

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

4
TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

ALL. POLGÁRI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYV.
Készült: 1908. év dec. hó 23. n.
Csoportszám:

TARTALOM.

	Lap
Tompa Mihály a kassai haditörvényszék előtt. <i>Dr. Nagy Sándor.</i>	385
Klivényi kiadatlan versei. <i>Dr. Tordai Ányos.</i>	391
Miskolcz színészete 1800-tól 1803-ig. <i>Bayer József.</i>	406
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Negyedik és befejező közlemény.) <i>Bíró Sarolta.</i>	414

Adattár :

Írók levelei Prielle Kornéliához. <i>Vértesy Jenő.</i>	443
Bajza József családi levelei. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Bajza József</i>	449
Döbrentei Gábor eddig ismeretlen levele az Akadémia szervezéséről és meg- alakulásáról. <i>Székely Ödön.</i>	464
Fővonalak Gyurikovics György életéből. <i>Rexa Dezső.</i>	470
Benkő József levele gr. Teleki Sámuelhez. <i>Gulyás Károly.</i>	474
Adalék Benkő József életéhez. <i>Gálos Rezső</i>	476
Egy francia költő a magyar nők vitézségéről. <i>Barkó Dénes.</i>	477
Egy kurucz-korbeli verses pasquillus. <i>Dr. Lampérth Géza.</i>	479
Debreczeni Kalocsa Jánosnak egy eddig ismeretlen munkája. <i>Harsányi István.</i>	480
Bocatus prágai fogságához. <i>Rexa Dezső.</i>	483
Balassa Bálint levele Zamojszky János lengyel főcancellárhoz és fővezérhez. <i>Dr. Szádeczky Lajos.</i>	485
Gróf Balassa Bálint jelentése neje gróf Szunyogh Katalin haláláról és temet- éséről — gróf Szunyogh Gyulához. <i>Dr. Lampérth Géza.</i>	486
Sziráky Balázs. — Sukhán János életéhez. — Tinódy unokái és veje. — Raduchius György levele. — Szathmári András. — Zvonarits István levele. <i>Kemény Lajos.</i>	487
Adalék a debreczeni Csokonai-síremlék történetéhez. <i>Dr. Barcsa János</i>	498

Könyvismertetés :

Katona Lajos: Petrarca. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	505
Die ungarische Literatur. X.	507
Sinay Miklós Csűrös Ferencztől. — a —	509
Irodalomtörténeti repertorium	510

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
máért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

TOMPA MIHÁLY A KASSAI HADITÖRVÉNYSZÉK ELŐTT.

Tompa Mihály hazafias költeményeiért hosszabb politikai üldöztetést szenvedett. Szilágyi Sándor *Magyar Emléklapjaiban* 1850 elején jelent meg a *Gólyához* cz. hazafias elégikus ódája, melyben mély hazafiui elborulással festi a nemzet pusztulását s felindulással ostromozza a vádaskodókat. E megnyitó költeményt számos nagy hatású óda és elégia követte (még Szilágyi lapjaiban, 1850-ben a *Magyar írók füzetében*, a *Pesti röpkéiben*, a *Pesti ívekben* jelentek meg a *Madár fiaihoz*, az *Özvegy és fiai*, a *Huszárkaland*; az *Üres koporsó*), melyek az elnyomott nemzet kesergő bánatának, méla lemondásának, halvány reménységének emelő kifejezést adtak. A nemzet a szíve mélyéből fakadt panaszokat gyönyörűséggel olvasta, a zsarló hatalom pedig egyelőre észrevétel nélkül siklott el felettük.

Azonban a költő a lebilincselte nemzet sóhaját megtorlás nélkül nem vehette lantjára. A vádaskodók, kiket a *Gólyában* ostromozott, az elnyomó hatalom figyelmét reá is felhívták.

Tompa 1852. május közepén nejével együtt Pestre utazott, onnan félnapra Arany Jánosékhöz Nagykőrösre rándult, hogy őket Hanvára látogatóba meghívja. Amint május 20-án Arany ígéretével boldogan hazaérkezett, ugyancsak kellemetlen meglepetés várta. Távolléte alatt politikai rendőrök névtelen feladásra lakásán kutatást tartottak, irományait átvizsgálták, a *Gólya* után írt költeményeit, levelezéseit lefoglalták és Kassára vitték, az otthagyt irományokat pedig lepecsételték.

A dolog egyelőre függőben maradt. A lefoglalt iratok Kassán a cs. kir. haditörvényszékhez vándoroltak, hol azokat áttanulmányozták. Tompa, sorsa felől másfél hónapig bizonytalanságban volt. A függő helyzet természetes kellemetlenségén kívül nagyobb aggodalom nem bántotta. Gondolta, hogy ha annak idején a censura költeményein nem akadtfönn, a haditörvényszék még kevésbbé fog. »Semmi nagy história nem lehet belőle, írja 1852. június 2-án Aranyinak, de mégis kellemetlen állapot, annyival inkább, mert

Virágregéim majdnem kész kéziratát is elvitték s így se ki, se be nem vagyok».

Július 6-án kézbesítette három zsandár Tompának a haditörvényszék idézését s Kassára vitték. Mielőtt kocsira ült volna, Arany Jánosnak megnyugtatóul pár sort írt. »E pillanatban idéztem a kassai cs. kir. haditörvényszék elébe; mikor és hogyan kerülök haza? isten tudja...«

Kassán a régi Fekete sas szálló épülete volt a politikai fogház, ebbe helyezték a költőt is. Különben fogolytársaival szabadon érintkezett, saját költségén élt, látogatókat fogadott s engedélyvel a városba is kijárt. Ferenczy József kassai ref. lelkész gyakran meghívta asztalához. Látogatói is akadtak, azonban legrégibb s egyik leghívebb barátja Szemere Miklós, noha Kassától csak három mérföldre lakott (Lasztócz) s többször ígerte, egyszer sem látogatta meg, a mit Tompa nem vett rossz néven, tudván, hogy Szemere 1851-ben régi fegyvergyűjteményeiért több hétig szintén ült a Fekete sasban.¹

Július 10-én állították haditörvényszék elé. Több hazafias költeménye terhelte, de leginkább a *Gólya*, melynek eme sorai keltettek legnagyobb megütközést:

Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk.

Azonban pörét egyelőre nem tárgyalták. »Már egy hónapja, hogy ide idéztettem, azóta hozzám sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt«, írja aug. 5-én Aranynak. Aggódott, hogy soká elhúzzák, míg odahaza neje az aggodalomtól betegen feküdt. Voltak vele 8—9 hónapos, sőt 1—2 éves kihallgatatlan foglyok is. A riasztó példák sem hiányoztak. Pákh Mihály ág. ev. lelkész, Pákh Albert atyját, a ki a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése alkalmából a lőcsei ev. templomban hazafias szellemű beszédet tartott, a kassai haditörvényszék kevéssel azelőtt, mint felségsértőt kötél általi halálra ítélte s az ítéletet csak legfelsőbb kegyelem változtatta át négy évi várfogságra. Nyugtalan leveleket írt ismerőseinek, főképp Szilágyi Sándornak, kinek lapjaiban közölte terhelő költeményeit s ki apja Szilágyi Ferencz, mint a hivatalos *Magyar Hírlap* szerkesztője révén némi befolyással birt. »Neked tán kötelességed is volna valamit munkálni, írja 1852. július 10-én, mert többnyire te adtad ki azon költeményeket, melyekért hadi törvényszék elé állíttattam. Ezek közt leg-

¹ A Fekete sas épületét (Fő-utca 29. szám, mély átjáróház) a kassai premontrei főgimnázium ifjusági önképzőköre Petőfi látogatásának s Tompa fogságának emlékére emléktáblával jelölte meg, melyet fényes ünnepség keretében 1904. május 15-én lepleztek le. Az emléktábla fehér márványkeretbe foglalt szürkés gránitból van, rajta Petőfi és Tompa egyesített medallionképe s e felírás: »Ebbe a házba szállott 1845. április 3-án egy éjszakára Petőfi. Itt szenvedett a hazáért fogságot 1852-ben és 1853-ban Tompa Mihály. Megjelölte a kassai premontrei főgimnázium 1903—4. évi ifjusága.«

inkább terhel a *Gólya*, mint ezt a felsőbb parancsolatban saját szememmel olvastam. Azért rajta Sándor öcsém, most segíts, ha valaha! Választ hiába írsz, én már akkor lsten tudja hol és hogyan lesztek!« Többi levelében sürgeti, hogy írja meg, ki volt a *Gólya* censora, azután kéri, hogy atyja Szilágyi Ferencz által vétesse ki a haditörvénszék jegyzőkönyvéből azt az ítéletet, mely őt, mint az *Emléklapok* szerkesztőjét felmenti, az talán majd segít rajta.

A bánatos költő időközben némileg megvigasztalta egyik lelkész barátja, Újfalussy Endre, ki július 23-án Dossen tábornoknál, a katonai kerületi parancsnoknál járt s ott megtudta, hogy Tompa lefoglalt iratai között semmi kompromittálót nem találtak.

Augusztus 10. körül, pár napra a császár kassai látogatása (aug. 7.) után forma szerint kihallgatták s addig míg vallomása Bécsset megjárta, hazaengedték. Hazabocsátása váratlanul történt. Mivel a császár látogatása alkalmából a kevésbé terhelt foglyokat szabadon bocsátották, Tompa írt Szemere Miklósnak, hogy küldje be érte kocsiját. Azonban a remélt kegyelem elmaradt s a kocsit visszaküldte. Pár nap mulva mégis hazaengedték. Kiszabadulása pillanatában Szentmiklóssy Antal bejei birtokos ismerősével találkozott, ki kocsiján hazavitte. Azonban szép szóval értésére adták, hogy hazafias költeményt jó lesz ezentúl nem írnia. »Ügyem még mindig függőben van, írja 1852. nov. 20-án Lévy Józsefnek,¹ s hegedűszóban csak annyit adtak értesemre a szép meséből, hogy jó lesz nem irogatni; sok versem, kisebb-nagyobb, fél és egész költeményeim, mindenenek felett 12 év *Virágregém* elvitetett, oda van s oda marad örökre, emlékezetem egynek leírására sem segítene.«

Mint látjuk lefoglalt költeményei között legjobban fájlalta kiadásra kész *Virágregéit*. Visszanyerésük ügyében Ferenczy József kassai ref. lelkész barátjához is levelet írt (1852. szept. 20.) s kérte, hogy a Vitális őrnagynál volt iratai közül *Virágregéit* kérje vissza, mert bár visszanyerésükről a csendőrkapitány és főszolgabíró aláírásával reversálisa van, még sincs reménye őket ezen úton visszakapni s inkább bízik lelkész barátja szíveségében. »Csendesen megvagyok és éledegélek, végzi levelét, igen jól esik gyakran visszaemlékezni a kassai napokra, melyek akkor olyan rossznak látszottak előttem.«² Valóban: iucunda est memoria praetitorum malorum!

A nyár hátralevő részét s a tél előfelét Hanván töltötte. 1853. jan. 23-án született Géza fia. A várva-várt fiúcska megjelenésén való örömét nagyon megkeserítette neje súlyos betegsége. S hogy a keserű pohár egészen megteljen, jan. 31-én neje betegágyától ismét Kassára idézték. »Édes Jánosom, írja 1853. jan. 31-én Putnokról Aranyinak, ismét Kassára idéztettem, ne írj, ne írjatok!

¹ Tompa Mihály levelei Lévy Józsefhez kiadatlanok, Lévy József birtokában.

² Tompa levele Ferenczy Józsefhez, a rimaszombati Gömörmegyei múzeum Tompa-ereklyéi között.

s ha talán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat, ne ütközzél meg! Sors mala, nihil aliud! Isten veled, Isten veletek!»

Tompa ez alkalommal némi megszakítással mintegy nyolcz hétig volt Kassán, hol sokféleképen zaklatták. Volt az abszolút kormánynak egy rendelete, mely szerint azon pap, kit a haditörvényszék elítél, hivatalát veszti. E rendelet, melyet szigorúan végrehajtottak, a költő-papot rendkívül aggasztotta. E tárgyban egy aggodalommal teljes levelet írt 1853. február utólján kassai fogságából Hanvay Károly hanvai egyházközségi főgondnoknak, a kinek papi hivatalától való megfosztása esetére erkölcsi támogatását kérte. »Tisztelt tekintetes úr!... Állapotomról még mind ez ideig sem tudok semmi bizonyost írni, függőben vagyok egy teljes hónap óta anélkül, hogy csak gyanítnom is lehetne valamit. Meglehet, hogy ismét komolyabb baj nélkül elmúlik az egész, de az is meg lehet, hogy nem várt kellemetlenség fog érni; készen kell lenni mindenre. A halál a legnagyobb rossz, de még azt is el kell tűrnünk, ha a sors úgy parancsolja. Meglehet, hogy hivatalomtól csakugyan elesem. Most járt itt egy rendelet, mely az elmarasztalt papokat hivatalaiktól megfosztja, de káplánok ismét lehetnek s a császár engedélye mellett ismét nyerhetnek papi képességet. Bocsánatot kérek, hogy e tekintetben saját gondolatomat ide írom, mihez járulván a tekintetes úr kegyes pártolása: a csapáson némileg enyhíteni lehet. A főbb rendeleteknek ellenszegülni nem lehet, ezáltal az ember csak ront javítás helyett; tehát ha gyűlésig vagy akkor megrendeltetik helyem betöltése: méltóztassanak, mint erre igen sok példa van — azt kérni az egyházmegyétől, hogy építkezni akarván Hanva és pénze nem lévén, hagyassék egy évre üresen az egyház, két fizetendő káplán vivén a hivatalt; kétségem nincs, hogy gyanítván a dolgot az illetők, szó nélkül megadják a kívánatot, de ennek titkos rugóját kimondani a viláért sem kell. Addig én különben is Runyába vonulván koldús családommal, mint ottani káplán fogok existálni; egy év alatt remélem megkapom a papképessegi engedélyt, a mikor a többi szó nélkül következik. Ezen eljárás csak azon esetben szükséges, ha sürgettetnék az egyház a papváltoztatásra; ha hallgatnak felülről, akkor ott is legjobb eszköz az egyszerű hallgatás — — —¹

Szerencsére e lépésre nem lett szükség, mert befolyásos barátai részére kegyelmet eszközöltek. Szilágyi Sándor egyenesen becsületbeli kötelességének tartotta egykori munkatársát megmenteni. Atyja Szilágyi Ferencz közbenjárására Albrecht főherczeg Magyarország katonai és polgári kormányzója a császár szerencsés felgyógyulása alkalmából a vizsgálatot magánkegyelemből abbahagyatta s a zaklatott költőt szabadon bocsátatta.

Április 3-án adták kezébe a hivatalos felmentő levelet, mely

¹ Tompa levele Hanvay Károly hanvai egyházi főgondnokhoz a rimaszombati Gömörvármegyei múzeum Tompa ereklyéi között.

a következőképen hangzott: »In folge hohen Erlasses vom Militär- und Civil-Gouvernement von 28. März 1853 der weiteren Untersuchung enthoben und auf freien Fuss gesetzt.« A törvényszéki elnök jó indulatból tört magyarsággal megintette: »Most frei, hanem több *Gólya* nem csinálni!«

Tompát a politikai meghurczoltatás nagyon megviselte. Majdnem egy évig súlyos aggodalomban volt családjáért, állásáért, szabadságáért. »Ez esemény keserűsége tán örökre a számban marad, írja 1853. május 17-én Aranyinak, mert érzem, hogy egészen ártatlanul hurczoltattam meg s kellett annyi költséget tennem. Ne gondold azért, hogy magamat valami mátyrának tartom — — — mert hiszen mi ez ahhoz képest, a mi a multban történt?«

Zaklatásai felmentése után sem szüntek meg teljesen s rendőri felügyelet alá helyezték. »Rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerint: a madárnak az ágon.« Azt pedig csak később tudta meg, hogy mint megjegyzett egyén, notatus, Hanvára van internálva. Egyszer a közelben egyik barátját akarta meglátogatni s útlevelet kért. Röviden értésére adták, hogy nem adnak, sőt hazulról sem engedik el. A csendőrök a falusbírónak szigorúan meghagyták, hogy vigyázzon reá s a faluból ne engedje el. »Passust nem kapok, írja 1853. nov. 1-én Lévay Józsefnek, csak postai úton járom a világot, a posta is pedig igen mulattat az ő pontosságának általa. Emlékszem rá Sárosnagypatakon, fiatal óriás és reménydús költő, azaz ifjú költő koromban, hogy levél által tudósíttattak a vacációra ott maradt fiúk: mikor, melyik versem jött ki? Most accurat úgy vagyok...«

Nemsokára azonban engedtek a nagy szigorúságból s megengedték, hogy útlevéért folyamodjék. Először Kassára kellett a kerületi főnökséghez folyamodnia, azután a nyert útlevével Putnokon a szolgabírónál, Rimaszombatban a megyefőnöknél, továbbá mindenütt, a hol keresztül ment, a csendőrségnél jelentkeznie. Egyszer Miskolczra utazott. Szeptember közepén folyamodott, az útlevelet leküldték deczember elején s szólott öt napra. »Miskolczon pedig, mint Aranyinak panaszoja, csendőrtől csendőrhöz utaltak, vízáltak, stempliztek, superinspiciáltak, szóval mentsen Isten az ilyen utazástól.« Internálása valószínűleg 1854. május elsejével szűnt meg.

Kéziratait részben visszaadták, mint a *Virágregéket*, részben ott fogták, mint Arany János leveleit. Az utóbbiakat azután az alkotmányos korszak helyreállításával a haditörvényszék egyéb irataival együtt hivatalos úton megsemmisítették.

A Damokles kardja még egyszer a feje felett lebegett. Jókai *Déliábjának* 1853. évi 17. számát (okt. 23.) Tompának *Barátim emlékezete* című Petőfire és Kerényire vonatkozó költeménye miatt elkobozták. Jókai gyöngédségből nem értesítette, hogy meg ne ijessze, azonban a költő költeménye sorsát figyelemmel kísérte s a dolgot megtudta. Megijedt, hogy a szenvedések kálváriáját ismét végig kell járnia, neje egyenesen kétségbeesett. »Mondd meg, írja

1853. novemberében Aranynak, ugyan érdemes-e hát írni? és kenyeremet (szóljunk egyenesen) veszélyeztetni egy vagy más... vers miatt s általában az irodalmi jutalom és dicsőségért?« Aggodalma ez alkalommal szerencsére alaptalan volt; hanem hazafias érzései kifejezésére más formát keresett, melyet a nagy szeretettel művelt allegóriai formában meg is talált.

Kassai hányattatásaira mindig keserűen emlékezett. 1861. végén Arany János *Szépirodalmi Figyelőjébe* egy hazafias költeményt küldött. Arany gondolkodóba esett, hogy közölje-e. Egyszer kiszedette, majd ismét visszavette. Aggodalmát közölte Tompával. »Félreérthetnék a mostani sajtóvilágban s kivált neked kellemetlen volna a kellemetlenség.« Tompa a válaszzal azonnal kész volt. »Azt a verset, mely kellemetlenséget okozhatna, okvetlen hajítsd a tűzbe; bajos volna most nekem mindenképen a hirczoltatás (épen szémfájása volt), azután tudom, milyen az, próbáltam.« (Hanva, 1862. jan. 15.)

DR. NAGY SÁNDOR.

KLIVÉNYI KIADATLAN VERSEI.

A völgy mélyén rejtőző kis virág homályban, ismeretlenül maradna, ha a nap fényes világa rá nem vetné sugarait. Hány név került ki a sötét ismeretlenségből, mert viselője valamely nagyember környezetéhez, vagy barátai közé tartozott! Ez az ismeretség aztán oly tőke, mely kamatozik mindaddig, míg a nagyember neve az életben, a köztudatban, vagy a nevét megörökítő történelemben följegyezve marad. Akár rászolgált e megbecsülésre, akár nem, sütkérezhetik folyton a nap verőfényén. Xantippét ország-világ ismeri, mert Sokrates felesége volt. Veturia, Coriolanus anyja, s felesége, Volumnia neve örök, mert a nagy hőshöz tartoztak. Szilágyi Erzsébet nevét nem felejtí el a történelem, mert Hunyadynk anyja volt, Kupis Vilmosét nem az irodalomtörténet, mert Petőfi bajtársa, Klivényiét sem, mert Vörösmarty barátja volt.

A fiatal Vörösmarty életében sok tekintetben fontos időszak az az 5 év, mit meg-megszakítva a Perczel fiuk mellett tölt el. Tanítja növendékeit, készül, s kiállja a jogi vizsgákat, megindul lírai, drámai, majd epikai költészete, rabja lesz a titkolt, de annál mélyebben érzett szerelemnek, s áldoz a barátság oltárán. Tárgyunkhoz lelkének e legutóbbi megnyilatkozása tartozik. Egyedüli, s legjobb barátai három katolikus pap volt: Egyed Antal, a bonyhádi plébános, Teslér László, ennek káplánja, s Klivényi Jakab, előbb pécsi növendékpap, majd nádasdi káplán. »Körükben találta magát legjobban, mondja Gyulai, könyvtárokból tanulta ismerni az újabb és régibb magyar irodalmat, általok ismerkedett meg a külföldi költőkkel, tőlök vett ösztönt költői pályája folytatására, s mert nevezetes költőt jósoltak belőle, önbizalomra ébredt félénk géníusza.«¹

A három pap közül Egyed Antalnak maradt legtöbb nyoma irodalmunk történetében. Írt egy kötetnyi elégiát is, Ovidius fordítását pedig örömmel üdvözölte az akkor még a klasszikus költészet talaján fesledező irodalmunk, s fordítóját 1833-ban az Akadémia

¹ Vörösm. életrajza, 1879. 35. o.

is tagjai közé sorozta. Teslér is verselgetett, s mint Vörösmartyhoz írt leveleiből¹ tudjuk, néhány kisebb költeménye meg is jelent. Legkisebb szerep jut az irodalomban Klivényinek, a ki pedig Vörösmartynak legrégibb barátja volt, s a kibén szintén erősen buzgott a poétai véna. Legkevesebbet is tudunk róla. Gyulai² e pár sorban számol be Klivényi és Vörösmarty viszonyáról: »... Klivényi Pécsen lakott, de 1822 óta folyvást levelezésben állottak egymással. Az ifjú pap mindent elpanaszolt barátjának, s bánta, hogy pappá lőn. Vörösmarty vigasztalta, s egyszersmind megküldte neki nagyobb munkáit. Klivényi köszönte a vigaszt, köszönte a munkát, mely vigasztalóbb amannál. Ő is küldött viszonzásul egy pár verset, kivált római epigrammokat. Panaszolt püspökére, ki nem szereti a költőpapot, kivált ha drámát ír. Lassanként kibékült sorsával, felhagyott a panasszal, fel a költészettel is, de annál inkább lelkesítette ifjú barátját, kinek halhatatlanságot jósolt.« E rövid kis jellemzés teljesen Klivényinek Vörösmartyhoz írt és fennmaradt kilencz levele³ nyomán készült. Az első levél dátuma 1821 július 16, a pécsi első éves klerikus írja a börszönyi nevelőnek: Nemes és Tudós Vörösmarty Mihály Úrnak, az utolsót 1826 okt. 19-éről keltezi, mint nádasdi káplán Nemes és Tudós Vörösmarty Mihály Úrnak, hites ügyvédnek Budán. Ez öt évi időszak barátságuk virágkora. Hogy tovább is fenntartották-e az összeköttetést, nincs tudomásunk róla. Gyulai jellemző sorait egészítsük ki, s toldjuk meg néhány rövid életrajzi adattal.⁴ Kis-Chlivényi Klivényi Jakab Szekszárdon született 1800 júl. 24-én. Gimnáziumi tanulmányait, a négy grammatikai s két humaniora osztályt a pécsi ciszterczi gimnáziumban kezdte, a philosophia osztályokat Pesten végezte el. Utána növendékpap Pécsen, ahol 1824-ben pappá szentelik; 1831-ig Nádasdon káplán, ahonnan püspöke Pécsre hívja s a liceumban a historia tanításával bízva meg. 37-ben Berkesden plébániát kap, honnan ismét Pécsre kerül. de már kanonoknak 55-ben. 64-ben Opori apát. 1866-ban Karlsbadban keres gyógyulást, de a porosz fegyverek zaja haza űzi, s Pécsen ugyanazon év júl. 11. napján meghalt. Életrője így jellemzi: »Summum totius cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis per Josephum emeruit; fuit enim vir maturi consilii, prudens, perspicax, humanus, parsimoniae studens, paucis contentus.«

Költeményes munkái ismeretlenek voltak mindeddig. Azt a néhány, mindössze 4 magyar és 1 latin epigramma-szerű versét, mit Gyulai említ, Vörösmartyhoz írt leveleiben találjuk. A véletlen azonban legújabbban nyomára vezetett sajátkezűleg írt költeményei-

¹ Dr. Czapáry László: Vörösmarty Emlékkönyve 161. o.

² Vör. életrajza, 36. o.

³ Kiadta Czapáry i. m. 282—294. o.

⁴ L.: Recensio universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis per Josephum Brüstle. 1876. II. köt. 217—18. l. Gyulai is közli életadatait Vör. összes munkái 1885. VIII. k. 386. l., de szerinte Pécsen született.

nek, s ezek alapján fogom a következőkben bemutatni rövid, jóformán Vörösmarty barátságával egyideig tartó költői működését.¹

I.

A kézirat 22 félivre terjed s címe:

Verseim gyűjteménye, melyek
1816/7-dik esztendő olta készültek.

E kézirat már tisztázat, a versek egy része impurumban is megvan egy külön füzetben, melyben még más költői gyakorlatok, magyar, német és latin nyelven, jeles mondások »elmés mondatok a költészetből« foglaltatnak. A füzet felosztása évek szerint történik:

1817. Hatodik oskolás koromban. — 1818 Pesten. Hetedik oskolás koromban. — 1819. 8-dik oskolás. — 1820. 9-ik oskolás. — A következőket Pécssett Nevendék koromban firkáltam 1821—1824. — 1824 Nádasdon. — 1829. — 22 kisebb-nagyobb latin nyelvű, s mintegy 80 magyar nyelven írt vers van a füzetben. A verselést latin nyelven kezdi. Mivel sok jellemző vonást tárnak elénk latin versei is, elsősorban ezeket mutatom be.

1817-ben végezte Pécssett a második humaniora osztályt a cziszterci gimnáziumban. Mint az évkönyvek mutatják, eminens diák volt valamennyi osztályban, s mint versei bizonyítják, a gimnáziumot ellátó rend, ennek apátja, Dréta Antal, tanárai, főkép Horváth Nep. János, nagy hatással voltak az ifjú lelkére. Közéjük vágyik, a rendbe szeretne lépni, úgy érzi, e pályára rendeli az isteni akarát. Első versei e hangulatának tükröi. A legelső: *Deliberatio de eligendo vitae statu*. Három pálya nyílik előtte: katonai, civilis s a papi. Három hónapja van még s aztán választania kell.

Aetas illa mihi teritur, quae pandit ad omnes
Ingressum status et ternis mensibus actis
Aut sacros coeli claves vestesque thalares
Aut saevos Martis gladios, galeasque minaces
Aut civilis opus coget me sumere durus
Ordo fatorum.

— A katonasághoz nem érez elég erőt:

Quid faciam? Properem trepidandus Martis alumnus
Laurea mortiferis in campis sarta mereri?
Non mihi sunt vires madidas perferre minas
Non rabidum tolerare iubar boreamque furentem.

¹ Ez a véletlen Szentkirályi István pécsi theol. tanár kutató munkája. Ő találta meg a kéziratot s ismerte fel Klivényi kéziratául bold. Troll Ferenczinini v. püspök s pécsi kápt. nagyprepost hátrahagyott irományai között. Troll valószínűleg a végrendelet végrehajtója — testamenti executor — volt Klivényi hagyatékánál s így került hozzá a kézirat. Szentkirályi úr hívta fel figyelmet a kéziratra, s adta át nekem ismertetés végett, miért neki e helyen is köszönetet mondok. A kézirat a pécsi káptalani levéltárban őriztetik.

A czivil élettől fél, hogy kockáztatja másvilági életét.
Pap lesz tehát és pedig szerzetes pap,

Horreo sanguinei numerosa pericula Martis
Horreo vesani facta nefanda fori.
Religiosa sacrae gentis iuvat atque iuvabit
Paupertas, pietas, obsequiumque probum.

— Két kincse van, a mik erőt adtak e lépésre.

... Scythica sum stirpe creatus.
Et splendent Christi dogmata diva mihi.

Ez a vágya sugallja Zircz akkori apátjához, Dréta Antalhoz írt verseit. Két latin verse van: Elegia ad Abbatem Dréta az egyik, a másik: Isitirion Abbati Dréta, cum gymnasium Quinque-Ecclesiense inviseret, oblatum. A harmadik magyar nyelvűt már Pesten írta 1816-ban: Dréta Antal Apát Urnak, de ezután is jelzi: nem adtam neki. Az elsőben szándékát ajánlja az apát jóakaró figyelmébe. Nem saját téveteg elméje, nem szülői intés vezeti ez útra, hanem valami belső sugallat készíti a rendbe lépésre:

Non propriae venio mentis dictata secutus,
Pauca nam iuvenis pondera mentis habet.
Non chari venio patris mandata secutus,
Pace sua, nihil hic iussa parentis habent
... Internas veluti voces audire videbar
Hic sacer est ordo, quem properes petere.
... En adsum mandante Deo, quem saepe vocantem
Sensi, me socium scribere tende tuum.

A másik hosszú, 71 sorra terjedő dicsőítő ének, melyben az apát áldozatkésztségét, tanárai jóságát magasztalja s magát az apát szeretetébe ajánlja:

Et me sub memori conserva mente clientem
Qui tumidas huius pelagi vitare procellas
Et Syrtis Scyllasque feras, vastasque Charybdes
Atque tuas tutum cupio me ferre sub alas.

A harmadik, magyar nyelvű verset Drétára, mint említettem, már Pesten írja. Tehát szándékát nem váltotta be. Egyelőre mégis csak a czivil pályát választja s tanulmányainak folytatása végett a pesti egyetemi filozófiai kurzusára iratkozik be. De Drétát nem felejtí el. Nevenapjára, ha nem küldi is el, megírja üdvözlő hexameterait. Nincs már bennük szó a rendbe lépésről, de annál őszintébb szeretettel rajzolja Dréta nemes tulajdonságait, jótékonyosságát, hazaszeretetét, érdeklődését nyelvünk s irodalmunk iránt.

A többi latin versét rövidebben sorolom fel:

Assensus Filii de matre in agone constituta: anyja halálos beteg, a halált kéri, kegyelmezzon meg neki. Ad Faddy socium

meum, cui non arridere nec succensere carmina: Faddy¹ csodálkozik, hogy ő oly könnyen tud verselni, de neki barátja Phoebus, kit már gyermekkorában is így kért:

Phoebe fave, puero carmina cede mihi.

Ódát ír az élet tengeréről, melyben annyi a szirt és örvény, hogy az észnek, a navarchusnak, ugyancsak nehéz megállnia helyét.

Csattanós epigramma a következő:

Cur faustum ac felix, regnet si foemina regnum,

Et saepe infelix sceptrum tenente viro?

Respondes quidem (nomen succurr(er)e tardat)

Hic agit uxoris velle, sed illa viri.

A jókedvű, de az ellátás miatt mindig morgó klerikusoknak panasza a Querela vini Clericis apposit. A klerikusok asztalán álló bor panaszkodik, mennyire leszólják a kispapok, pedig ő oly szívesen teremtene bennük jókedvet:

... Hic mihi naturam vini negat, ille saporem,

Iste merum perfert beczkoviense mihi.

Quod tamen in missa non vanus mente Sacerdos

Coelesti trepidat nobilitare prece.

Sunt, qui contendunt, quidquid natura sinistri

Protulit, id mihi vel forte vel arte datum.

Non ego iam vinum dicor, non dicor acetum,

Sed medium quoddam inter utrumque genus...

Hat latin verset találunk Kloss Lajosra, a ki lelkiatyja volt az intézetben. A versek azt bizonyítják, hogy sok összetűzésük lehetett egymással. Klivényi is elég szabadszellemű volt ahhoz, hogy sok borsot törjön spiritualisa orra alá, a ki viszont elég érzékenyen érezte hatalmát fölötte. Halálát kívánja verseiben, megírja epitáfiumát előre, melyben elég szeretetlenül így jellemzi Klossot:

Kloss Ludovicus ei nomen. Kloss nomine Truncus

Teutonico, quod erat nomen id ipse fuit,

... Dulcis erat vates, sed spiritualis amarus,

Aptus erat Rhetor, censor ineptus erat.

Vörösmartynak is küld egy róla szóló epigrammát: »Egy derék verset közlök az Úrral, melyet lelkiatyánkról fekete epém koholt:

Lacrymor egregios subito decedere letho,

Vivere pestiferos plurima lustra viros.

Kloss vivit, Bregovits moritur, pro numina! — verum

Mors quoque pestiferos horret adire senes.²

¹ Faddy József pécsi iskolatársa, később Kristóf néven a ciszterci rendbe lépett.

² Czapáry i. m. 284. A kéziratban pestiferos helyett rixosos van mind a kétszer.

Végül néhány üdvözlő versén kívül még egy hosszabb latin verse van *Elegia* címen, melyben Ovidiusnak lányához írt levelét parodizálja saját sorsára alkalmazva.

Főérdeme e latin verseknek a folyékony, hibátlan verselés. A képek, hasonlatok a latin klasszikusok utánzásai, míg kulinárisabb nyelve bizonyára a szemináriumi nyelv hatását mutatja. De így is bizonyosága az alig 20 éves ifjú jeles tehetségének s poétai készségének. Jeles tanára, Horváth Nep. János, kire később is nagy szeretettel gondol, szívesen fejlesztette az ifjában a klasszikai érzéket, s mint latin, s klasszikus formában írt magyar versei bizonyítják, fáradozása nem volt hiábavaló.

II.

A második csoportba magyar nyelven írott verseit sorolom. Tárgyuk szerint, tekintve szerzőjük tanuló, majd kispap voltát, eléggé változatosak. A mennyi mozgalmasságot, életet nyújtott a baráti kör Pesten, a szemináriumi élet Pécsen, annyi s oly erős visszhangot adott nekik verseiben. Mikor pedig kijutott a küzdő életbe, a hol szabadabban zenghetett volna lantja, változatosabb lehetett volna eszmékben, formákban, tárgyakban egyaránt: akkor már megtört önbizalma kivette kezéből a lantot. Mintha csak a lelkesedés, a bámulat, melylyel Vörösmarty műzsájának adózott, lett volna a poézisra buzdító vezére: a hogy az a barátság ellanyhul, akképen hervad el költészete is. Utolsó levelét Vörösmartynak, mint már említettem, 1826-ban írja Nádasdról, utolsó tíz versét szintén Nádasdon írja 1824—29-ig. 29-ben már a szőrejtvények költőietlen mezején bolyong, s pusztul el műzsája.¹ A mily nehezen tűrte kezdetben — leveleinek tanúsága szerint — a papi pálya bilincseit, oly hűséges ragaszkodással viseltetett később iránta. Talán hivatása vonta el a költészettől, talán a Vörösmarty-Egyed-Teslér baráti körnek megszűnte oka elnémulásának, vagy, mint említém, költői vénájába vetett bizodalma fogyott-e el, ki tudná! Szépen s sokat ígérőn indult a pályán, s még ha nem fűzné is nevét össze irodalmunk Vörösmartyéval, egyénileg is érdemes poétai munkáját vizsgálat alá venni. Nagyot nem alkotott, de verseivel munkás és törekvő fiául mutatkozik annak a körnek, mely telve lelkesedéssel, égve a munkavágytól, sokszor talán az egyéni tehetséget félre-ismerve, de annak minden atomját kihasználva munkált, épített a nemzeti nagyság fundamentumán, a jövő dicsőség templomának alapjain.

¹ Különben a rejtett szavak versbe foglalása divat volt azidétt. Még Vörösmartynak is van 1823-ból egy »Rejtett szó« cz. verse. Klivényi utolsó verseiből itt közölök egyet:

Esmeretes város híres bora s asszonyi által,
Azt teszi más szóval, mint mese, visszafelé. (Eger).

Lantja zeng baráti érzelmeket, hálás hódolatot tanítói, pártfogói s a nagyok iránt, hódol a nő eszményének s áldoz a szerelem oltárán. Dicsőíti a nemzeti nagyságot, s a klasszikai iskola hagyományaképen gyöngéd hangú idilleket s csattanós epigrammákat ír az egyhangú élet fűszerezésére. Ezek költészetének tárgyai.

1. Időrendben is első magyar versének címe: Jakab s Vörösmarty Barátaimhoz. Pesten írta 1818-ban. Tekintve a költő királyhoz való viszonyát, de meg a költemény belső értékét is, a legértelmesebb költeményének mondhatjuk. Íme egész terjedelmében:

Ti már Barátim! messze haladtatok
Az égi ízlést s mennyei hangokat
Festő nemesb versek nemében.
Melpomene mosolyogva hallá

Pólyátok első jajjait és kegyes
Szemmel tekintvén rátok egy isteni
Vigság egész testét keresztül
Járta s öröm koszorúzta láttát.

Most már megáldott lelketek a világ
Hiú porából mennybe emelkedik,
Nő híre elmés lantotoknak
És közelít fejetekre zöld ág.

Vastag setétség fátyola bírja még
Csekély eszemnek nyers szüleményeit,
Midőn, dicsőült lelkek, a ti
Híreteket Zefírek beszéllik.

Ah! annak éppen nem vagyok én oka —
Nem, mert az égnek fő ura másokat
Bölcs értelemmel felmagasztal,
Másokat a butaságba hágy el.

De még is, ámbár köd lepi homlokom,
Némellykor odvas lanton enyelgek én
S midőn Apolló rám kacsingat
Porba merült czitharám szorítom.

Klivényi tehát e vers bizonyossága szerint már Pesten jó barátságban volt Vörösmartyval. Együtt hallgatták a filozófiát az egyetemen, s a kis baráti kör, melyhez kettejükön kívül Sallay Imre, Jakab, s talán a leveleiben annyiszor említett Szalay Antal, később Pécssett kispaptársa, tartozott — egyszerre indult a költői pályán dicsőséget keresni. Csak egy jutott közülök oda, a többit letörte a sors útközben. E vers is éles világot vet az ifjú Klivényi szerénységére, önismeretére s tiszta baráti érzelmekre. Bár ekkor

még Vörösmarty poézisa is csak feshőben volt, — első érdekes kísérletét 1817/18 telén írja ¹ — Klivényi már kéri ez első kísérletekből a jövő emberét s maga szerényen ismeri be kisebb tehetségét. Versén Berzsenyi hatása érzik. Berzsenyi és Virág lelkes ódáin hevült akkor a pesti ifjúság. Az egész versen valami kedves, lemondásában is nemes hang vonul végig. Mintha csak előre érezné költői működésének csekélyebb értékét, hamar elmúlását: első verse is, mely költői dicsőségről zeng, másnak a fejét koszorúzza zöld ággal.

Ifjú vágya, hogy a cziszterci rendbe léphessen, nem tölt be, pedig oly élénken festi az ott remélt nyugalmat »Faddy Barátomnak, zirczi novitiushoz« cz. versében. Barátja boldog már, őt a sors hol ide, hol oda hánja, de a rény hatalmas Mentora, mely nem engedi csüggedni s a reménység biztatja, hogy egykor még barátja keblén megpihenhet:

A Szent magánynak csendeiben leled
Élted Szerencsés napjait Édesem!
S a mardosó gondok csoportja
Lábod alá lelapulva görbed.

S retteg barázdát szántani homlokod
Síkján s virággal kellemes arczodon,
Szived, midőn a nap sugárzik,
És mikor lehanyatlik, örvend.

Gályád elére a keresett arányt
Zircznek magányán. — Engemet a szelek
Most délre vetnek, most nyugodtra, (így!)
S tornyosodó habokat lövellnek.

Roncsolt hajómnak bús töredékein
A Rény hatalmas Mentorom énekem.
Míg ez velem jár, dőlj rakásra
Földgomoly, én szabadon megállok.

Biztass, Reményem, látom, hogy egykor én
Kedves barátom karjai közt leszek,
Bizom, nem ülhet ködboríték
Minden időn az Egek körében,

Egyszer kirándul a nap is a komoly
Felhők borongós korma alól, s derült
Arczczal tekint a földgomolyra.
Várhatom ezt, felelé reményem.

¹ V. ö. Vörösm. összes munkái. 1885., VIII. k. 383. 1. Gyulai jegyzete.

Ugyancsak az elveszett pályán sóhajtozik »Ballay Barátomnak, Benedictinus novitiusnak«¹ cz. költői episztolájában is:

Tudhatod, egy lélek lakozott kettőnkben, azért is || A cél melyre törénk, egy volt. Én Zircznek eresztém || Csónakomat, te ezen szent hegynék. Vajha szerencsénk || Egy lett volna, midőn ki akartunk kötni, de másképp || Végzé a Fátum.

... Faddynk Zircznek örül: boldog, mert csendesen élhet,
A gond, a szükség, a bú csak tréfa előtte.
Mégis, mint írta, szemeit könyzárpor emésztí,
Mert engem távol vete a sors dölyfös hatalma
Tőle, tehát ekkép énnékem dupla keservem
Volna, mivel keresett célomtól s tőle elestem.
Sírnék, szüntelenül sírnék, ha az égi reménység
Tőlem szűz arcját elvonná csalfa barátként.

Ugyancsak lantjára veszi jópajtasait, klerikus társait. Egy-egy vidám distichonban pellengérez ki egyik-másik gyöngéjét, a kispap élet nagy örömeit, kis bánatait. Tréfás köszöntővel lepi meg őket nevők napjára, duktor korában verssel felel növendékeinek üdvözlétére.

2. Igazi lelki nemességre vallanak tanáraihoz, előljáróihoz írott versei, s az ú. n. panegyricus versek is, milyenek kora szokása szerint az ő szerény lantján is megcsendülnek. Előbb volt már szó Dréta Apát Úrnak cz. verséről, mely lelkes tolmácsa a pesti tanuló nemes érzésének. Már lemondott szándékáról, hogy a cziszterci rendbe lép, így egyéni érdek nem lehet versének motivuma. Mégis dallal köszönti Dréta nevenapját s ünnepli benne a főpapot, a jószívű embert, a lelkes hazafit:

Kell vala a nyájnak Daru, kell vala pajzs is, hogy őt ez

Tudná védni, amaz tudna ügyelni reá.²

Lám mind a kettőt fellelték Dréta Tebenned

Ebben czímednek pajzsa, darúja Tanú.

Te a többi között, mint Hesper csillaga álltál,

Elme, tanács, tudomány kellete mások előtt.

... Hány nyomorult örvend éltednek? Senki ki nem lép

Tőled üres kézzel — Zircz lehet ebbe tanú.

Mondjam-e, melly szeretet forr Benned Drága hazádhoz?

Mondjam-e, melly buzgó vagy fejedelmed iránt?

Mondjam-e, melly lángok szökdösnek eredbe, ha gyermek-

Kort haladó nyelvünk zengedezésre fakad?

Ilyeneket számolná Hazánk: a pannoni földön

Lenne Horác, Virgil, lenne Tibullus, Ovid.

Még magasabban szárnyal az »István Herczegre, a Palatinus fiára, neve innepén« cz. óda. »Nem jött szem elé« — írja a cím.

¹ Ballay Ferdinánd, a rendben Valér, szintén iskolatársa volt Pécssett.

² Célzás a cziszterci rend címerére, a pajzs közepén álló darura.

alá. A pesti »9-ik oskolás« ifjú csak a maga buzditására, kedvtelésére dalolja:

Kisded idvezlégy! örömünk alapja!
Két magyar honnak különös reménye!
Több rokon szívnek gyönyörű szerelme!

Pannoni főkincs.

Hallod a Buzgók dalait, s nem érted:
Látod a Buzgók örömét, s nem érzed:
Gyenge még mellyed, gyerek érzeményid

Másra hevülnek.

Nem lesz így mindég: tetemid kinyúlnak,
Szíved, értelmed kiterül: Előtted
Pállya tűnik fel, hova jó szüléid

Tettei hívnak.

Lesz tehetséged, lesz erőd. Hunyadnak
Hőse Mátyást szült, s neki hagyta szívét.
Így dicső Nemzöd kebeledbe rejté

Bajnoki lelkét.

Merj, akarj, Gyermek, ha időd megérk,
Merj, akarj: pályád köre messze terjed:
Vállaid fogják teherét atyádnak

Egykor emelni.

Merj, akarj, Szülőd az Egek leánya,
Erre int Nemzöd vele s a magyar nép,
Erre int védőd, koronás királya,

Szente Hazánknak.

Ő igaz vallást hozza bé s közössé
Tette a nép közt: Te segítsd virágra
A magyar nyelvet, neved így azéként

Szent lesz örökké.

Öszve ront mindent az idő hatalma

Tébe, Kartágó, Babilon leomlott.

A való virtus maga nem hanyatlik

Sírba, homályba.

Rómulus népét koronák imádták,

Félvilág térdelt, remegett előtte.

S ime már nincsen. De nevét becsüljük

S virtusa ébreszt.

A költemény vége erős Berzsenyi-reminiszcencia, s ez zavarja a lelkes pathosz hatását, de csak a szavak Berzsenyiéi, a gondolat itt egészen más: bár maga Róma, Karthágó, Babilon elpusztult, szellemük örök maradt.

Kedves tanárjához, Horváth Nep. Jánoshoz, a ki a pécsi gimnáziumban a költészet világát feltárta előtte, öt ódát írt. Mind-egyik a hála, a szeretet hangja. Egyikben így zeng:

... Nem tudott elmém Helikon köréről,
Nem tudott semmit, fejemet nehéz köd
Lepte, ő aztat kinyitá előttem,

Eztet előzé.

Ott hatott elsőbb füleimbe a bölcs
Verselők bájló dala, ott hevülék
Lánggra, ott éré Pegazus patakját

Nyelvem először ...

..... jeles érdemének

Halma, a míg Pécs kövecses vidéke

A szelíd mûzsák követője lészen

El nem enyészik.

Ám hogy éltemnek feselő korában

Engemet Parnassz kies édenébe

Felsegített, mellyem dagadó tűzével

Áldozom én is.¹

Betegségében Horváthnak panaszkodik, hogy a halál ellen
nem tudja megvédeni Apolló híveit, de vigasztalódik mégis, mert:

A nemes költő, noha égbe szállott

Lelke s már testét eke dúlja, él még

S a jövő század neki érdeméért

Oszlopot állít.

Íme az önbizalom nemes hangja is meg-megcsendül olykor
lantján. Még erősebb hangot ad ennek ugyancsak Horváthoz írt
másik ódájában:

Mihelyt kinőnek tollai, nyugtalan

A sasfi, készül tűrni az ég tűzét,

Készül, szülője repte gyújtván

Szárnyaival Szeleket haladni.

Lángokra gyújtott engem is a Dicsők

Példája s lelkem vágyai a Nagyot

A Szépet, a Jót áhítazzák,

S volna erőm nyomokat követni.

Félénk lelke volt tanítójával szemben bizalmasabb, vágyait
s költő-álmait csak neki meri bevallani. Csak hozzá írt verseiben
mondja magát költőnek. Theologus korában legkedvesebb tanára
Farkas József, ki az egyháztörténetet adta elő. Így ír róla Vörös-
martynak: »A nemzeti ujságot Farkas, az Egyházi törvény és
történetek oktatója közli velünk. Ez egy fiatal magyar pap. Vala-
mint a szíve, úgy a feje is derék; ezt az ész s tudomány, azt a
hazafiúi láng s felebaráti szeretet díszesíti.² Lelkes verssel köszönti
nevenapján.³ Magasztalja tudását, tanítói bölcsességét, majd így végezi:

¹ Horváth Nepomuk zirczi atyának, volt tanítómnak.

² Czapáry: i. m. 283. l.

³ Farkas Józsefnek, az egyházi Történetek oktatójának, neve ünnepére.

De más csudáljon Téged ezért, dalunk
 Azt áldja Benned, hogy magyar a szíved
 S' a honni nyelvért, jó Hazánknek
 Jó fia égsz s könyörül sz az árván.
 Mint lantosinknak fénye az agg Virág,
 Vagy mint Baróthink, a magyar Osszián,
 És a dicsőség templomában
 Izzadozó Faludyk, Fejérek.

3. Szerelmes versei is vannak Klivényinek. Költeményeiből s Vörösmartynak írt leveleiből az tűnik ki, hogy csak olyan deák-szerelem lehetett az, de mert első volt, erősen hatott amúgy is érzékeny lelkére. Ismeretsége még pécsi tanuló korában kezdődik, de végigkíséri ifjúságának legszebb éveit. A pesti baráti kör nem tudja feledtetni, nem még a szeminárium sem. Az első években nagyon kedvetlen kispap volt Klivényi. Leveleiben őszintén nyilatkozik. Bántja a szeminárium szelleme, mely nem felel meg annak az ideálnak, mit ő a papi életéről magának alkotott. »Ezelőtt azt gondoltam s megesküdtem volna, hogy ez a rendeltetésem; de ha vagy hajlandóságaimat vagy állapotom rendszabásait vizsgálom, szomorún meg kell vallanom, hogy a természet szavát vagy nem hallottam vagy elismertem. De már későn jövök észre...« Bántja a közömbösség, sőt rosszakarat, a mit a litteratura iránt püspöke (Király József), egyik-másik előljárója és társa mutat. »A böjtben minden vasárnap akarunk ellen egy ilyen dühös szószólót kelle hallanunk, ki minden beszédében nemcsak a játékszín, román, költés és muzsika ellen okádá szentségtelen epéjét, hanem azokat is kárhoztatá, a kik nagyobb gyönyörűséget lenek serdülő litteraturánk remek szüleményeiben, mint vagy az olvasó eregetésében, vagy a szentek életének olvasásában.« Kispap szájába nem illő nyilatkozat, mit csak heve, buzgósa menthet. Ilyen viszonyok között élve még a szerelem is meg-megdobogtatja szívét. De nem tüzes az érzés még czivil korában sem, annál inkább lemondó a reverenda alatt. Sokat panaszkodik Vörösmartynak, szívbeli bűjáról, melyet talán az idő se tud megorvosolni, gyakor nyavalyáiról, melyek szívét emésztik. Persze, ha tán többi bajairól el-el panaszkodhatott is barátai valamelyikének, ez érzése csak az ő titka maradt. Innen van, hogy igazán mély s lélekből jött szavak hagyják el ajkát, ha szerelméről dalol. De lassankint megszűnik a panasz, elalszik a szív lángja. Harmadéves korában két tanítója Vörös Mihály és Kolb Konrád hatása alatt teljesen megváltozik. Kedve támad a theológiához, a papi élethez, elcsendesül a zúgolódás, elnémult a szerelem, s lassan velök haldokol múzsája is. Megnyerte az oltár, elvesztette a poézis. »Terhesen esett ugyan először pappá lennem, osztán megmaradnom, de most már örülök, és pedig szívemben örülök, hogy azzá lettem«, így ír már 1823 februárjában.

Egy-egy jó barát nevenapja, egy-egy lelkes honleány dalra ihletik még, de mindjobban ereje vesztett már a dal.

Lássunk egy kis szemelvényt szerelmi s a nőknek hódoló verseiből.

1818-ban Pesten így ír:

Más dal.

Jer kies szellő, örömek barátja!
 Illatot szóró ajakidra hintem
 Csókomat, melyet gyönyörű Lidimnek
 Szána szerelmem,
 Pécs felé szárnyalj! Szomorú Barátném
 Ott eped. Szívét fene bú borítja,
 Fuss, akaszsz rózsás ajakára két száz
 Csókot helyettem.
 Érte ég keblem. Halavány világgal
 Néze a bús hold, mikoron kezével
 Jobbomat nyomván: te vagy, a kiért én
 Lángolok, így szóllt.

Kétség, lemondás hangja hallik a következőben, mit már kispap korában írt:

Komoly érzés.

Lyánka! Könnyek reszketnek szememben,
 Ha te hozzád szárnyal képzetem,
 S gyilkos kínok dúlnak keblemben,
 Mellyek mérgét alig nyöghetem.
 Hah! szétt tépett a sorsnak ércz karja
 Két egybeforrt gyengéd szíveket.
 Sírjunk tehát, a sors úgy akarja,
 Sírjunk együtt véres könnyeket.

Ah! mi haszna menydörgünk szidalmat
 A vad sorsra, melly lever minket,
 Tűrjük inkább békén a fájdalmat,
 A melly öli érzéseinket.
 Túl a csillaglepte kék térségen
 Sokan öröm kelyhet tartanak,
 Kik itt, mint mi, az egy reménységen
 Kivül másban alig bíztanak.

Előttünk állt a szép rózsza pálya
 S a cél, mellyre jutni lángolánk,
 Láttuk s égtünk, de a sors dagálya
 Már felbontá, amit forralánk.

Már felbontá, hijjában gyötrődöm,
Érzés nélkül állnak a falak,
Melyek között sírok s tépelődöm
Érted, csupán érted, gyöngyalak.

Lesz e balzsam a jövő években,
Sebeimre, mellyek vérzenek
Lesz e határ e nagy keservekben —
Jóslásaim arra nincsenek.
Csak ezt nyögöm: túl a kék térségen
Sokan öröm kelyhet tartanak,
Kik itt, mint mi, az egy reménységen
Kívül másban alig bíztanak.

Az érzés igazsága, a szép költői nyelv magosan kiemelkedik
e szép elégiában. Még a formája is egyedül álló versei között.

Egy Poetriára cz. versében azt sejteti, hogy kedvese szintén
szeretett a műzsákkal foglalkozni:

Nagy böcse van, ha szelid lelkű a lánynak előttem:
A természetnek szent szava erre tanít.
Kedvelem én a lányt, ha derék és kellemes arczú:
Erre az érzékek gerjedezése hevít.
És a lányt szeretem, ha nemét felmúlja eszével:
Ezt a bámulás míveli keblem alatt.
Kit jóság, szépség magas ész egyesülve ajánlnak,
Csókolom a lánczot, melybe az engem ütött.
Hát ha ezen lányzó, ki kezem békóba szorítá,
Egy jobb honnba mereng andalodási között,
S menyei lángoktól eltelve angyali dalt zeng,
A millyent Sappho, Graecia! zenge neked:
Ó e felséges tüneményt bámulva imádom,
Ah de hazánkban igen ritka ez a tünemény.

Még szebb, még csattanósabb a másik, szintén Egy Poetriára
cz. verse. Ugyanezek a gondolatok, de sokkal szebb dikcióval s
az érzelmek fokozásával:

Szép lány, azt mondtam, mikoron rád néztem először:
S a szép lány tüstént tetszeni kezdte nekem.
Jó lány, azt mondtam, mikoron már szóba eredtünk:
S a jó lány csaknem lopva szívembe szökött.
Bölcs lány, azt mondtam, mikor elméd lángja világolt:
S a bölcs lány engem már szeretetre ragadt.
Isteni lány, rebegém, mikor a lant szólla kezdedben:
A szeretet nem elég ott, hol imádni szabad.

Mégis elégnék kellett lenni a barátságának, sőt a lemondás-
nak is.

4. Leghosszabb verse a 162 hexameterből álló »Versezet a magyar hűségről.« Végigtekint a magyar történelmen s kikeresi amaz időket, mikor a nemzet hűsége kiválóan megnyilatkozott királyai iránt s époszi hangon zeng róluk dicséretet. Egyéb vegyes tárgyú versei közül kiválik még az »Óda. A magyar leczkéket kerülő ifjakhoz.« Mintha az agg Virág vesszejét hallanók suhogni, oly lelkesedéssel és hévvel támadja az egyetemet kerülő társait. Íme a befejezés:

Eldődeinknek átka fekszik rajtatok,
Kik itt lerakták csontjokat.
Hah! a mit a múltkor dicső bajnoki
Vitéz karokkal nyertenek —
Gyalázat! azt a törpe fajzatok puhán
Emészelve feldúlják magok.

A »Mikon és Elek« cz. hosszabb vers idillszerű hangulatos versengése két ifjúnak Dafné szerelmeért. Végre van Klivényinek több fordított verse is. Nagyrészt epigrammok s bohó tárgyú, tréfás költemények. Címük elég jellemzésükre: A hím lepke, Az asszonyok dicsérete, A kakas és a tyúk stb.

Különben már 1824 is rég elmúlt, Nádasdon vagyunk. Klivényi unatkozik, múzsája elhagyta, kedves íróinál keresne szórakozást, de könyvnek is nagyon szűkében van. Odajutott, hogy kis kutyája legfőbb öröme, kedvtelése:

... szomorún élek s unalomba merültem,
Könyvem sincs, mellyel ... töltsem időmet,
Egyre Vörösmartyt s Horváthot nyúzni ki győzné?
Jersze elő kis ebem! ... Nézd ez maga kedvre derítöm.

(»Szalaynak írt levelem.«)

Klivényi versei, a mint a szemelvényekből láthatjuk, nem kevés poétai készségről tanuskodnak. Csak önbizalma volt kevés, s a baráti kör hiányzott, mely további működésre buzdította volna. Hivatása is más térre szólította s a múzsa papja szívvel-lélekkel az oltár papja lett. E kis megemlékezés szolgáljon bizonyosággul arra, mennyire igyekezett a múlt század elején minden nemesebben érző szív a nemzeti nyelv s irodalom ügyét dülőre vinni és szolgáljon bizonyosággul arra, hogy méltó volt Klivényink Vörösmarty barátságára, méltó, hogy irodalmunk történetében azt a kicsiny helyet, mely eddig neki jutott a költőkirály árnyékában, továbbra is megtarthassa.

DR. TORDAI ÁNYOS.

MISKOLCZ SZÍNÉSZETE 1800-TÓL 1803-IG.

Midőn Kelemen Lászlónak 1801 augusztus 24-én beadott és a saját losonczy élményeit keservesen elpanaszoló kérvényére Pest vármegye a lehető legsürgősebben, azaz 1801 aug. 26-án 1519 sz. a, fölszólította a testvérvármegyét¹ a játékszini institutum országos pártolására és addig is »valami segedelmet« kér a Kelemen-féle »tehetetlenséggel tusakodó társaságnak«: Borsod megye volt az első, mely e levélre válaszolt. Ez eddig ismeretlen átirat szöszereint így hangzott:

Nagyméltóságú, Méltóságos, Főtisztelendő és Tisztelendő Tekintetes

Nemes Nemzetes és Vitézlő Rendei!

Azon több nemű hasznoknak lehető elérésére, mellyek a Játékszini Társaságoknak virágzásábul a' Közönséges Társaságra háramlanak, előre meg határoztuk Mi is, hogy ha az idő és környül állások engedéndik, a Nemzeti Játszó szini Társaságnak meg állapítása, és illendően való fel állása el rendelése, a közelébb tartandó Ország Gyűllésére küldendő követeink által-is elő-adattasson, és másokkal tartandó köz-értelemben munkássan elő-vitessen, melly végezésünket Nagyságtoknak Kegyelmeteknek, múlt Kis-Aszszony Havának 26-ik napján hozzánk botsájtott betses levelére barátságosan tudtokra adni, egyszersmind azt-is Attyafiságosan jelenteni kívántuk; hogy az említett Nemzeti Társaság mind tavaly, mind ez idén mig-itt Miskoltzon tartózkodott, alkalmas segedelmünket tapasztalta, és azt továbbá-is iránta gyakorolni akarjuk. Akik-is egyébbaránt Attyafiságos 's Barátságos Szeretetekben ajánlottak illendő tisztelettel maradunk, Költ Miskoltzon Mindszent havának 7-ik napján 1801-ik Esztendőben tartatott Köz-Gyűllésünkbül, Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek kész kötelességű szolgálai Attyokfiai s Baráti

Borsod Vármegyének Rendei.²

¹ Pest vm. levéltárában.

² Felolvasatott az 1801. évi december 9-iki közgyűlésen és 2209. sz. a. ez végeztetett: »Tellyes reménségél lévén ez Vgye, hogy a válaszoló Nemes Vgye jelenlévő ajánlását tellyesíteni fogja, ezen Levélnek az Archivumba lezendő helyheztesét elhatározták.« (Pest vm. levélt.)

E formaságával és tartalmával egyaránt érdekes levélből két dolog tűnik ki: 1. hogy Borsod megye maga is helyeselte egy, országosan gyámolítandó játékszín föllállítását s e terv keresztülvitelére megígérte közremunkálását az egybehivandó országgyűlésen; 2. hogy Miskolczon nemcsak 1800-ban, hanem 1801-ben is már magyar szintársulat volt, mely a megye részéről hathatós pártolást élvezett.

Miféle társulat volt az, mely itt 1800-ban és 1801-ben megfordult, arról Kelemen Lászlónak memorandumszerű jelentéséből értesülünk, melynek előzményei a következők:

B. Wesselényi Miklósnak, 1798 június 19-éről Szombathy Istvánhoz, Debreczen főbírájához intézett leveléből¹ szomorú dolgokról értesülünk. Elmondja abban, hogy mily keserves vajadásokon megy keresztül a magyar játékszín ügye. »A napról-napra tsoportosuló akadályoknak ostromait ki nem állhatván, már szinte annyira ment a dolog, hogy a Nemzeti Játékszín fentartásán való férfiúi törekvésünket: tehetetlenségünket feltüntető komorság váltotta föl.« Ennek az a magyarázata, hogy az erdélyi és a Pestről eltávozott magyar szintársulat tagjai sorából sehogy se sikerül egy egységes társulatot megalkotnia, pedig elhatározta Wesselényi magában, hogy mindent »elpróbál« és »ha ugyan enyészni kell ezen Nemzeti Játszó Színnek, betsületes légyen az, úgy, hogy mint Phoenix porából feléledhessen«.

Ebben az évben esett meg ugyanis az az eset, hogy »egy futó társaság a Játékszín betsét s fényét porba takarván elhomályosította« és úgy a debreczeni főbírónak mint a többi magyar érzésűeknek »a játékszín hasznairól elhitt várakozását s jóltevősegeket megtsalta«.

Géresi Kálmán azt állítja,² hogy ez a »futó társaság« Wesselényi levelének kelte előtt (1798 június 19.) fordult meg Debreczenben s nem azonos azzal, mely Sehy Kemény Ferencz igazgatása alatt 1798 augusztus 11-én kezdte meg játékjait. Tény az, hogy ez az erdélyi társaság — mint Kelemen László följegyzéséből megtudjuk — azzal a szándékkal jött ki Kolozsvárról, hogy oda soha többé vissza térni nem fog. A nyomorúság végre is megtörte egyes tagok ellenszenvét és 1799 végén Kotsi vezetése alatt egy csoport visszatért Kolozsvárra, a társaság aztán 1800 év április 6-áig játszott Kolozsvárott s onnan április 8-án indult el magyarországi kirándulására. Első állomásuk ezúttal is Debreczen volt, a hol 1800 június 17-éig tartózkodtak.³ De ezzel az évvel megkezdí az erdélyi társulat további vándorlásait s most már Miskolczot is megálló-helynek szemeli ki. E miskolczi kirándulást azonban csupán három ízben merik megkísérteni s így

¹ Közölve A debreczeni színészet változatos története 1798—1898. Készítette Géresi Kálmán. H. és év. n. 8. és 9. lapon.

² I. m. 9. lap.

³ V. Ö. Ferenczi A kolozsvári sz. tört. Kolozsvár 1897, 112—113. lap.

annak egész jellege inkább csak episodszerűnek mondható, mert 1800, 1801 és 1802 után még 13 évig kell arra várni, hogy Miskolcz a magyar színészet állandó megálló-helyei sorába lépjen.

Az 1800-ik évi kirándulásról a következő tudósítást őrizte meg a Magyar Kurír:¹ »Miskoltz 27. Juniusban. Az eddig Debreczenben tartózkodott Magyar Jádó Társaság, nállunk (fájdalom!) keves időre le-telepedvén, tegnapi napon harmadikszor jádzott; és előll adta az úgy nevezett *Nap-számost* avagy *Az el-veszett Gyűrűt*.

Ezen érzékeny Darabnak készítése, a szerzőnek; Magyar Nyelvre való által-tétele, a' fordítónak; mostani elüladása pedig a' Nemes Jádó Társaságnak a' mi Publicumunk előtt is örök betsületére vált.

Különösen örvendünk pedig egy felől azon, hogy közönségesebb sorsú lakóinkban is *a még ekkoráig általok soha nem látott Theatrum* iránt való jó izlést tapasztalhattuk; más felől pedig azon, hogy ezek a' jeles Magyar Nemzetnek érdemes tagjai, a' Magyar Theatralisták, az érzékeny Léleknek ezen egyik leg-nemesebb eledelét, 's az idő-töltésnek leg-tisztességesebb módját, a' Magyar Nemzetre nézve el-temettetni — annyi viszontagságok között-is, nem hagyták; hanem inkább annak ditséretes fel-tartásával magokat benne annyira tökéletesítették, hogy hiba nélkül való elől-adások által nyilvánságossá tészik, mennyire alkalmatosabb lészen sok más Nemzeteknél 's Nyelveknél a' Magyar, mind a' méltóságos, mint a mulatságos történeteknek 's dolgoknak tulajdon, avagy természetes 's rövid ki-fejezésekkel való elől-adására, 's a' Theatrumra is. — Mi a' kik most ennek szemmel látó tanúji lehetünk, és a' kik már Német Theatrumokat is láttunk, 's más nyelvekhez-is alkalmasint értünk, minden magunknak való hizelkedés 's másoknak tzéltott kissebbítése nélkül, merjük azt állítani.²

Jantsó Pálnak, ehhez a társulathoz legkésőbb szerződött színjátszónak úti jegyzeteiből aztán megtudjuk, hogy Debreczenből 1800 június 17-én indultak el és június 18-án d. u. 5 órakor már Miskolczra érkeztek. Ott maradtak augusztus 7-éig, tehát aránylag még se oly kevés időig, mint azt Szrogh Sámuel június 27-iki levelében gondolta. Eltávozásuknak is nem a jövedelem csekélysége volt az oka, hanem az, hogy a nagyboldogasszony-

¹ I. h. 1800, 702. 109—112. lap.

² E tudósítás után egy hosszabb vers áll ily czímmel: *Miskoltz Javai*. Vége felé e sorokat olvassuk:

Az ártatlan Mulatságok fészket vertek ő benne
A' nélkül, hogy a' nagy vétkek Theatruma is lenne...

A vers ezzel végződik:

El lehet hát ezt mondani: a' ki nem volt Miskoltzon
Nem tudja a boldogságot hol ülhet a' fő polczon.

E levél és vers írója a később is Miskolcz színészetében szerepet játszó: Szrogh Sámuel.

napi vásáron Debreczenben akartak már lenni. A debreczeni vásár leteltével már augusztus 18-án újra visszamennek s 20-án előadásik második ciklusát kezdik meg. Ezt nemcsak az eddigi, hanem a kilátásbeli siker is megokolja, mert Miskolczon a Sámuel-napi vásárra (aug. 26.) a vidékről Miskolczra beözönlő vásári közönség pártolására is számítottak. Ferenczi¹ abból a körülményből, hogy Debreczenbe csak a Dénes-napi vásárra tértek vissza (okt. 9.) azt következteti, hogy egész szeptember havát Miskolczon töltötték.

E miskolczi kirándulásnak történetét új világításba helyezik Kelemennek kézirati följegyzései és Pest megyéhez 1800 április 16-áról Nagyváradról ketezve benyújtott esdő levele. Ebben az esedező levélben Pest megye támogatását kéri. Terve az: hogy *Nagyváradról Szegedre, Kecskemétre, majd Pestre* menjen, onnan aztán *Egerbe, Miskolczra, Nagy-Károlyba* s végül Kállóba. Pest megye nem volt hajlandó arra, hogy ajánlóleveleket írjon a közhatóságokhoz, mert hiszen a folyamodó társulatát nem ismeri és így ajánlatainak nincs reális alapja. Ez ügy további hivatalos aktáit mellőzve csak a következő panaszát említjük meg Kelemennek. Szerinte ez a debreczeni társaság nemcsak az ő színészeit csábította el, hanem a hozzájuk pártolt Láng Jánostól megtudván Kelemen szándékait, »annak eleibe vágott és a társaságot... Miskolczra szállította.« A debreczeni szintársulat miskolczi kirándulása tehát egyenes következménye volt annak az ellentétnek, mely 1800 elejével mind élesebbé vált s elmérgesítette a jó viszonyt a magyarországi és erdélyi társaságok közt. Ez a kirándulás eldöntötte Kelemen társaságának sorsát. Ha Kotsi helyett ő kerülhet Miskolczra, bizonyára kikerüli a gyöngyösi és a még szégyenletesebb losonczi vagy-bukást.

Kétségtelen tehát ez adatokból az, hogy Kelemen társulata helyett a Wesselényié került 1800-ban első ízben Miskolczra. Ott időzött 1-ször 1800 június 18-ikától aug. 6-ig és 2-szor aug. 26-ikától szeptember végéig.

Borsodmegyének fönt idézett átirata szerint Miskolczon 1801-ben is volt magyar színész. A Wesselényi-család levéltárának újabban felkutatott s 1900-ban közölt levelei megerősítik ez adatot.² Ezekből első sorban az tűnik ki, hogy Wesselényi nem hagyta szabadjárá szintársulatát, hanem mint egyébűt, úgy itt is fölkerít valakit, hogy vállalja el szintársulata felügyeletét. Miskolczon e tisztségre Miskolczy György szolgabíró vállalkozott. A miskolczi színház ügyében írott első levele Gyöngyösről 1801 május 31-ikéről van ketezve. Ebben Wesselényinek, hozzája írott »bötsös két levelérő« tesz említést, melyek a magyar színészet multja szempontjából kétségkívül nagybecsű adatokat tartalmazhattak, de sajnos, ezek

¹ I. m. 113 lap. Ott közli Jantsó úti jegyzeteit.

² Színészettörténeti adatok. Közli Ferenczi Zoltán. Első közlemény. Irodalomt. Közl. 1900 I. f. 59—66 lap.

mind máig ismeretlenek, s így nem tudjuk Wesselényi tervének közelebbi részleteit. Miskolczi levele szerint 1801 május 28-án érkeztek Miskolcra s a tavalyi helyen játszottak. Ez alkalmatlan lévén, egy nyári színhely készítését tervezték és az ügy lebonyolítását Izdenty Antal praefectusra bízta. Miskolczi azt az ajánlatot teszi Wesselényinek: küldenie a maga híres méneséből egy csikót Izdenty katonafia számára. A hozzá irandó levélben egyúttal kérde meg Izdentytől, hogy hová és mikor küldhetné el fia számára a harmadfű csikót. Miskolczi mosolyra fakasztó ösztönöséggel írja aztán Wesselényinek »hogya Nagyságod praefectus úrnak leendő írásával nem késne, úgy az új theatrum két hét alatt feláll« ezenfelül »féláron megkapjuk a játszó színt, ha csikót fogunk eleibe«. Az új hely alkalmas és tágas, kétannyi néző fér el mint az előbbi s így a társaságnak is nagy hasznára fog válni. Igazán mulatságos e levél befejezése is, melyben arra kéri, hogy neki is adja tudtára, a mit Izdentynek méltóztatik írni!

Jellegzetes egy epizód a régi magyar táblabíróvilág idejéből! Az emberek kitűnően ismerik egymás gyöngéit s terveik sikerét erre építik. Izdenty egyike lehetett azoknak, kiket ősi phlegmájukból ugyan senki — a közvetlen környezetből — ki nem vett. De e nagy úr közvetlen kérése, vagy ezúttal ajándéka: egy telivér csikó, mely a fiát tisztársai közt irigyeltté teszi, ez levette Izdentyt a lábáról! Miskolczi ugyanez év július 26-ikáról már azt írja Wesselényinek, hogy a theatrum derekasan épül és az idén okvetetlenül készen lesz. Valószínűnek tartja, hogy azóta kézhez kapta Izdenty Wesselényi levelét is, »mert tízszerte is sebesebben dolgoznak a theatrum körül, mint eleinten«...

Látható tehát e sorokból, hogy a theatrum elé fogott harmadfű csikó kitűnő szolgálatokat teljesített. A dolog kedélyességét bizonyára nagyban emelte az, hogy egyik fél se árulta el, hogy minő része van a színházépítés körüli nagy buzgalomban.

Miskolczi ezen leveléből különben azt is megtudjuk, hogy a Wesselényi társulata 1801 május 28-ikától július végéig időzött Miskolcson. Anyagi sikerével teljesen meg lehetett elégedve. Minden fizetést és hazautazási költséget beleszámítva, reményli, hogy »egy-két forintjok marad is cassájokban«.

Ennek a levélnek még két figyelemreméltó részlete van. Először az: mivel a jövő tavaszra teljesen készen lesz a theatrum, Wesselényi parancsolja meg színészeinek, hogy a jövő 1802-ik évben a Szent-György-napi vásár után egyenesen Miskolcra jöjjenek, mert, írja Miskolczi, »a mint fülhegygyel hallottam, talán Ketskémét vidékére szándékoznak. Nem jól jönne pedig ki azért is, hogy a camarát theatrum készítésére vettük, azért is pedig, hogy a miskolczi publicum, ha látja károkat, másképen is ki szokta pótolni.«

Ezt a kecskeméti tervet bizonyára ismét Láng János sugalmazta társainak. Ő ugyanis 1800-ban együtt volt Kelemennel

Kecskeméten, hol minden tekintetben fényes napokat éltek át. Kivitték-e tervüket, adatok híjában nem tudjuk eldönteni.

A második figyelemreméltó dolog az, hogy Jantsó Pál eltávozását engedélyezésre nem ajánlja, mert ha a jövő évben nem lesz köztük Jantsó, »rendkívül sokat fognak vele veszteni, mert az itt lévő publicum különösen szereti őtet, nem ismervén az ő makatságát«. Általában az actorok mindnyájan emberül viselték magukat, mindenik dicséretet érdemel. Ezen becsületes actoroknak szemefénye Kotsiné. A kereset nagy részét neki lehet tulajdonítani, »mert a mikor az ő neve volt a napi tzédulákon, akkor mindig nevezetesen több jött be«. A többi asszony is mind játékra, mind erkölcsi viseletre »legnagyobb meglepedésig produkálták magukat«.

E sorok azt mutatják, hogy Wesselényi gondosságából színészeink becsületet szereztek állásuknak. Miskolczon 1802-ben is voltak e színészek. Ezt Dániel Sámuelnek 1802 július 15-ről Wesselényihez írt leveléből sejtjük, melyben szó esik 100 aranyról, melyet Wesselényi atyafiságos levelére Dániel megszerzett és átadott Kotsinak. Deficit fedezésére? Más egyébre? E levél alapján nem tudjuk eldönteni. Valamivel közelebbit tudunk meg Miskolczy Györgynek 1803 márczius 24-iki leveléből. Ebben szó esvén az 1800. év kijövetelről, megemlíti Miskolczy, »könnyen meglehet, hogy mindenbe szerencsésen kijönnek, kivált *ha szélyel nem mászkálnak mint tavaly és igyekezeteket egészen a munkára fordítják*«.

Ebből nem minden alap nélkül arra lehet következtetni, hogy az 1802-iki színházi idény nem folyt le zavarok nélkül. A »szélyel mászkálás« alatt olyan apró kirándulásokat kell értenünk, melyeknek édes-kevés köze van a művészethez. A »munkára« félügyeket fordítani, ez magyarán kötelességmulasztást jelent. Nem lehetetlen, hogy 1802-ben Miskolczy nem gondolhatta őket. Ez évben Dániel Sámuel levelez Wesselényivel. E lazább felügyelet következtében a fegyelem is meglazulhatott köztük és ezért a közönség pártolása is megcsappant. Erre vallnak Miskolczy levelének ezen sorai, midőn az 1803-iki kirándulás eshetőségeiről tárgyal Wesselényivel: »Mi illeti azt, ha valljon ez idén szívesen fogadná-e Miskolcz a theatrumot vagy sem? nincs nála bizonyosabb, hogy a legtisztább szívvel fogadná kebelébe; de bezzeg, ki áll érte jót, ha kikeresik-e költségeiket vagy sem? Ugyanis a tehetősebbek csak a magok vagyonainak bálványoznak, a kik pedig örömet segítésnek rajta, azok magok is más segítségekből élnek. Így tehát Nagyságos Uram nem merem biztatni a társaságot« ... Bevallja; gyalázatkra válik, hogy a két magyar hazában, hol német társaságok tápláltnak, egy kised társaság azért nem boldogulhat, mert — magyarul deklamál! »Boldog Isten! mit fog a következő világ a magyarokról mondani? mit fognak a literaturát kedvelők mondani? Azt, hogy még 1800-nak az elején is barbarusok voltak a magyarok« ... Hihetőleg e levél elriasztó kilátásai s az 1802. évi nyári rossz időszak deficitjét, mely az 1803-ik évi fizetéskárpótlást is

lehetetlenné tette Kolozsvárott,¹ meggyőzték Wesselényit arról, hogy a miskolczi kirándulás anyagi kárral jár s azért, midőn társulata 1803 május 26-án befejezte működését Kolozsvárott, azt nyárára ezúttal nem Miskolcra, hanem Marosvásárhelyre küldte.²

Igy végződött a nagy lelkesedéssel 1800-ban megkezdett miskolczi kirándulás rövid 3 év alatt. Míg az újság ingerével hatott a magyar theatrum: 1800-ban és 1801-ben nagy lelkesedéssel karolják föl; 1802-ben a színészek buzgalma, a közönség pártolásának fogvatékosságával arányosan hanyatlik; végre 1803-ban még azzal se merik már őket kecsegtetni, hogy »kikeresik-e költségeiket vagy sem?»

Miskolczi a magyar közönség közönyében és szegénységében keresi az okot. Azt hiszem, hogy színészeink is hibásak lehettek e dologban. Ne feledjük el, hogy a vidéki jólét, a miskolcziak vendégszeretete, kik ha »látták károkat, másképen is kipótolták«, a színészek között könnyen előmozdíthatták a fegyelemnek meglazulását. Ennek következményei érezhetőkké váltak a színpadon is, a melytől az előkelőbb fele a városnak lassan elidegenedett. A beálló deficit tekintélyükön csorbított s egyszerre idegenül érezte magát a színész, kellemetlenül a közönség. Az eltávozás óráinak keservét nem enyhítette a viszontlátás kilátása, sőt mind a két fél örömmel gondolt a megszabadulás órájára. Valami ehhez hasonló hangulatban fejeződhetett be az 1802-ik évi miskolczi színházi idény, mert 12 évnek kellett letelni, míg Miskolcz újra magyar színtársulatot fogadott falai közé.

A nemz. játékszín tört. írásakor ez adatok ismeretlenek lévén, Miskolcz kezdő színészetéről ezeket írtam Déryné Naplója első kiadására hivatkozva:³ »Bármint álljon is ez adat hitelességének kérdése, annyi bizonyos, hogy a Murányi és Benke vezetése alatt 1815-ben megjelent ezen első színtársulat működésétől kell Miskolcz rendszerebb színészetének multját számítani.« Ferenczi Zoltán a föntidézett Wesselényi-levelek kiadásakor azt jegyezte meg, hogy én »bizonyosan más nézetben leszek most már e városban a színészet történetéről, mint a mit művemben (l. k. 543 l.) írtam«. Ellenkezőleg. Ép ez új adatok bizonyítják a legjobban azt, hogy az 1800—1801—1802-iki miskolczi kirándulás teljesen episodszerű volt és 13 évnek kellett eltelnie egy új társulat megérkezéséig. Most még több joggal vallhatom előbbi »nézetemet«, hogy az

¹ Ferenczi Á. kolozsv. sz. tört. 130. lap.

² U. o. 131—132. lap.

³ Az általam kiadott Naplóban az illető hely némileg eltér a Törs Kálmán szövegétől s azért azt idézem: »Nagyon meg voltak elégedve minden következő előadással, mintha még soha-e láttak volna színi előadásokat, pedig, mint mondák, már azelőtt játszott itt a debreczeni, v. a kolozsvári társaságnak egyik elszakadott része, mely sok jeles tagból állott vezérlete alatt.« Én már e Napló 1899. évi kiadásakor jegyzetben igazoltam Déryné állításának valóságát. (L. I. k. 315—6. lap.)

1815-ben megjelent színtársulat működésétől kell *Miskolcz rendszerebb színészetének multját számítani*. Amarról annyira megfeledkeztek már a miskolcziak, hogy Déryné szerint a pesti színészeket úgy megbámulták, mintha még sohase láttak volna színi előadásokat. A Kotsi-féle színtársulat nem igen lendített a magyar játékszín ügyén Miskolczon, de a Benke—Murányi-féle nemcsak Kassát segíti a magyarság számára visszahódítani, hanem közremunkál abban, hogy ott épüljön fel az első magyarországi állandó színház.¹

BAYER JÓZSEF.

¹ Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Irta Keresztesy Sándor. Miskolcz, 1903. 8-r. 200 l. cz. munka főleg a régi színészet szempontjából nagyon hiányosnak mondható. Az egész különben inkább adatgyűjtemény, mint történet.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Negyedik és befejező közlemény.)

A negyedik felvonás elején ugyanúgy találjuk a két öregot, de már elolvasták a verseket, melyek nagy tetszésre találtak náluk. Bodonyit még csak az aggasztja, hogy leánya csak »esküdtné asszonyom« legyen, Megyery azonban egészen Orday pártján van. Hivatják Ordayt, ki meglepetve látja verseit Bodonyi kezében, ki azután jellemzőleg ravaszul fog most dolgához. Először is haszontalan foglalkozásnak mondja a versírást, jobb lenne Verbőczyt forgatni inkább! Orday ismét feltárja hazafias érzelmeit s Lizához való szerelmét, melyet ő hőiesen némán tűrt eddig, csak azt akarta, hogy halála után néhány szánakozó könnycsepp jusson neki. Liza is bevallja, hogy szereti a lelkes ifiút s az apa meghagyja leányának a teljes szabadságot, hogy döntsön sorsa fölött. Nemes legények jönnek, hogy lovat kérjenek Bodonyitól; a szónoklási hajlam ezekben is benne van, mert egész beszédben terjesztik elő kérésüket. Egy csatadalt énekelnek, melyet Orday költött, ő lesz a hadban is előjárójuk. Orday a dicsőséges halálról kezd beszélni, mire Liza »a' szerelemnek kitörő, fellengő hangjával« bevallja, hogy őt választotta atyja engedelmeivel férjéül. Ez elragadtatva csókolja Liza kezét s azt mondja: »En ezt a boldogságot meg nem érdemlem. Hazafiságom szerzette! Hazafiságom érdemelle is meg utóbb!« Bodonyi még ígéreteket tesz a lakodalomra nézve a felkelőknek, azután a darab Bodonyi és Liza, »a' lelkes magyar leány« éltetésével és a legények csatadalával végződik.

Mi történt tulajdonképen ebben a darabban? Az, hogy Liza megszerette Ordayt, más semmi. A darabban nincs cselekmény. De talán pótolja ezt a lélektani rajz, előtűtetése annak, hogy Liza miképen hidegűl el mindinkább Karvaytól s hogyan fordul Orday felé? Nem pótolja. Mert van ugyan törekvés arra, hogy a költő feltűntesse Liza lelkiállapotát, de főcélja nem ez, hanem a hazafiságra való buzdítás. A darab legszebb részei az I. felvonásban, Liza szavai az ő érzelmeiről és a habozás a levél felbontásánál a II. felvonásban, de a kiábrándulás csak egyetlen egy okból következik, abból, hogy Karvay nem lelkesül az insurrectióért. Ha több

ok, Karvay jellemének hibái idéznék elő a kiábrándulást, akkor a dolog sokkal érthetőbb volna előttünk. Sokkal érdekesebb volna, ha Liza régi szerelme küzdene a csalódással, ha lelke ragaszkodnék régi illúzióihoz s nem akarna megválni Karvaytól. De Liza nem habozhat, mert minden hazafias magyarnak gondolkodás nélkül el kell fordulnia a hazafiatlan férfitől! Ez Kisfaludy nézete. S a darab célzata bebizonyítani, hogy egy lelkes magyar lány csak egy épen olyan hazafias ifjút szerethet. Kisfaludy itt is a hazafiságot dicsőíti és megszegényíti a közönyt. A darab cselekménye, mint mondtuk, rendkívül vékony, bonyodalom nincs, hacsak annak nem nevezzük azt, hogy Orday levelet ad át Lizának, melyet csak elmenetele után volna szabad felbontani, de Liza nem vár addig. A két verskötetet elolvassván, Liza szíve egészen Ordayé lesz, érzését bevallja atyjának, ki nem ellenkezik leányával. A leány és apa jelenete mindig nagyon természetes, minden mesterkéltég nélküli s ezek a jelenetek a darab díszére válnak. A kevés cselekményhez a darab hosszú is, tele van hazafias reflexiókkal, Megyery hangos kifakadásaival, s élettörténetének előadása teljesen felesleges, Orday és Liza is igen sokat szónokolnak, de azért a darab kerek egész s korántsem olyan vontatott, mint történelmi drámái. Ebben is ott lüktet az igazi magyar szív, ott van a magyar élet a maga ilyen apró kis drámaival, ott vannak a tipikus magyar alakok.

Ott van az öreg Bodonyi, ki maga is tüzesvérű, hamar fellobban s azonnal kész nagy beszédet tartani, melynek eleje is, vége is az, hogy: Tűzláng égessen! Leányát szereti s megbízik belátásában; felvilágosodott is: nem bánja, hogy csak esküdt lesz a veje. Barátja, Megyery hasonlít hozzá, de nincs meg benne a nyugodt méltóság, sokszor igen vadul, sőt durván beszél, roppant lelkes, de jószívű is, Orday pedig mindenképen tetszik neki. Neki is van kedves mondása: Mord teregette! S nem egyszer nagyon komikus a két öreg beszélgetése a sok Tűzlánggal és Mord teregettével (ez utóbbiról nem is igen tudjuk, hogy mit is jelent hát?) Jellemző e két öregre, hogy mennyire szeretik a verseket: Liza odaadja nekik Orday füzeteit s ők azonnal az olvasásba merülnek. A két öreg mellett áll most a két ifjú alakja: Karvay és Orday. Orday nem elég plasztikus jellem. Ifjú, lelkes, félénk, s egy kicsit csodáljuk Lizát, hogy neki ez az úgyszólván csak hazafiságból álló ifjú annyira tetszik. Karvay sokkal érdekesebb. Ő nem olyan kiváló, nem lelkesül az insurrekcióért, de azért nem rossz hazafi, kész volna pénzét feláldozni a haza védelmére, de életét nem. Nem nagyeszű, nem mélyérzésű ember, de Lizát szeretni látszik, bár nem nagyon, úgy hogy mihelyt Liza kijelenti, hogy nem megy hozzá, nem kéri őt kétségbeesve, bizonyítván szerelmét, hanem prózai módon a szerződésre hivatkozik s végül gúnyolódni kezd. Ekkor mi is elfordulunk tőle, bár eljárása nagyon is érthető és emberi. Eleinte szinte megsajnáljuk őt, midőn látjuk, hogy Megyery

támadásai elől Lizához akar menekülni, de ott is elutasításra talál. Szeretne kibékülni Lizával, keresi a találkozást, de makacssága nem engedi, hogy eltérjen álláspontjától. Bodonyi és Megyeri hevesége elől szeretne menekülni, szeretné a vitát elkerülni, de a szerencsétlenség minden szava újabb s újabb hazafias izgalomba hozza a két öreget. A költő nem szeretne ezt az alakot, ép úgy, mint nem szívelhette Millát sem, azért minden adandó alkalommal megszégyeníti őt, ép úgy, mint amazt. Karvayban nem küzd meggyőződése és szerelme, ragaszkodik az elsőhöz, s menyasszonyát nem is látszik sajnálni, inkább haragszik rá. Érdekes az, hogy miképpen ítél Karvay Napoleonról! Karvay szerint Napoleon nagy ember, mert magát alacsony sorsból a császárságig küzdötte fel. Orday szerint akkor lett volna nagygyá, ha mint első konzul békességet szerezve, a haza hív polgára maradt volna s nem tette volna magát császárrá, így nem nagy ember. Mint látjuk, Kisfaludy elég tárgyilagosan ítélte meg Napoleont, az ellenséges vezért, de mégis hibát követett el abban, hogy minden nagyságot megtagad tőle.

A darab legérdekesebb alakja azonban Liza, a lelkes magyar leány. Elüt a jelleme azoktól a nőktől, kiket eddig Kisfaludynál megismertünk. Mindjárt az első felvonásban bizonyos erőt, határozottságot, erélyt veszünk észre benne. Legfőbb jellemvonása a hazafiság, e mellett azonban okos is. Az első felvonásban Gerendy-nével folytatott beszélgetése bevilágít a lelkébe. Liza sokat olvasott. Az embereket nem találta sem oly jóknak, sem oly rosszaknak, mint a hogyan azok a könyvekben le vannak rajzolva. Olvasta Himfit s szíve sok »szerelmes érzelmeken« ment keresztül, végre magába vonulva »szíve elhamvadván«, olyan leánynya lett, a milyen a mindennapi férfiaknak kell. Irtózik a vénleányok sorsától, azért atyja javallására, szívének hajlandóságára, s eszének helybenhagyására Karvayval jegyezte el magát. Igen, de mi szívének hajlandóságát sehol sem látjuk, ezekből a szavakból inkább bizonyos elégedetlenség hangzik, mintsem szerelem. És később is Karvayval ugyancsak keményen bánik, bár eleinte Orday felé sem hajlik feltűnően. Lizában van valami férfias vonás, szeretne is férfi lenni, szeretne harcolni is. Mennyire más ő, mint Milla, sőt nem hasonlít még Ilkához sem, bár hazafiság, önérzet közös vonásaik, de Ilkában van szentimentalizmus. Liza mindig tüzes, erélyes, szívének érzelmeivel is azonnal tisztában van, mikor Orday neki a levelet átadja, Liza megmondja nyíltan, hogy a lelkes ifjú érdekli őt, mikor pedig a hozzá írt Szívlángokat elolvassa s a vádat hallja, hogy csak »aranyok« pengésére Nyit ajtót a Szerelem«, akkor azonnal érzi, hogy égető, fájó láng csapott szívébe. Be is vallja, hogy Ordayt szereti minden szegyenkezés, húzódozás nélkül és úgyszólván maga kéri meg Ordayt. De melegséget, benső érzést Ordayval szemben sem látunk. S ez, Liza egészben véve nem ellenszenves alakjának a hazafias hév ellenére is valami hidegséget

kölcsönöz és valószínűtlenséget a mi szemünkben. Megkívánjuk mi is, hogy még a leány szívében is égjen a hazaszeretet lángja, de Lizában ez az érzés elnyom minden mást; épen azért Liza még egyoldalúbbá válik, mint Orday, mert ebben legalább hazafiság és szerelem van, Lizában csak az első.

A mellékszemélyek: Szegváry és a nemes legények egészen a háttérben maradnak. Szegváry csak arra szolgál, hogy kimutassa a költő, hogy mindenki kész életével adózni a hazának, csak Karvay nem. Gerendyné sem játszik jelentékeny szerepet, fontossága csak abban rejlik, hogy Orday szerelmére felhívja Liza figyelmét, de határozott tanácsot nem ad.

Már rámutattam arra, hogy Kisfaludyra mennyire jellemző az, hogy cselekményének háttéréül az insurrectiót választotta. Meghatározza, hogy 1809-ben történik a darab, s ezzel a darab lelkes hangulatát s Liza jellemét is érthetőbbé teszi. A költőre jellemző subjectív vonás nemcsak ebben van, hanem úgy gondoljuk, hogy a maga életének egyik epizódját is feldolgozta itt, ugyanis ő maga mondja a Hattyúdalban, hogy az ostermachi csata előestéjén Himfi-jét elküldte Szegedy Rózának. Itt meg Orday, mielőtt hadba menne, átadja verseit Lizának. De hogy talán Ordayban magát, Lizában pedig Róziát rajzolta volna Kisfaludy, ebben nem érthetünk egyet Császár Elemérrel. (Irod. tört. közl. 1898. 270.)

A darabban a hazafias hangulaton kívül mit sem látunk azonban az insurrectióból; a nemes legények csatadala van hivatva arra, hogy azt, a miről annyit beszélnek, végre szemünk elé varázsolja. Eddig még csatadal az eddigi színdarabokban se fordult elő. Népdal igen, magánál Kisfaludynál is: pl. Lukács dala az Emb. szívnak örv.-ben; népies jelenetek is, pl.: a juhász Kún Lászlóban, parasztok Bánkban. A csatadal alkalmazása arra mutat, hogy Kisfaludy kezdte jobban ismerni a színpadot, s tudta, hogy a színdarabnak harsogó dallal vetni véget, hatásos, és ez az ő hazafias célzatának is nagyon megfelelt, a hazafias menyasszony és hazafias vőlegény eljegyzése a csatadal hangjainál kétségtelenül lelkesítő, s a darab, mely különben is izgalmas levegőjű, itt az izgalom legmagasabb fokát éri el.

A lelkes magyar leány megismertetett bennünket az insurrectió idejének hangulatával, a darab személyei, egy kivételével, mind ebben a kissé túlságos hazafias hangulatban, ebben a nyugtalanságban élnek, ez uralkodik, ez nyomul előtérbe mindenütt; az a darab, a melylyel most akarunk foglalkozni, a XIX. század elejének magyar nemesi életét a maga megszokott nyugalmas levegőjével, a mindennapi élettel együtt mutatja be s mi mélyen bepillantunk az akkori magyarok szívébe, lelkébe.

A *Dárday-ház* Kisfaludy második nemesházi rajzolata azt a gondolatot akarja olvasói lelkébe vésni, hogy magyar leány csak magyar emberhez menjen feleségül. Láttuk, hogy Kisfaludy az Emb. sz. örv.-ben az ellen küzd, hogy magyar férfi ne hozzon

idegen asszonyt a hazába, itt is az idegen házasság ellen irányul tendenciája, de megfordítva.

Lamarine Károly szereti Dárday Lórit, Dárday Miklós azonban tudni sem akar a házasságról, mert Károly nem magyar és nem nemes. Dárday Pál, Lóri testvére, meg Lamarine Fánnit szereti, de az ő házasságukhoz is hiányzik az apai beleegyezés. Kérők jönnek a házhoz, de Lóri egyiknek se nyújtja kezét, staféta jó ezalatt s kiderül, hogy Lamarineék régi magyar, nemesi család, s így a két fiatal pár boldog lesz.

Az első felvonás Bánhalomra, Lamarineékhoz vezet bennünket, hol Lamarine a nyugalmazott generális a lugasban reggeli pipáját szivja, hűséges öreg szolgálja, Kardos, szintén. A francia háború emlékeit újítják fel s mostani életükkel mindketten megvannak elégedve. Fánni jó s nemcsak apjához, hanem a vén szolgálóhoz is szíves. Károly már Tengeri felé, a Dárday-birtok felé lovagolt ki, hova ma délbe ők is mindnyájan hivatalosak. Lamarine távozása után Fánni elgondolkozik azon, hogy Károly Lórit, ő meg Palit szereti. Jó Dárday Pál, hogy még egyszer meghívja Lamarineékat ebédre, de ez csak ürügy, hogy láthassa Fánnit; majd a vendégekről kezdenek beszélni, kik közül Lórinak Földy-hez kellene feleségül menni, Palinak pedig Földy Manczit elvenni; Fánni folyton tréfál, végre Pali határozottan megkéri a kezét, mire a leány tréfásan, de biztatólag felel.

Lóri ezalatt mindent elrendezvén a vendégek fogadására, során aggódik, mely nemsokára eldül. Dárday Miklós pedig tisztartójának ad utasításokat; már első mondása is rokonszen vessé teszi előttünk: »Ura vagyok én Jobbágyomnak, nem nyomorgatója«. Erős, hatalmas, szilárd, de jólelkű öreg úr, ki vezeti a gyermekeit, kinek Lóri be is vallja, hogy neki egyik kérése sem tetszik. Fiának Földy Manczit szánta, de maga is belátja, hogy a leány nagyon kaczer. Lóri esze alighanem Károlyra veszett, gondolja magában, nem is volna ellene kifogása, volna csak magyar, »De ez a' mostani Nemzetség — nem is képes összekorcsosodása miatt a' házasságnak tekintetében Patriotizmust érezni.« Jönnek a vendégek: megismerkedünk itt mindjárt Rábodynéval, kire Kisfaludy azt mondja: közönséges, jó asszony, 62 esztendő, de e mellett fecsegő, hiú, tetszeni vágyó öreg asszony. A vendégek mind nagyon későn keltek a világ szokása szerint, kivéve Dombyt, aki nagy gazda, már korán reggel az istállóba ment. Földy nagy világfi, francia szavakkal keveri beszédjét, Völgyi dicsekszik vetéseivel, de Domby mindjárt észreveszi, hogy hazudott. Jönnek Lamarineék, kölcsönös üdvözlések után a kertbe vonulnak. Érdekes típus Dankó, egy mindenhez értő, tréfálódzó magyar nemes, ki hol itt, hol ott tartózkodik. Csatándy a ház ügyvédje is itt van.

Ebben a felvonásban tehát megismertet bennünket a költő a személyekkel, s a helylyel, a hol a darabja lefolyik. Az egész felvonás rendkívül kellemes hatást tesz ránk természetességével; a

szereplők emberek, azoknak erényeivel és hibáival, s ez itt nem sért bennünket, mert nem is várunk hősöket, mint a történelmi drámákban. Kisfaludynak ott a diszletek bő leírásával nem sikerült a környezetet találóan elénk állítania, itt világosan látjuk a lugast, a tágas ebédlőt, s a vendégek mozgása tisztán rajzolódik a szemünk elé.

A második felvonás a kertbe visz bennünket a hársfa alá, hol a vendégek délutáni békességes beszélgetést folytatnak pipaszó mellett. Jönnek azonban a leányok s miután a férfiak eltávoznak, hogy a gyümölcsös felé egyet járjanak, egymásután megismerjük a fiatalok gondolkodását, nem valami ügyesen szövött színpadi beszélgetésben ugyan, hanem monologokban. Manczi flirtölve jön (hogy így mondjam) Dárday Pállal, de a legény csak Fanni után eped. Földy már kitudta az ügyvédtől a környüállásokat, tetszik neki Lóri, mert belőle olyan feleség lenne, ki otthon ül, gazdálkodik, növeli a gyermekeket, míg ő a világot élné. Látja, hogy Lóri nem haragszik a kapitányra (Károly), de talán gróf Földyt csak nem utasítják vissza! Völgyi azon töpreng: Manczit vegye-e vagy Lórit, az első jobban tetszik neki, de Lórinak több értéke lesz, no, és még azután is lehet »engagement«-ja Manczival. Reméli, hogy elnyeri Lórit, hiszen ő nem alábbvaló akármi grófnál. Domby derék leánynak tartja Lórit: még kulcsárnet sem kellene mellette tartani, olyan gazdasszony, de kár, hogy nagy dáma, francziául is tud, s az ilyenek lenéznek a csupa magyar nemes embert, akármilyen gazdag is. Bár Dombynak elég a tudományból annyi, hogy a levélre a francia címet rá tudja írni, s a kellereknek Spitzbubét tud kiáltani, de Lóri kedvéért még francziául is megtanulna. Elhatározza, hogy Dankót fogja szószólójává tenni. Csakugyan látjuk is a következő jelenetben, hogyan kéri meg Dankó Lóri kezét Rábodynéától. Mennyire jellemző ez a korra! Lóri jó, Domby elrohan, Rábodyné faggatja Lórit. Dárday is jön, s elmondja, hogy a három vendég csakugyan kérő, Lóri válaszszon. De Lórinak egyik sem tetszik, s »milyenek ezek Lamarine Károlyhoz képest!« Az apa erősen a leány szemébe néz: »Talán csak a' Huszár ruha bolondított el téged is, mint sok más hiába való Leányt?« Milyen természetes, egyszerű ez a jelenet! Nincs itt semmi felesleges szavalás! Dárday kijelenti, hogy Károly derék, emberséges, ritka karakterű ifjú, de szegény, nem nemes, nem magyar. Lóri nem mehet máshoz, mint magyarhoz és nemeshez és szemmel fogja leányát tartani. Lóri tudja, hogy Károly, ha származására nézve félmagyar is, de szívében igaz magyar. Sőhajtva megy Lamarineékhoz, hová az egész társaság híva van, mert atyja szemmel fogja tartani.

A harmadik felvonás elején Lamarineék kertjében vagyunk, a társaság már elment. Károly azon töpreng, hogy mi történhetett Lórral, mert az egész ottlétél alatt mindig elkerülte őt. Az öreg generális is ott sétálgat (természetesen ismét dohányozik!) és Károly

kéri őt, legyen kérője az öreg Dárdaynál. Lamarine azonban tudja, hogy milyen nehéz feladat ez, mert »Könnyebb meggyőzni a legvitézebb ellenséget, mint a' Világnak, 's az azt lakó emberi Nemzetnek Véleményeit, Előítéleteit, Szokásait, Rendtartásait.« De ő kész mindent megtenni, mert Lóri megérdemelné azt is, hogy a pokolba menjenek utána. Levél jó Lóritól, ki Károlynak találkat ad kertjükben a három hárs alatt. Jó Fánni, s most látjuk a nagy különbséget a két testvér között, Károly epekedésével szemben áll Fánni örökös jó kedve; úgy jellemzi a maga szerelmét, hogy ő ura érzésének, Károly szolgálja a magáénak.

Dárday, Rábodyné, Dankó és Serény, tehát Dárday háznépe, kivéve a fiatalokat, együtt ülnek vacsora után az ebédlőben s kedvükre kibeszélgetik magukat a vendégekről. Rábodynének sehogy sem tetszik, hogy a fiatalok a szép holdvilágos, langyos estén a kertben sétálnak, bezzeg őt leánykorában ilyenkor fenni küldték. Dankó jól megmondja, hogy »Bon ton most a' szabad gondolkodás, szabad beszéd, szabad viselet — s ennek természetes következtetése, a görcsők mindenben.« (Vajjon csak a XIX. század elején lehetett ezt mondani?) Megszólják a vendégek cselédeit is, hogy milyen rendetlen, tehetetlen népség. Rábodyné nyugalomra tér, a férfiak még pipáznak. A cselédek pedig elhordják az asztalt, panaszkodva szintén az idegen szolgákra. Ki ne látná ebben a jelenetben az igazságot! Ki nem ült még az egész napi vendégeskedéstől fáradtan az ebédlőben, s ki nem tett megjegyzéseket a vendégekre, sóhajtva, hogy bárcsak elmennének már?

Lóri és Vicza (a szobaleány) ezalatt a kertbe lopóztak, de Lóri már is megbánta tettét, meg is fogadja, hogy soha többé ez életben. Vicza is fél, valaki jön, a sűrűbe húzódnak. Manczi és Völgyi jönnek, látjuk, szépen megértik egymást. Manczi, ha Dárdayné lesz is, Völgyi barátnője marad mégis. Lóri bizony nem gondolta volna Manczit ily »megvesztegetettnek«. Ismét jönnek. Bábi (Manczi szobaleánya) menekül Domby elől. Károly jön s a sötétben közéjük ront, de kertésznek mondja magát s azok elmene-külnek. Csend lévén, Lóri előjön, s megmondja Károlynak, hogy atyja a Földy-házzal dupla házasságot óhajtana, de ő nem hajlandó, sőt már elő is hozta Károlyt, de atyja rossz néven vette, mert Károly nem magyar. Károly bejelenti, hogy apja másnap megkéri Lóri kezét az ő számára. Lóri nagyon nyugtalanul távozik.

Negyedik felvonás. Manczi szobájában vagyunk másnap reggel. Bábi és Manczi beszélgetnek. Rábodyné s a többi vendégek is jönnek s megindul a beszélgetés arról, hogy ki mit álmódott, végre Dankó meséli el álmát: tréfásan a tegnap esti találkát mondja el. Mindnyájan eltávoznak, s Dankó elhatározza, hogy ha nem úgy folynak itt a dolgok, mint ő szeretné, »a' Sorsnak személylyét« ő fogja játszani. De erre nem kerül rá a sor. Lamarine teljes diszben megérkezik s megkéri Lóri kezét. Dárday nem akar felelni, majd felpattan, s arra a kérdésre, hogy mi kifogása lehet

Dárdaynak Károly ellen, azt mondja: »Magyar vagyok, leányom is Magyar; — legyen 's maradjon Magyar; — 's Magyarinak felesége lévén, szüllyön Magyarokat. Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani«. Lamarine elérzékenyedik, s indulatosan, de mintha valamit mondani szeretne, elsiet. Dárday nagyon fel van indulva, fél, hogy elveszette barátját, hivatja Lórit, de ez hajthatatlan. Károly berohan, Lóri kéri, távozzék, ő senkihez sem megy férjhez. Dárday meglepi őket. Károly kiönti szívét, az apa megsajnálja, de nem enged, s csak ennyit sóhajt: »Kár, kár! hogy nem magyar!«

Ötödik felvonás: Ugyanaznap délután látjuk Dárday Miklóst, hogy ismét a hársfa alatt pipázik és sajnálja a történeteket. Kardos jön, hogy meglágyítsa a szívét. Kardos igazi példája az elkaptott, szájas öreg szolgának. Nemsokára jön Lamarine, hogy Bánhalmot, mely nála volt árendában, visszaadja és búcsúzzék. Dárday ezt nem akarja, mindketten nagyon megindulnak. Károly levéllel siet hozzájuk, melyből kiderül, hogy a király engedelmével a Lamarineok felvehetik újra eredeti nevüket: Tengeryt. Dárday kitörő örömeiben, hogy barátja magyar, összehívja az egész házat s Lamarine elmeséli, hogy öregapja Rákóczival együtt Franciaországba bujdosott, majd vele együtt ment Rodostóba s ott is halt meg. Jóságaikat azalatt konfiskáltatták, ők pedig Franciaországban a Lamarine nevet vették fel, ő tudta a titkot s azért vett el magyar leányt s egyetlen vágya volt hazájában halni meg. Dárday erre azt mondja: »Édes jó Barátom! egygyetlenegy bizodalmas szavad egészen más történeteket vont volna maga után. Miért? miért nem szököttél előbb?« Hogy miért nem szólt, igazán nem tudjuk. De most jóra fordul minden: Károly és Lóri, Pali és Fanni egymáséi lesznek. A vendégek csodálkozva és fanyalogva szerencsét kívánnak, Dárday pedig ezekkel a szavakkal fejezi be a darabot: »Legyetek boldogok, édes Gyermekeim! Szüllyetek, nevellyetek jó és igaz erős és lelkes hazafiakat, kik ezer esztendő Anyánknak, édes Hazánknak, utánnunk hív gondját visellyék!« (Dárday Miklós az egygyik, a 'Generalis 'a másik házas Párt ölelvén — a' kárpit lefordul.)

Ez a darab minden hibája mellett is, melyekről majd később szólunk, határozottan a színszerűség hatását teszi ránk s nem csodálhatjuk, hogy 1843 április 28-án, mint ezt Bayer József (A m. dr. irod. tört. I. 395.) mondja, elő akarták adni. Itt mindig tisztán látjuk a színteret, el tudjuk képzelni a szereplőket, mindig tudjuk, miért jönnek-mennek. Az Emberi szív örvényeiben mindig csodálkoztunk azon, hogy ezek az emberek vendégségben vannak ugyan, beszélnek is hétköznapi dolgokról: madarak, lovak, idő, vadászat, de nem látszanak élni mégsem, csak lézengenek a várban, néha elének tévednek s elmondják érzelmeiket. Itt igazi családi kört, igazi vendégséget látunk, előttünk van a két pipázó öreg úr, a két ifjú, a két fiatal leány: lesimított hajjal, fehér ruhában,

melynek ránczos a szoknyája, szoros a dereka s kivágott a nyaka, egészen olyan, mint dédanyáink leánykori öltözete, melynek szélét ők maguk varrogatták ki díszesen lukacsosra, s a melyet mi néha elő-előveszünk, felp próbálunk, de aztán megint csak a szekrénybe teszünk. Ebben a darabban látjuk, milyen életet éltek a jámbor, tisztaszívű dédanyák, látjuk a gazdaságot, cselédeket, halljuk a gazda szavát, hogyan kormányozza őket. Ezt az életet Kisfaludy mindennap tanulmányozhatta, hiszen benne élt! s darabjának legfőbb érdeme, hogy ezt az életet, a magyar nemesi életet, a színpadra tudta vinni. És darabjának cselekvényét ebbe a körbe tudta beleilleszteni, s a szereplőket úgy megrajzolni, a mint azok éltek, mozogtak. De nemcsak a külsőségek igazak itt a legutolsó vonásig, hanem testestől-lelekestől magyarok a darab személyei is. Beletekinünk a szívükbe, hol a kedélyes nyugalom mellett lángoló, tán túlságos hazaszeretet lakik és szoros ragaszkodás a meggyőződéshez; ez a makacsság, ez a heveség pedig a magyarok sajátossága. Belátunk az akkori szerelmesek leveleibe is, előttünk folyik le két leánykérési jelenet, s ez mind-mind épen úgy történhetett!

Kisfaludy Sándor egész lelkével magyar hazafi volt, ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság irányította, soha egy sort sem írt le, a melyről ne gondolta volna, hogy nemzetének javára szolgál vele. Lángoló hazafisága a Hunyadyban heves szónoklatban nyilvánul. Másik két történeti drámája visszariasztó példákat állít a nemzet elé: Kún László is, Gertrud is megbűnhődtek azért, mert elfordultak a magyaroktól, az Emberi szív örvényeinek célzata is hazafias, de talán egy darabja sincs úgy átítatva a hazaszeretet s az idegengyűlölet érzésével, mint épen a Dárday-ház.

A darab egész cselekményének alapja az az összeütközés, mely az öreg Dárday hazafiassága, s az ifjak szerelme közt történik. Az öreg Dárday nem akarja leányát idegenhez adni. És ettől nem tágit, még akkor sem, mikor látja, hogy leányát boldogtalanná teszi és látja, hogy Lamarine Károly mellett a többi kérő eltölpül. Miért? Azért, mert ő vérével a nemzet korcsosodását nem akarja elősegíteni, »az ő leánya«, mondja Dárday: »szülylőn becsületes Magyarokat, ne olyanokat, kiknek sem Országok, sem Hazájok; kik Nemzetemnek Országomnak elnyomására élő eszközül szolgállyanak, ha a' Sorsnak eszébe jutna ismét, mint már számtalanszor, a' Magyarot ostorozni; kiket végtére mégis Nemzetiségemnek kellene becsület okáért eltartani«. (140. l.) Ha ezeket a szavakat halljuk, igazat adunk Dárdaynak. És én hajlandó vagyok elismerni már is, hogy feltétlen igaza van az olyan apának, ki leányát idegennek nem adja, különösen akkor, ha az ifjú párnak külföldre kellene menni, de Dárdaynak az ő helyzetében nincs igaza. Mert Lamarine Károlynak már csak a neve franczia, nyelvében, szívében magyar, nincs benne egy idegen jellemvonás se, a mely ellenszenvessé tehetné; ritka karakternek mondja

őt maga Dárday is, atyja pedig testi-lelki jó barátja, nem is képzelheti tehát, hogy unokái félmagyarok lesznek! E mellett tudja, hogy leánya boldogtalan lesz. Az ifjaknak nem is kell eltávoznio, ott maradnak a hazafias apa felügyelete alatt, miért ellenzi hát mégis annyira a házasságot, mikor maga is látja, hogy születésüknél fogva magyarok, Földy, Völgyi milyen hitványak, romlotak? Ez a darabnak legfőbb hibája, ez a túlságos hazafiasság, mely ellen íme mi annyi ellenérvet találunk! Igaz, hogy ezt a hazafiságot mi érthetetlennek gondoljuk, de képzeljük bele magunkat Kisfaludy korába! Kisfaludy czélzata előtt, hogy az idegenházasságot faji tulajdonságunk megőrzésére kerülnünk kell, mindenesetre tisztelettel kell fejet hajtánunk.

Császár Elemér az ő különben igazán kiváló értekezésében Kisfaludy Sándor vígjátékairól (Irod. tört. közl. 1898. 385. l.) azt mondja, hogy Kisfaludy e drámában a születést, tehát egy akaratunktól független körülményt, nem pedig valami nemes érzelmet állít szemünk elé, mint ideált. En ezt nem gondolom. Kisfaludy sehol sem dicsőíti a nemes születést; a magyar »születést« sem magasztalja; Dárday hazafiságát akarja példányképül felállítani, s tendenciája az idegen házasságok ellen irányult. Kisfaludy büszvévé akarta tenni nemzetét épen arra, hogy magyar. Hogy igaza volt-e, mikor a magyart minden más idegen nép fölé emelte, s azt hitte, hogy minden idegennel való érintkezés rontó hatású, más kérdés. De Kisfaludy korában a nemesség gögös és elbizakodott volt nemzetisége tudatában, hiszen ő élvezett minden jogot, az ő kezében volt a földbirtok, ő képezte a nemzet zömét, mert mág-násaink kevesen voltak, és Kisfaludy még erősíteni akarta ezt a gögöt, mert azt képzelte, hogy ez lesz a legerősebb válaszfal a nemzet s az idegenek közt, ezért mutatja be nekik Dárdayt, hogy íme ez az öreg nemes még a derék Lamarinenal szemben is megmarad álláspontja mellett, cselekedjenek ők is hasonlóképen. Császár Elemér mondja, hogy azon korban természetes lett volna, hogy a gögös nemes megtagadja leánya kezét a kapitánytól, de az idegenektől való irtózás nem volt olyan általános. Hiszen épen ez fájt Kisfaludynak, ez ellen szól itt is, az Emberi szív örvényeiben is!

Császár Elemér azt mondja, hogy a darab cselekvényének alapja Dárday régi felfogása és az ifjak modern gondolkodásának összeütközése. Vagyis, hogy Dárday szerint csak az az igaz ember, a ki nemes és magyar, míg az ifjak vele szemben azt bizonyítják, hogy nem az a fontos, hogy magyar-e az illető, hanem hogy derék ember s mint idegen is, munkás, hasznos tagja lehet a társadalomnak. Nem. Kisfaludy darabjában ez nincs így kiemelve, s akkor Kisfaludynak hibául róhatnánk fel, hogy mégis Dárdaynak szolgáltat igazságot. Igaz, hogy Kisfaludy a nemes magyart mindenek fölé emelte, de hogy ennyire szűk látókörű és konzervatív nem volt, mutatja a II-ik felvonásban: »hogy az a nagy Uri Czím,

ha mindjárt olyan is, mint egy férges üres dió, oly kapós! Ha mégis akár a törvényre, akár a, jusokra nézve egy nagy Úr többet bírhatna egy szegény nemes embernél, kinek Eleji hajdan talán Országoszlopai voltak, és valamelyik Földy talán vagy Fegyvernekje, vagy Jobbágygya volt, de a' kinek törzsöke az idővel együtt megavulván, megromolván a változó Sors most porba tapodta és a szegény most bocskorba fűzött lábokkal keresi nyomorúságos kenyerét. Hogy a csillogó hiú fényen, 's füstön még egy olyan ember is tud kapni, mint Dárday Miklós!¹ Vajjon ez az író, ki üres czímnek, füstnek mondja a nemességet, olyan megörögzött konzervatív-e, vajjon ellene volt-e annyira a jobbágy-ság felszabadításának? A nemesség kérdésében Dárday sem olyan konzervatív, pedig ő a költő nézetének megtestesítője; azt mondja, nem baj, hogy Károly nem nemes, hiszen a derék ember azt előbb-utóbb megszerezheti királyától, de a baj az, hogy nem magyar. Lóri sem azt bizonyítja, hogy a nem magyar is becsületes tagja lehet a társadalomnak, hanem azt erősíti, hogy Károly lelke és nyelve úgy is magyar. Tehát Kisfaludy itt csak a magyar származás fontosságát emeli ki, de ideálként inkább Dárday álláspontját akarja olvasói elé állítani, vagyis, hogy zárjuk ki az idegent. Bemutatja a tiszta magyar életet s vele szemben az idegen befolyástól megromlott Földy-, Völgyi-féle felfogást. A magyarságot dicsőíti Kisfaludy még abban is, hogy bemutat egy névre idegen családot, mely minden tekintetben kiváló, de ez csak úgy lehet, hogy ők is magyarok. Kisfaludy határozottan ellene volt az idegenek beolvasztásának, ő kimondja, nem kellenek idegenek, mert bármilyen nemeslelkűek is, megromlják nemzeti sajátosságunkat. Hogy itt teljesen igaza volt-e, más kérdés; kétségtelen, hogy abban a korban nem ok nélkül szólalt fel, de gondolatát olyan mese keretében adja, hogy úgy, amint ott van, nem fogadhatjuk el igazságosnak. S ez a hibás motivatio, a legnagyobb hibája a darabnak.

Hibája a darabnak az, hogy sem Dárday, sem a fiatalok nem engedhetnek álláspontjukból jellemüknél fogva, s mi már az V-ik felvonásban teljesen reménytelennek látjuk a helyzetet, midőn a levél minden nehézséget megold. A darab tehát megoldódik mintegy deus ex machina által, a befejezés nem következik szervesen az előzményekből. Ha szervesen a jellemekből következnek, akkor csak tragikus lehetne a vég.

A harmadik kérdés pedig, a mely felmerül lelkünkben: miért nem szólt Lamarine az ő magyar voltáról? Ha ennek oka az, hogy a királyi engedelmet várta, miért nem czélzott rá, türelmetlenségének, reménységének miért nem adott kifejezést legalább egy monologban? Így érthetőbb lett volna magatartása, de így

¹ Tudom, hogy nem lehet az író drámájának személyeivel azonosítani, de itt lehetetlen a költő meggyőződésének hangját észre nem vennünk!

olyan csudálatos, hogy ezzel a tudattal képes volna gyermekeit boldogtalanná tenni s maga is öreg barátjától és lakóhelyétől megválni? Érthetőbb volna akkor is, ha azt akarná, hogy fiát ne nemzetisége, hanem emberi jeles tulajdonsága miatt fogadják el, de erről nincs szó. Ha az öreg Lamarinenak magának is meglepetés volna a felfedezés, akkor magatartása természetes volna, de nem volna megmagyarázva, hogy miért jött Magyarországra s miért vett el magyar leányt. A mint Lamarine szól az ő származásáról, természetesen megoldódik a darab, ezért kellett tehát hallgatnia az V. felvonásig.

Ez a három hibája van a darabnak, hogy nagyok, mondanom sem kell. Azonban míg a darabot olvassuk, kellemes érzés támad bennünk, mely ha nem is feledteti velünk a hibákat, de legalább kárpótol értük. Négy főszemélye van a darabnak: Dárday, Lóri, Károly és Lamarine. Dárday méltányos ember, jó gazda, szereti gyermekeit, barátját, de szilárd a maga nézetében és heves egy kicsit. Lamarine, az öreg katona, épen ilyen, a jellemében levő következetlenségre már rámutattam. Károly és Lóri egy párt képeznek, mind a ketten érzékenyek, epekedők, szomorúságra hajlók, de okosak is. Fanni és Pali ellenben vigak, tréfálkozók és bíznak szerencsájukben. Különben az élénk Fanni rajza jobban sikerült, mint Lórié. Károly mellett Pali háttérbe szorul. A mellékszemélyek mind igen jól sikerültek, nem is csoda, hiszen őket Kisfaludy mind az életből vette. Rábodyné beszédes, hiú, szertartásos, de jólelkű jellemére már rámutattam. A három kérő is találó, élénk színekkel van rajzolva. Földy rangjában elbizakodott, hiú és önző, romlott, és kellemetlen ember; testvére Manczi is ilyen, az ő élnksége nem olyan, mint Fannié, az övé kitanult, mesterkéltné, s ezt nem is tagadja. Völgyi nagyozol, utánozza Földyt, tódít, hazudik, romlott és kapzsi. Domby otromba falusi paraszt, minden műveltség híján. Az ilyen elmaradt, parlagi földesúr rajza megvan Besenyei Pontyijában. Később Kisfaludy Károly Mokányban örököltette meg. Kisfaludy Sándor Dombyban mutatja be, de teljesen önállóan, hiszen mindenütt találkozott ilyen urakkal! E négy alak ellentétbe van állítva a Dárday-Lamarine ház erkölcsi tisztaságával s itt Kisfaludy bemutatja, hogy ezek megőrizték műveltségük mellett magyarságukat, tisztaságukat, ilyennek akarja látni Kisfaludy a magyar nemességet mindenütt. Dankó érdekes alakját már említettem, olyan típus lehetett ő, mely valószínűleg gyakori volt Kisfaludy idejében.

Míg mi a Dárday-házat olvassuk, önkénytelen is felmerül bennünk Kisfaludy Károly Kérők című vígjátékának emléke. Be kell vallanom, hogy még mielőtt Császár Elemér értekezését olvastam volna, a sok »mennydörgő vértte«, mely Dárday szájából elhangzik, Baltaffy »mennydörgő ráztá«-it juttatta eszembe Rábodyné pedig Margitot. Tagadhatatlan a hasonlóság Lamarine és Hősváry, Lóri és Máli és a két Károly között. Továbbá a külföldieskedő

nemesek, Földy-Völgyi és Szélházy közt. Megvan még a vén katona-szolga típusa is: Kardos és Ferencz káplár. Ez a hasonlatosság nem lehet a véletlen műve, az a kérdés, milyen kapcsolat van közöttük? Körülbelül egy időben keletkeztek; valószínű azonban, a Kérők előbb. A Kérők 1819. júniusában készen volt, bár csak szept. 24-én adták elő Pesten, okt. 24-én pedig Székesfehérvárott. Nyomatásban pedig 1820-ban jelent meg. A Dárday-ház pedig, mint a Gaál Györgynek írt levélből tudjuk, 1820. aug.-ában készen volt. Az nem valószínű, már csak a távolság miatt sem, hogy Sándor a Kérőket kéziratban olvasta volna, valószínűbb, hogy színpadon látta. Erre bizonyítékunk, hogy 1819 őszén Kisfaludy Sándor Pesten járt s ekkor meglátogatta Károlyt is; ekkor, vagy hazautazásában Székesfehérvárott láthatta a darabot, vagy Károlynál olvasta a kész darabot, mely már csak nyomtatásra várt. Tehát ekkor 1819 nov.-tól 1820 aug.-ig írhatta Kisfaludy a Dárday-házat.

Kisfaludy Károly a jellemekre nem fordít olyan gondot, mint Kisfaludy Sándor, ez természetes is, mert ő helyzetvígjátékot teremtett, míg Sándor a jellemekből indítja meg az összeütközést. A Dárday-házat nem is nevezhetjük igazán vígjátéknak, bár természetes, sokszor humoros hang, tréfálkozások s a darab hangulata éreztetik velünk. A Dárday-házban az igazán nevetséges alakok, mint Földy, Völgyi, Domby, Bábi a háttérben állanak; a cselédek helytelenségéről is csak beszélnek. Károlynál a cselédek is megjelennek s hatalmas komikai hatást keltenek. Kisfaludy a Dárday-házban sem alkotott kifogástalan drámát, de a hangulattal, az igazi magyar élet képével, magyar alakokkal egy rég letűnt kort varázsol elénk s mi ezért hálával tartozunk neki.

Kisfaludy eddig tárgyalt darabjaiban mindig hazafias czélt tűzött maga elé. Most itt utolsó darabjában, »Az elmés özvegy«-ben aesthetikai feladat megoldásán fáradozott. Nem állított itt fel semmiféle problémát, melyet a nézők vagy olvasók lelkére szerezett volna kötni, itt csak a vígjáték cselekménye lebegett szeme előtt.

Az elmés özvegy az egyetlen darabja, melyet vígjátéknak nevezett. Vígjátéki hangot hallottunk a Dárday-házban is, de a hazafias hangulat elnyomta a komikumnak kifejlődését. A lelkes magyar leányban sincs vígjátéki elem, mert Liza és Orday alakja mindvégig komoly marad, csak a két öreg hevesége csal mosolyt ajkunkra. Karvay felsül ugyan, de nem félszégsége miatt. Az elmés özvegy sem igazi vígjáték, nem nevetünk egyszer sem. Csak Kénkövy az igazán nevetséges alak, ki csakugyan felsül komikus ferdesége miatt.

Nina, az elmés özvegy, próbára akarja tenni három udvarlóját. Ezért Milit, fiatal leányrokonát, kit magához kéretett, hogy tanuja legyen a próbának, süketnek mondja, hogy az udvarlók minden tartózkodás nélkül szóljanak előtte. Nina ugyanis gazdag özvegy, férje vagyonát, kivel csak három évig élt, ő örökölte. Fél,

hogy udvarlói inkább pénzt szeretik, mint őt, ezért próbát kell kiállniuk. Az első jön is: Kénkövy. Azonnal bókolással, hízélgéssel kezdi. Nina a zongorához ül s egy francia dalt kezd játszani. Ekkor belép a szobalány, Zsófi, s levelet ad át Ninának, ki elolvassván a levelet, egyszerre elszomorodik s a levelet Kénkövynek adja. Mili látva Nina kétségbeesését, hozzásiet s csaknem kiesik a süket szerepéből. Ez talán nevetséges hatást akarna kelteni, de bizony mi a költő ízléstelen gondolataért: a süketségért sokkal jobban neheztelünk, semhogy ezen nevetni tudnánk. Kénkövy elvassa a levelet, melyben az ügyvéd tudára adja az özvegynek, hogy férje az örökség nagy részét »hazafiságos« intézeteknek hagyta, ő nem oly gazdag, mint képzelte. És az öreg úr testamentumát azért alakította így, mert észrevette, hogy egy Kénkövy úr udvarolt nejének. Kénkövy egyszerre megváltozik, nem a nyájas bókoló úr, hanem mérgesen szól a finomabb társalgástól hátramaradt magyar nemzetről, mert itt mindent komolyan vesznek, még a szépnemzet illető tömjénezést is, mely pedig nem egyéb füstnél. Sajnálja, hogy ő volt oka a testamentum megváltoztatásának, ezért azzal bünteti magát, hogy száműzi magát az özvegy bájos társaságából örökre. Elmegy. Nina kineveti; nekünk úgy tetszik, ő már előre tudta, hogy így fog történni, azért nem is fáj neki a csalódás. Jön a másik udvarló, mint Nina mondja, ez már »jobb fajtú«. Hamvay komolyabb ember, szeretet filozofálni, de mihelyt meglátja Milit, azonnal feledi Ninát. Mivel Milit süketnek gondolja, azonnal ki is mondja érzelmeit: úgy képzei, mintha Milit már régen ismerné, s lángoló indulat vonja őt hozzá. Mili mindjobban megzavarodik, végre kimegy. Hamvay nyíltan bevallja, hogy mióta Milit látta, egészen megváltozott. Nina nem nagyon sajnálja Hamvayt sem, mert az ilyen örvényes szívből hamar tanyát verhet a bú. Nina leküldi őt a kertbe, várjon, míg hívni fogja. Milinek még egyszer süketnek kell lennie, mert íme jó a harmadik próbára tett: Alkonyi. Nina hozzá sokkal kedvesebb, mint a két elsőhöz, ebből következtetjük mindjárt, hogy ez az igazi. Alkonyi melegebben, igazabban szól, mint a többiek. Nina magyar fantáziát kezd játszani, mire ismét megjelenik Zsófi a levéllel. Alkonyi is olvassa a levelet, de nemhogy kétségbeesne, hanem örülni látszik s azt mondja, hogy pótolhatja a gazdagságot két szerető szív boldogsága s felajánlja szívét és kezét. Nina kezét nyújtja s hivatja Hamvayt s Alkonyinak felfedi az egész tréfát. Hamvay is megtudja, hogy Mili nem volt süket s Nina egymásnak adja őket, kezeskedvén boldogságukért, az övéért a levél kezeskedik.

Ez a darab tartalma. A gondolat: a három kérő próbára tétele se nem új, se nem kiváló gondolat. Már Kisfaludy korában is nagyon ismert volt. A levelekkel való combinatio is elég régi motívum. Az új gondolat az, hogy Mili — süket. S ez nagyon visszatetsző előttünk. Miért kell a szép fiatal leánynak, csak azért,

hogy a próbán jelen lehessen, süketnek lennie? Hiszen semmi szerepe nincs, csak ott ül, nála nélkül a próbák szépen lefolyhatnak. Azt előre nem tudhatjuk, hogy Hamvay még a próba előtt beleszeret Milibe, mert hiszen sohasem látták egymást! Nem is csodáljuk, ha Mili nehezen egyezik bele a tréfába s menekülni akar! A költőnek ezt az új gondolatát tehát épenséggel nem mondhatjuk izlésesnek és geniálisnak. A mi a darabot magát illeti, alakításában nagy hiba van, ugyanis az özvegy tulajdonképpen csak Alkonyit és Hamvayt akarja próbára tenni. Kénkövyről tudja, hogy csak pénzéért venné el. Hamvaynak örvényes érzelmei sem vonzóak nagyon, bár ez rokonszenves előtte, kétségtelen azonban, hogy ő is kiállaná a próbát; ezért a költő úgy segít magán, hogy beleszereteti Milibe. Vajjon mi történne akkor, ha Mili közbe nem jönne? gondoljuk mi, mert Ninát elejétől fogva sem tartjuk olyan számítónak, hogy bármelyikhez hozzá tudna menni! Nina gondolt Hamvayra is; ezt abból látjuk, hogy mikor az beleszeret Milibe, sóhajtozik egy kicsit, hogy ő talán férj nélkül marad. Hamvay azonban beleszeret Milibe, de ez túlságos gyorsan történik, nem értjük egészen. Hamvay már régen udvarol Ninának s most azzal a szándékkal jön, hogy Ninát megkérje, hogyan változhatik meg egy pillanat alatt annyira, hogy nem is habozik, bevallja, hogy Mili szereti? Nina szaván fogja, többé nem szabadulhat. Nina nem búsul Hamvay elvesztésén, bár egy kicsit rosszul eshetik hiúságának, hogy ez, a mint Mili meglátta, rögtön feledte az ő szépségét. De mi csodálkozunk Milin is, hogyan lehet, hogy egy egész ismeretlen emberhez, kivel még egy szót sem beszélt, képes férjhez menni gondolkodás nélkül. De talán vígjátékot nem is szabad ilyen szigorúan bírálni! Valószínűtlen a darabban még az is, hogy az udvarlók, miután kijelentette Nina, hogy Mili igen nagyot hall, zavartalanul szerelmet vallanak s nem képzelik, hogy arcuk, mozdulataik elárulják még a süket előtt is, hogy miről van szó? De térjünk vissza a próbákra. Az első udvarló próbára tétele teljesen felesleges volt, itt az özvegy, mint maga is mondja, csak meg akarta tréfálni Kénkövyt s őt magától örökre elmellőzni. Hamvay és Mili története nagyon valószínűlően, erre már rámutattam, s ezt maga Kisfaludy is érezte, s a végén az özvegy e szavaival akarja megmenteni a darabot: »Vak ember! hát nem veszi észre, hogy a próba dupla volt? hogy egy illy szép és jó Leány, mint Mili, egy olyan érzésű férfit előtte, mint Hamvay, a Világ minden kincsenél többet ér? Hamvay az én próbámra nem is kerülhetett, minekutánna láttam, hogy Mili engem, ha egészen nem is, félig kitolt Hamvay szívének azon rejtekéből, hol a 'szerelem' érzelmeinek forrása buzog — félig kitolt egygyik érzékének színlett hibájával is. És itt mindég kérdés fog maradni, Hamvay, vagy Alkonyi állott-e ki nagyobb tűzpróbát szerelmére nézve?« Mit olvashatunk ki e sorokból? Tudta-e Nina, hogy Hamvay Milibe fog szeretni? S őt is próbára

akarván tenni, azért mondta süketnek Mili? Nem. Nem tudta, az esemény a véletlen műve, s igaza van Császár Elemérnek, hogy a költő ezt valószínűleg később toldotta meg, hogy némileg motiválja Mili történetét, de bizony nem szerencsésen.

Kimondhatjuk, hogy ez a darab nem igazi vígjáték. Csak Kénkövy a komikus alak, először hizelgő, mézes mázos beszédével, azután begyeskedésével s gyors visszavonulásával. A többiek mind komoly alakok, kivált pedig Alkonyi. Nina jellemének érthetetlen-ségére t. i., hogy tulajdonképen komolyan csak Alkonyit, félig komolyan pedig Hamvayt akarja próbára tenni, már rámutattam. Különben Nina jó és okos nőnek látszik. Erényei sorából nem hiányzik a hazafiság sem. Kénkövy elmondja, hogy a magyar »theatrom«-ban volt, hol Körner Zrinyiét adták, de neki a darab jobban tetszett németül. Nina lelkesedve dicsőíti Körnert, ki a magyar hőst színpadra vitte, s most Zrinyit más nemzet is csudálni kénytelen s ő nem tudja megérteni, hogy egy lelkes magyarnak valami más nyelven is szívéhez tudna szólni. Alkonyi már másképp gondolkodik, így szól: »Az én vélekedésem szerint semmi sem hat úgy a magyar szívre, a magyar lélekre, magyar nyelvre, magyar nemzetiségre, mint egy lelkes, kivált históriai Dráma. Bár a' magyar jobb Elmék, szebb Lelkek, erősebb szívek eredeti magyar Drámák írására fordíttanak idejeket és tehetségeiket! — csak ezek által nyerhetne a' magyar Játékszín közönséges kedveltetést«. (Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Kisfaludy az Eredeti Magyar Játékszín előszavában is.) Igaz, hogy a magyar jobban szereti az idegen drámákat eredetiben olvasni, ennek oka pedig az, hogy a magyar sok nyelvet ért és beszél, pedig ez kárára van nemzetiségének. Neki kedvére van azonban, hogy Zrinyit épen a kellemes ajkú Szemere fordította. (Körner Zrinyijének az említése mutatja, hogy 1819 előtt nem keletkezhetett Kisfaludy darabja.) Ninának Alkonyi hazafias beszéde nagyon tetszik s épen azért a zongorán magyar ábrándot játszik, míg Kénkövynél egy francia dalba kezdett. Ez finom és jellemző vonás. Nina és természetesen Kisfaludy hazafiságára jellemző még az, hogy midőn Kénkövy Alkonyit »par force« magyarnak mondta, Nina ezt azzal utasítja vissza, hogy ilyet nem tud képzelni, mert »a' Nemzetiségből akár mennyivel bírjon is valaki, nem lehet felesleg való, ha nem Magyarokban par force Franciákat, par force Németeket ismerék.«

Tehát nem hiányzik ebből a darabból a Kisfaludyra annyira jellemző hazafiság s nem hiányzik a reflexió sem. Hamvay elmélkedik két szív kölcsönös vonzalmán, Alkonyi és Nina azon, hogy egy özvegy asszony már meggondoltabban lép újra házasságra, mint egy ábrándozó leány. Szép mondása az Ninának, hogy ha ő most valakit megszeret, örökös bánatára fog szolgálni az a gondolat, hogy nem leányszívet adhat kedvesének. Kisfaludynak tehát nem sikerült vígjátékot sem írnia, ép úgy, mint nem tudott igazi drámát, vagy tragédiát teremteni; de ennek a darabnak is megvan

az a jelessége, mint többi darabjainak, a folyékony, sokhelyt igazán költői lendületű nyelv.

Bayer József (A m. dr. ir. tört. I. 387.) rámutat arra, hogy az Elmés özvegy tárgya, hasonlít Kotzebue: »Die schlaue Witwe« című egyfelvonásos darabjához. Én azonban nem látok itt valami feltűnő hasonlatosságot, csak annyit, hogy itt próbára teszi Frau Rosenhof négy alkalmatlan kérőjét, de csak azért, hogy megszabaduljon tőlük, olyan próbákat is ad fel nekik, melyekről tudja, hogy nem állják ki. A próbák alakoskodással, átöltözködéssel történnek. Georg, az inas, a főszemély, kiről kiderül, hogy báró s az özvegy hozzámegy. A kérők nagyon túlzottan, izléstelenül tökéletlenek, míg Kisfaludynál az életből ellesettek és komolyak. Csak az özvegyek jelleme közt van rokonság: a könnyed életfelfogás, vidámság, de Nina e mellett hazafias, művelt, ez csak mulatni akar a kérők felsülésén. Kisfaludy erkölcsi alapra helyezi a próbákat. (Hasonlít még az, hogy Kotzebue nevetségessé teszi a Musenalmanachot, itt is beszélnek irodalomról, de egészen más célzattal.) A két darab között tehát nincs szorosabb kapcsolat.

E két darabon kívül Kisfaludy Sándornak még két dráma-tervezete is maradt ránk. Az egyiknek a címe *Kendy Sándor*. A személyek lajstromából látjuk, hogy a darabban csupa férfi szerepelt volna s az egész nagyszabású történeti darabnak készült; szerepelt volna benne Báthory Zsigmond és Boldizsár, Bocskay István fejedelem. A darab tartalmára csak a Személyek feljegyzése után következő Környülállások című jegyzetekből következtethetünk. Kendy Sándor, Báthory Zsigmond néhai nevelője, most másodmagával az ország igazgatója, Zsigmonddal ellenkezésbe jut, mert ez a török ellen háborút akar kezdeni. Ezért Zsigmond fejedelem elhagyja Erdélyt, Kővárra megy, mialatt a rendek vagy Báthory Boldizsárt, vagy Kendyt akarják fejedelemmé választani. Ezt meghallja Zsigmond és levelet ír a rendeknek, ezek aztán Kendy Sándorral együtt elébe mennek. A fejedelem szívesen fogadja őket, de csakhamar tanácsot tart Bocskay Istvánnal és másokkal, hogy miképpen veszítse el Kendyt. Kendy megtudja, hogy Zsigmond ellene fordult, de nem menekül, hanem így szól: »Törvény alatt születtem, törvény alatt élek, és semmit sem vétettem, senkitől sem félek«. A darab azonban valószínűleg mégis Kendy bukásával végződött volna, mert a rendek mind Zsigmond pártjára állottak s a török hadat javasolták. Ez a darab valószínűleg épen olyan nagy páthoszú, hazafias dráma lett volna, mint Hunyady s benne Kisfaludynak az a nézete nyert volna kifejezést, hogy inkább a törökkel kell barátkozni, mint a némettel. Kisfaludy megérezte itt, hogy mennyire alkalmas Erdély története a költői feldolgozásra!

A másik tervnek címe: *A magyar színjátszó-társaság*. Ebből a darabból fennmaradt az első felvonás terve főbb vonásokban, jelenetek szerint, egészen és a másodiknak egy része.

Színjátszók érkeznek egy vidéki kis városba, Hamvay »Földes úr, formált lelkű, nagy hazafi, nőtelen« igen örvend ezen s a színjátszókat ebédre hivatja: és megszereti Lillát, az első Színjátszónét, ki fiatal özvegy. Többet nem tudunk a darabból, de én azt hiszem, hogy boldog házassággal végződött volna, mert végre is diadalmaskodott Hamvay az előítéleteken, melyek Hamvay testvéreben, az öreg Bükynében, Morgayban, Dobrayban stb. bizonyára kifejezésre jutottak volna. Kisfaludy itt a színháznak akkori állapotait, nyomorúságait akarta színpadra vinni s ki akarta fejteni a színművészetéről, színdarabokról való nézeteit. Hamvay lett volna az ő gondolkodásának megismerésítője, mert ezt írja: »Hamvay legjobban ítél: a' Históriai Drámákat ajánlja«. Patay, a pedáns, a színjátszásról beszél regulák szerint. Mások megint csak divatból pártolják a színészeket, s vannak, kik a német teátrómot dicsérik. Beszéltek volna a terv szerint »A' magyar Teatrom' nehézségei, Akadályairól«, darabok számáról, minőségéről, originálok fogyatkozásáról, sőt még a régi színműírásról és a jezsuiták darbjairól is. Ez a darab is tendenciózus lett volna tehát. Kisfaludy a színészeket, mint becsületes embereket akarta feltüntetni, nyomorúságaikkal együtt, hogy ezzel pártolókat gyűjtsön a színház számára. Cselekménynek itt sem sok nyoma látszik, sok lett volna az elmélkedés, vitatkozás, de azért mégis sajnálhatjuk, hogy ez a darab nem készült el; mindenesetre új és eredeti gondolat volt Kisfaludytól, hogy egy annyira aktuális kérdést akart tárgyalni s ilyen eredeti és hathatós módon akart segíteni nyomorúságos színi viszonyainkon.

Azt mondtuk, hogy a költői művekben megismerhetjük magának az írónak a jellemét s megismerjük az író korát is. Eddig végigmenve Kisfaludy darbjain, iparkodtam kimutatni azoknak jelességeit és hibáit is. Most azt vizsgáljuk, hogy e drámák összessége hogyan tünteti fel Kisfaludyt, mint drámaíró és mint embert.

Többször említettem, hogy Kisfaludy mindenben korának gyermeke volt, belehelyezkedett a XIX. század eleji állapotokba, úgy a politika terén, mint az irodalomban. Kisfaludy korszerű volt, mint tulajdonképpen minden nagy író. Kisfaludy mindenekelőtt magáévá tette a II. József utáni reakció hazafias hangulatát. Talán nincs költő a világirodalomban, kinél a hazafias érzés olyan erővel s annyiszor kifejezésre jutna, mint nála. Ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság vezette. Csak olvasnunk kell leveleit, látjuk, hogy a költő még magánleveleiben sem képes elnyomni hazafiságát, író barátaihoz írt levelei, Hattyúdala, beszédei, előszói, Regéi, sőt mint ő maga mondja, még Szerelmei is ebből az érzésből fakadtak. (Azt írja egyik levelében, hogy a Himfi-dalok úgy keletkeztek, hogy fogságában nem lévén, a kivel magyarul beszéljen, verseket írt édes hazája nyelvén.) Ebből a lángoló hazafiságból eredtek Kisfaludy drámái is. A színpadnak nemcsak nyelv-

ápoló szerepe van, hanem terjesztője a hazafiságnak is. A fordított és adaptált darabok nem felelnek meg e célnak, lelkesítő, igazi buzgó hazafias drámákat kell írni, ezekkel felrázni a nemzetet közönyösségéből. Milyen darabok fognak legmélyebben hatni a nemzetre? Azok, melyek nagy magyar hősokeket állítanak szeme elé, követendő például. Így keletkeztek a történeti drámák. És nemcsak Kisfaludy gondolkozott így, hanem számtalan kortársa. Az ébredező hazafiság egyrészt nyelvművelésben, másrészt a történeti mult felé irányuló érdeklődésben mutatkozott. Kisfaludy korában rengeteg sok történeti tárgyú darab keletkezett s ezek nem annyira a színészet számára készültek, mint inkább a történeti mult iránt való érdeklődésből fakadtak. Ezek a történeti drámák képviselik tulajdonképpen azt a hazafias hangulatot, mely a jelen szomorú körülményei és sivár reményei közt a mult nagy alakjainak csudálatában, a régi dicsőségben keresett vigasztalást. Nem egyedül a Székelyek Erdélyben, vagy a Zalán futása képviselik ezt a Széchenyi előtti multon való merengést, sokkal inkább a történeti drámák, melyek olyan nagy mennyiségben keletkeztek. Kisfaludy első darabjai ezeknek a sorába tartoznak. Kisfaludy itt is korának felfogását követi tehát. Követi — egy ideig. Azután maga is belátja, hogy az érdeklődést nem mindig kötheti le a mult, a jelenhez fordul tehát s korának eszméit, embereit viszi színpadra. S itt van jelentősége. Kisfaludy előbb belátta a mult dicsőségén való ábrándozás hiábavalóságát, mielőtt még azt Széchenyi gúnyjával ostromozta volna. Nem a mult, hanem a jelen társadalma a fontos, foglalkozzunk evvel, de ne téveszszük el szemünk elől a hazafias példaadás célzatát. Így keletkeztek Kisfaludy társadalmi drámái.

Kisfaludy minden darabja tehát hazafias érzésből keletkezett. A hazafias tendenczia a fődolog előtte, nem a dráma szabályai. A dráma szabályaival, az általa annyira megvetett teoriával Kisfaludy nem igen volt tisztában. Mikor Hunyady-ját drámaiatlansága miatt kedvezőtlenül fogadták, Kisfaludy kijelenti, hogy tudja, hogy a darab a theoria ellen van, de hazafias célzatával ezt menthetőknek tartja s épen az fáj neki, hogy magyar a magyar hazafiságot »bonczolgatja, fejtegeti, becsméreli, nevetségessé teszi.« Kisfaludy sokat utazott, sokat látott és sokat olvasott is, tudjuk, ismerte Schillert, Goethet, Wagnert, Kotzebuét, Müllnert stb. és ismerte Shaksperet is, és bizony mégis minden darabja a theoria ellen van. Kisfaludy nem tudott ezektől tanulni semmit, ő egészen önálló volt darabjaiban, sem külföldi, sem hazai író nem utánzott; a magyar írók közül Bessenyeit ismerte, de nem tanult tőle. Kisfaludy a drámában csak azt érezte, hogy meg kell jeleníteni valami nagy eseményt s ez a dialogus által történik, de hogy nem csupán beszélő személyeket, hanem cselekvőket kell látnunk, azt nem tudta; nem tudta, hogy az eseményeknek a szereplők jelleméből kell következniök, fejlődésnek, bonyodalomnak kell előttünk

állnia, mely előttünk indul meg, eléri tetőpontját s előttünk oldódik meg úgy, hogy mi azt másképp megoldhatónak ne is képzelhessük. Kisfaludy nem tudta azt, hogy a drámának egészen más a logikája, mint az életé, a mi az életben megtörténhetik, az még nem állhat meg épen úgy a színpadon is. Kisfaludy azt képzelte, a mi a történetben megesett, az végbemehet épen úgy a színen is és a drámában is épen olyan kényelmes lassúsággal történhetik, hiszen a dráma megjeleníti a mult vagy jelen életét. Kisfaludy-nak tehát fogalma sem volt a dráma mivoltáról. Ő a drámát olyan költői formának tartotta, mely a szívhez természetesebben szól (8 k. 833. l.) és hogy »A' Dráma költemény nehezebb és több időbe kerülő neme a' Poezisnak«. (4 k. 585.) Ebből láthatjuk, hogy Kisfaludy Lessing nézetét vallotta, vagyis, hogy a dráma a legfőbb műfaj s az érzelmek kifejezésére a legalkalmasabb, ez magyarázza meg egyszersmind, hogy miért választotta hazafias érzelmei kifejezésére épen ezt a műfajt.

Nem csodálhatjuk azonban, hogy Kisfaludy nem volt tisztában a drámával, nem volt tisztában azzal az ő korában senki, sőt jóval később sem. A drámát az írók is, a közönség is valami érzelmes tónusban, vagy szónoklatokban előadott eposzfélének képzeltek, s ez alól csak Kölcsey képez kivételt, ki Körner Zrínyijéről írt bírálatában rámutat erre a hibára, s cselekményt kíván, nem szavalást és kardrántást, vagy könnyezést és ölelést. Kinél tisztázódott először a dráma fogalma? Katonánál. De őt nem ismerték. S nagyon jellemző, hogy halála után Bárány Boldizsár (pedig ő ismerte Bánk bánt) az Árpád-házról szólván, azt mondja: »... s ha Kálmán, Boruszláv nem tudtak bár oly tragikus Rembrandt-ok lenni, mint Othello s Lear Király lélekrázó, szív metsző karaktereik, de legalább tárgya közelebbi az eposzhoz, mint a Lyrához« (!) Ezt a pár sort már csak azért is idéznem kellett szóról-szóra, hogy lássunk a szavakkal való dobálózásra is egy elrettentő példát: tragikus Rembrandt; ha e szót kimondjuk: Rembrandt, az ember mindennapi foglalkozásában áll előttünk nem pedig szívmetező tragédiákban. Ezekből a sorokból láthatjuk, hogy még Bárány Boldizsár felfogása is milyen volt: nem tartja rossznak darabját, mert az eposzhoz közelebb áll, mint a lyrához! Érezték a drámában a cselekvő elemet, s ezt az eposzsal azonosították! Kisfaludy is körülbelül így gondolkozott, mikor ő is drámai epikumnak nevezi Hunyady-ját, értvén drámain, hogy dialogokban van írva, epikus pedig, hogy eseményeket tárgyal. Csak tárgyal, de nem jelenít meg!

Kisfaludyban a kezdő drámáiról minden hibáját megtalálhatjuk: nincs egységes cselekmény, ezt retorika, bőbeszédűség, a szavak árja pótolja. Annysira nincs fogalma a drámáról, hogy még azt is elmondják előttünk, a mit már szemünkkel láttunk és nemcsak egyszer, hanem sokszor. Hunyadyban pl.: Czillei cselvetése. E mellett történeti drámáiban az ország állapotáról ugyanazt

ismétlik üntig. Hunyady eposznak való tárgy. Kún László inkább drámai, de cselekvésnek nyoma sincs benne. Bánk nagy haladást mutat e tekintetben. Az emberszívnek örvényeiben valóságos tragédia csiréit látjuk, s ha Kisfaludyt hazug tendenciája félre nem vezeti, ezekből a kezdetekből sikerült volna neki valóságos tragédiát alkotnia. A nemesházi rajzolatok meséje sem mondhatók drámaiak, de ezekben legalább előttünk indulnak meg s fejeződnek be, nem úgy, mint a történeti drámákban, hol úgy érezzük, mintha valami nagy regényből elolvasnánk egy fejezetet. A lelkes magyar leány cselekménye, bár szegényebb, mint a Dárday-házé, egészen kerek, és itt nincs meg a kínos véletlen, melylyel az Elmés özvegyben is találkozunk. Kisfaludy nem tudott a történeti tárgyból drámai mesét alkotni, a történeti igazságon nem mer változtatni, csak megeleveníteni, és sokszor teljesen felesleges részeket fűz hozzá. Hogy Kisfaludy érinthetetlennek képzelte a történetet, kitérünk abból is, a mit a francia dráma hármasságáról mond. A theoria ellen szólván, mondja: »de ha Boileau-nak ez a' törvénye igaz:

»Nous voulons qu'avec art l'action se ménage
Qu'en un lieu, qu'en un jour un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli«. (L'art poétique.)

»Akkor a legdicseőbb história tárgyak ki vannak zárva a drámák sorából«, már Kisfaludy szerint a históriai drámák szolgálhatnak leginkább a magyarok lelkesítésére, és mint ő mondja, »wo es auf patriotischen Schmerz ankommt, lieber derb, ja toll und wüthend zu seyn als aesthetisch — ist Tugend«. (8. 389.)

A mi pedig Kisfaludy Sándornak felfogását illeti a magyar színészet állapotára nézve, megtaláljuk ezt az Eredeti magyar Játékszínhez írott előszavában, melyet 1824-ben írt, de kinyomtatását a censura nem engedte meg. 1831-ben újra átdolgozta azt. Az Eredeti magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő jelent meg belőle 1825-ben. Az első kötet az Emberszívnek örvényeit és a Dárday-házat tartalmazza, a második Kún Lászlót és a Lelkes magyar leányt. Az első kötetet Székesfehérvármegye karainak és rendeinek, a másodikat Zalavármegyének ajánlotta a költő. Az elsőhöz prózai, a másodikhoz verses beköszöntőt csatolt, érdekes az utóbbinak vége:

»Fogadgyátok elmeművem',
Mellyet nyújt ím! magyar szívem
Bátyáim és Öcsém
Húgaim és Nénéim!« (5 k. 176 l.)

Milyen családias, bizalmas megszólítás ez! Milyen közeli viszony lehetett a költő és olvasói közt! Az előszóban aztán Kisfaludy kimutatja azokat az okokat, melyek a magyar színészetet

fejlődésében akadályozzák, fejtegetései közé beékeli egy francia embernek levelét, ki az insurrectiókor itt járt s tapasztalatait mondja el. Mondanunk sem kell, hogy a levél költött, s végtelesen jellemző Kisfaludyra, hogy akkor, mikor elmaradottságunkat, hanyagságunkat ostorozza, nem állhatja meg, hogy nagy nemzeti büszkeségét mégis ki ne öntse. Levelében a francia elmondja, hogy milyen jeles constitutiója van a magyaroknak, vázolja a megyei közigazgatást, a parasztok helyzetét, a magyarok katonai erőnyeit, közben az irodalomra nézve megjegyzi, hogy e jeles nemzetnek nincs egy tökéletes szótára sem, s nincs nemzeti játékszíne. Miért nincs hát színésze Magyarországnak?

1. Mert nagy a »hiánosság Szomorú és Vig Játékokban«.

2. A nemzeti nyelv, nemzeti erények és az irodalom és a művészetek fejlődésének nagy akadálya az, hogy a magyarok idegen nyelveket tanulnak és tudnak. Inkább kedvelik az irodalomból az idegen könyvet, mint a magyart, éppen azért nálunk az irodalomból senki sem élhet meg.

3. Azok, a kik gazdagságukkal elősegíthetnék az irodalmat, a mágnások, csak magyarországi birtokaik jövedelmével törődnek.

4. Akadály az is, hogy minden nemzeti terméket ócsárolnak, megvetnek, ezért talán magyar származású művészek megtagadják hazájukat, nevüket, ezért lett Száraz Albertből (!) Albrecht Dürer. (4. k. 556. 1.).

5. Az ország főbb városait német polgárok lakják, kik a német színészeket pártolják.

6. A középrendű nemesség, mely egyedül maga tartja fenn a nemzetiséget minden tekintetben, elszórva lakja az országot.

7. A színészet most mégis lendületnek indult, de az irodalom nem fejlődhetik, mert a poéták munkáját nem jutalmazták.

Érdekes összevetni Kisfaludy gondolkozásával Katonáét, ki, mint tudjuk, 1821-ben szintén értekezik drámai költészetünk akadályairól. Ő hat okot hoz fel:

1. Állandó színház hiánya: nincs a mi ösztönt adjon a színi irodalomra.

2. A drámák nyomtatásban meg nem jelenhetnek: nincs kapcsolat a színpad és irodalom közt.

3. A nemzeti dicsekvés.

4. A censura.

5. A kritika hiánya.

6. A jutalom hiánya.

Álljunk meg a nemzeti dicsekedésnél: Katona szemére veti a közönség ízlésének, hogy nem jó drámákat kíván, hanem zajos magyarsággal tele darabokat. Kisfaludy nemhogy hibásnak tartaná az ilyet, ő éppen ellenkezőleg minél magyarosabb drámákat kíván, mert »a Tragédiákban, Drámákban emberségünk a közönségesnél szebb, jobb, nagyobb, erősb, lelkesb embertermészet által gyönyörködve érdekeltetik, — noha egy magyar Hős a' Magyart

itt is természet szerint, mint rokonabb való erősen érdekelheti szívesebb részvételre gerjesztheti». (4. k. 543.) Altalában Katona az irodalom szempontjából ítéli meg a drámai irodalom akadályait, Kisfaludy társadalmi szempontból. Mindkettőnek igaza van.

Térjünk vissza Kisfaludy drámáihoz. A szerkezetre nézve annyit megértett Kisfaludy a drámaírás mesterségéből, hogy a személyeket be kell mutatnia, elő kell készítenie a bekövetkezendő eseményt; ezt kivált a nemesházi rajzolatokban látjuk. De már Hunyadyjában is mindjárt az első jelenetben bemutatja a gyöngye királyt s a cselszövő Czilleit, majd hogy az urak közül ki áll Hunyady pártján, ki pedig Czillei. Kún László a magyarok és kúnok viszonyának, s az ország állapotának feltüntetésével kezdődik, de azzal is folytatódik, sajnos. A lelkes magyar leánynak, Lizának Gerendynével való beszélgetése előkészít a történendőkre; a Dárday-ház személyeinek bemutatása már sokkal ügyesebb, az Emberszívnek örvényei-é pedig határozottan tragédiai hangulattal. A mi a felvonásokra való felosztást illeti, Kisfaludy rendszeren egyenlő részekre osztja darabjait, minden darabja 5 felvonásos, kivéve az Elmés özvegye-t, mely egyfelvonásos, s a Lelkes magyar leány-t, mely négy felvonás.

A mint Kisfaludy nem volt drámai a kompozícióban, úgy nem volt az a jellemzésben sem. Alakjai rendszerint elmondják egymásról, hogy milyen emberek, vagy monologokban tárják fel lelküket. Kisfaludy alakjaiban mindig van valami, a mi a földhöz hozza őket közelebb. Leglégiesebb alakjai: Gara Mária, Izabella, Lóra, Milla, Lóri, kiknek csak egy érzésük van: a szerelem vagy epedés. Mindegyiknek sajátos az engedelmesség, a megadás. Tőlük eltér Liza, ez férfiasabb, szilárdabb; Fanni, Mili természetes vidám leányok. Ilka pedig egészen önálló nő. Édua és három társa pedig az érzékiséget tüntetik fel minden nemesség, önuralom nélkül, ezek a legkevésbé rokonszenves alakjai Kisfaludynak. Az intrikus cselszövő nő típusa felé hajlik Ágnes alakja, de nagyon homályosan, nagyon bizonytalanul. Többi nőalakjai rendszeren »közönséges jó asszonyok«. Kisfaludy férfikarakterei sem finomak vagy sokoldalúak; érzelemviláguk a hazafiságban csúcsosodik ki, mert még Czillei és Kún László is hazafiasak, ez alól Karvay sem kivétel, esakhogy benne kisebb mértékben van meg. Egyedül Ottóban, Malfortiban és Kénkövyben nincs hazafias vonás. A hazafiak különben mindig igen komolyak, méltóságosak, bátrak, nemeslelkűek, szókimondók s nagy rhetorok. Ebben a tekintetben, kivált a történeti darabok mellékszerveinek rajzában nem nagyon változatos Kisfaludy. Sokszor sikerül Kisfaludynak egy-egy vonással plasztikus alakot kidomborítania, pl. Zarándy.

A milyen primitívek a jellemzés eszközei, épen olyan nem művészi Kisfaludy dialogja is rendszerint. A történeti drámákban nehézkes, szónokai hang uralkodik, mely csak a prózában írt darabokban vonul a háttérbe. Semmi szellem, semmi friss erőteljes mon-

dás nincs sehol. Költőiség szempontjából az Emberszívnek örvényei állnak első helyen, de élenkség tekintetében a Dárday-ház a legkiválóbb, ott a személyek dialógja nem válik elmékedővé, mint a Lelkes magyar leányban, vagy történelmi drámában. Az Elmés özvegy élenk hangú kis darab, s azok az elmékedések, melyek benne a szívről, meg Körner Zrinyijéről előfordulnak, azt hiszem egészen a való életből vannak ellesve s épen nem válnak unalmasa.

Most végre a nyelvről kell szólnom. Kisfaludy könnyen folyó nyelvét már ismerjük a Szerelmekből s a Regékből. Darabjai is kíválnak könnyed, gyors és magyaros nyelvükkel. A bőbeszédűség hibájába talán épen az sodorta Kisfaludyt, hogy oly hamar talált szavakat gondolatai kifejezésére; sohasem durva a nyelve, mint pl. Dugonicsé, sohasem magyartalan, mint sok kortársáé. Kisfaludy sokkal fordulatossabban, választékosabban írt, mint Kisfaludy Károly és sokkal természetesebben is. Még történelmi drámái is természetesebbek, mint Károly első darabjai.

Kisfaludy külsőségeiben megtanulta a drámaírás technikáját, de általában nem dolgozott színpadi hatásra. Csak néha jut igen naív módon kifejezésre, hogy mivel gondolja ő a közönség figyelmét leköthetni. Hunyady-ban a szavalás, kardrántás, harangszó és a tableaux főeszközei a színpadi hatásnak. Kún Lászlóban a zivatar és villámlás, Bánkban a holdvilágos erdőrészlet számítanak a külső benyomás erejére. Többi darabjaiban ilyenekkel többet nem találkozzunk; elhagyja a díszletek bő leírását, a színésznek való kimerítő utasításokat is. Kisfaludy eleinte igenis gondolt arra, hogy előadják darabjait, de Hunyady kedvezőtlen fogadtatása után csak könyvalakban akarta őket terjeszteni. Csak az Emberszívnek örvényeit adták elő igazi színészek, a Lelkes magyar lányt pedig műkedvelők hozták színre Jászberényben 1837. február 8-án. A Dárday-házzal a Nemzeti színház tett kísérletet 1843. április 28-án. Kisfaludy tehát nem hathatott a színpadon, de nem hathatott darabjaival könyvalakban sem. 1825—26 után a lelkeket Széchenyi reformjai, Vörösmarty költeményei foglaltak le, az öregedő Kisfaludyt elfeledték s ő visszavonulva sümegi magányába nem igen vett tudomást az újabb irodalmi áramlatokról, elmerült az insurrectió védelmébe, s a balatonfüredi színház ügyében fáradozott. Színiirodalmunkban ezután a német hatás lassanként enyészni kezd, hogy helyet adjon a francia romanticizmusnak. Természetes, hogy színpadunk ilyen körülmények között magyar élethez nem közeledett. Talán, ha Kisfaludy Sándor nemesházi rajzolatai feledésbe nem mentek volna, belőlük egy magyarabb színiköltészet indulhatott volna ki. Igaz, hogy a Dárday-házat 1843-ban előadták Pesten, de ekkor magyarsága nem hatott, mert ezt a régi patriarkális világot már túléltek, de nem olyan sok évvel, hogy olyan elnéző gyönyörködő szemmel nézhettek volna rá, mint mi most; ők nagyon is világosan érezték félszégeit, melyeket a

dráma, mint dráma nem feledtetett. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy Kisfaludy Dugonics után Szentjóbival és Bólyaival egy időben írta darabjait, hogyan hathatott volna tehát akkor, mikor Kisfaludy Károly Irénje és vígjátékai és Vörösmarty Csongor és Tündéje is készen volt! Katonát is felismerték, Szigligeti is elkezdte drámaírói működését; a közönséget a színszerűség elkényeztette; Kisfaludy hosszas dialogusai, kicsi kis cselekvénye nem köthette le a figyelmet, mikor a legraffináltabb színpadi bonyodalmakat láthatta; hogyan tetszett volna a sok monolog, mikor a legmulatságosabb félreértések nevettek meg!

Kisfaludy azonban szerette a maga darabjait, kivált hazafiságukért, mutatja ezt levelezése. Gaál Györgynek ír leginkább róluk, megírja, hogy készen vannak, már tisztázásukba kezd, kijelenti aggodalmait a censurával szemben és sajnálatát, hogy darabjai rossz anyagi viszonyai miatt sem jelenhettek meg. Az eredeti magyar Játékszínhez írt előszava végén így nyilatkozik Kisfaludy a maga drámáiról: »Jól tudom én azt, hogy azon jobb szívű, igazabb lelkű Hazafiaknak szívességeket, helybenhagyásokat nem magam által is megesmertt csekély érdememnek, hanem csupán hazafiúi jó szándékomnak és jó célra törekedésemnek köszönhetem. Magam sem tekintem színjátékaimat egyébnek, mint próbatételeknek; s ha hiános műveim által talán csak azt viszem is végre, hogy hibáim által mások tökéletesebbet szerezzenek, hát nem megvetendő törekvésem.« Kisfaludynak itt mindenben igazat adunk. Tisztelettel tölt el bennünket az ő önzetlensége, lelkese-dése, a jóra való lankadatlan törekvése, bár színjátékait mi sem tekinthetjük egyébnek próbatételeknél, de ezeken át mi az ő egyéniségét és korának embereit, vezéreszméit vizsgáljuk s a belőlük vont tanúságért mindig hálásak vagyunk Kisfaludynak s elismerésünket nem vonjuk meg tőle.

Kisfaludynak, mint drámaírónak eddig három tulajdonságát emeltem ki: hazafiasságát, drámaiatlanságát és folyékony nyelvét. Nem szabad azonban említés nélkül hagynom, hogy a drámaíró nagy hibái mellett is az ember rokonszenves színben áll előttünk. A magyar faji tulajdonság: az egyenesség, a szókimondás, az elfogadott eszmékhez való szívós ragaszkodás látszanak benne. Csak Dugonics az, kiben az a gondolat szintén kifejezésre jut, hogy a cselszövés nem fér a magyar ember lelkéhez, Dugonicsnál az intrikusok mind idegenek. Kisfaludy nem is tud intrikust rajzolni! drámaiban nincs igazi fondorlat, annál több az egyenesen kimutatott, gyűlölet hevésség, harag. A lelkek Kisfaludynál mindenütt nyugodtak maradnak, önmagukkal nem küzdenek nem hasonlanak meg, csak Kálmán volna erre hajlandó; de ő is nyugodt, mert érzelmét jogosnak tartja. Az önérzet nyugalma van meg Kisfaludy alakjaiban, mert ez a költő subjektív hangulata volt. Hősei nem nagyon magas röptű gondolkozásuak, józanok, nem nagyon finom érzésűek, de érzékenyek könnyen sértődők, mert hiúk és büszkék,

épen úgy mint maga a költő. Mindig nagyon emberek ezek a hősök, hibáikat is azért bocsátjuk meg, mert emberi gyöngeségek. Kisfaludy a magyar nemesnek megtestesült ideálja volt. Külföldön mindenben résztvett, alkalmazkodott az ottani élethez, a divathoz, de lényéhez nem tapadt hozzá semmi idegen; mihelyt hazajött lefoszlott róla még az emléke is a külföldi eseményeknek, sehol nincs műveiben egy vonás, egy sóhaj, mely arra emlékeztetne. Nagyon jól látja az itthoni állapotokat, de nem tekintett mélyen a külföldiekbe, így a kettőt össze nem hasonlíthatja. S ha látja is, nem akarja elhinni, hogy a nemes dicső magyarok olyan mélyen állanak műveltség, tudós és gazdasági viszonyok tekintetében. Ezért talán szűklátókörűnek lehetne mondani Kisfaludit, mert csak fáját szereti, a külföldet megveti. Kisfaludyban van bizonyos optimizmus, hogy mindez meg fog változni, ő maga nem tudja miképen, nem tudja, miért hiszi, de hisz olyképen, mint történeti darabjainak érsekei. Kisfaludyra általános felfogás, hogy szerencsés természet volt, rendezett anyagi viszonyok közt, meglehetősen jó egészségben boldogan élt. De vajjon boldognak, szerencsés természetűnek lehet-e mondani azt, a ki szenvedélyes és érzékeny, a ki oly hiú és dicsvágyó, mint ő volt? a kinek minden fáj, a kit az igazságtalanság legkisebb árnyéka is heves kifakadásra indít? a kinek a lelke egy pillanatra sem szabadul meg a gondoktól? Nem. Ne csodálkozzunk azon, hogy Kisfaludy írta meg a kesergő szerelmet, s öcscse Károly, ki pedig melancholikus szomorúságra hajló természetű volt, vígjátékokat alkotott. Károly sokkal könnyebb természetű volt, lelke harmonikusabb, volt benne idealizmus és viszontagságai közben mindig bízott magában, s remélt mindig, nem volt olyan józan, mint bátyja, s épen ez mentette meg attól, hogy sorsán kétségbe essék. Sándor örökösen komoly, sokszor tépelődő, dicsőségre vágyó, nem naiv, sőt nagyon is realis, ingerlékeny, sokszor erőszakos volt, rendkívül szívósan ragaszkodott meggyőződéseéhez, de kész is volt azokat nyíltan, egyenesen védeni mindenkor. Fájt neki, hogy egyedül érezte magát, kivált első felesége halála után, erősen vágyódott a szeretetre; leveleiben látjuk nemcsak feleségéhez, de barátaihoz való igaz vonzódását. Az élet apró gondjai épúgy elfoglalták, mint nagy eszméi, felületesen elsiklani valami felett nem tudott. Nem volt tehát művész-lelek, míg Károly az* volt.

Es itt most felmerül még egy kérdés: Vajjon versenyzett-e Kisfaludy Sándor öcscsével, Károlylyal, a színművészet terén? Rendszerint ezt az okot is fel szokták hozni, midőn arról van szó, hogy mi indította Kisfaludy Sándort drámaírássra. — Kisfaludy Sándor és Károly is 1808-ban gondoltak először drámaírássra. Ebből az évből való Károlynak az »A gyilkos« című töredéke. Károly ezután egymásután írja drámáit: 1811-ben a Tatárokat, 1812-ben Zách Klárát, 1817-ben Széchy Máriát, a Kérőket, 1818-ban Stibort. Igen, de a Tatárokat csak 1819 áprilisében adták elő s

Károly drámaírói működése ekkor lesz nyilvánossá. Valószínű, hogy Sándor is csak ekkor tudja meg, hogy öcsce színdarabokat ír, ekkor, mikor már az ő történelmi drámái, tragédiája, s a *Lelkes* magyar leány készen állottak, Hunyadyja pedig már régen megjelent. Azt is tudjuk, hogy a két testvér milyen ritkán találkozott s levélben sem érintkeztek. Az első darabja Károlynak, mely Sándort befolyásolta, a *Kérők* volt, ennek hatását észre is vehetjük a *Dárdai ház*on. Ezután az *Elmes* özvegyet írta meg, mely egyfelvonásos, de nem Károly hatása alatt lett azzá, mert Kisfaludy Károly első egyfelvonásos darabja: a *Barátság és Nagylelkűség* 1820-ból való, a többiek mind e darabokat nem is adhatták elő, hanem — zsebkönyvben jelentek meg. En azt hiszem tehát, hogy Kisfaludy Sándor nem versenyzés vitte a drámaíródalom terére, hanem pusztán a theatrom ügyén való segíteni akarás, a vonzóadás az új és divatos műfajhoz s az egyéni hajlandóság.

De Kisfaludy nemcsak darabjaival akart segíteni a nyomorúságos theatromi viszonyokon, hanem belátva azt, hogy színészeink állandó színpad nélkül ide-oda kóborolva, inséggel küzdve nem lehetnek hathatós támogatói, a nemzeti nyelvnek állandó menedékhelyet akar biztosítani legalább az év egy részére színészeinknek. — Ebben az időben a vármegyék vették pártfogásukba a színészet ügyét. Már 1790 után, midőn Kelemenék alkudoztak Unwerth gróffal, a pesti német színház bérlőjével, a megyék már akkor számos kérő felíratot intéztek a Helytartó-tanácshoz a színészet ügyében. Ezeknek azonban nem igen volt fogamatja. A megyék hazafias felbuzdulásába vegyült egy kis önzés is, mert mindnyájan első sorban a maguk számára iparkodtak színpadot biztosítani; s ennek oka a nemzeti központ hiánya volt.

Kisfaludy sokszor megfordult Balatonfüreden, mely nyáron át a dunántúli nemesség rendes találkozóhelye volt. Itt látta Kisfaludy igazán a színészek rettenetes nyomorúságát. A színpad porhanyó, korhadt deszkákból volt összerakolva, hátul teljesen nyitott s függöny helyett nem egyszer a fürdőházi gyékények és ponyvák voltak az első gerendára akasztva. A színészek diszletei a sok vándorlás alatt rongyfoszlányokká lettek, ruhatáruk nem volt, s még annyi pénzük sem, hogy borult idő esetén gyertyával vagy olajmécscsel világíthattak volna. Ezeken az állapotokon akart segíteni Kisfaludy Sándor. S 1827 nyarán egy balatonfüredi színház építésének gondolatát népszerűsítette, terjesztette a fürdőközönség között. 1828 okt. 9-én Vasvármegye közgyűlésén fel is szólalt az eszme érdekében, hogy a régi felszer helyett becsületes színpadot építsenek, egyrészt, hogy menedékhelyül szolgáljon a dunántúli jobb szintársulatoknak, másrészt, hogy a fürdőközönség szórakoztatására szolgáljon. Vasvármegye Kisfaludy sógora Szegedy Sándor buzgólkodása folytán felkarolta az ügyet s a balatonmelléki megyéket arra bírta, hogy egymásután áldozatot hozzanak a játékszín érdekében. (L. Váli Béla: A magyar színészet története.

344. és a köv. 1.) Győr, Somogy, Sopron, Zalamegyék is felkarolták az eszmét. Kisfaludy ezalatt a színház építéséhez szükséges anyagok beszerzésével foglalkozott. Zalavármegye 1830 augusztus elején Zalaegerszegen tartott gyűlésében Kisfaludy ismét szóba hozta a színház ügyét. Kérvénye négy pontot határoz meg: a színházra vonatkozó szükséges intézkedéseket. 1. Hogy a benyújtott pénzek, melyek jelenleg nála vannak, ellenőriztessenek. 2. A megye is adja meg a segítséget. 3. A szentmártoni főapátot, mint Balatonfüred földesurát, szólítsák fel egy alkalmas teleknek kijelölésére. 4. A megye a színház ügyének vezetésével egy Főköormányzót bízson meg. Különbén az egész kérvény egyike a legbensőbb igaz hazaszeretet s a magyar nyelv iránti hűséges ragaszkodás legszebb kifejezéseinek. Igazán Kisfaludy tollára mutat. A gyűlés lelkesült-ségében kimondá, hogy kérvényt fog intézni a főapáthoz s a színház főköormányzójává Kisfaludy Sándort választotta. Közadakozásból pedig azonnal 700 forint gyűlt össze. — A főapát ki is jelölte a helyet, több jólelkű hazafi épületanyag ajándékozásával járult a színház építéséhez. A színházból még azon az év őszén a falak két ölnyi magasságban fel is épültek. A következő év július 2-án ünnepélyesen meg is nyitották a színházat.¹ A prologus itt is Kisfaludy Sándor műve volt, s a lelkes dal, melyet ekkor énekeltek, szintén. A színház ettől fogva a dunántúli színészet középpontja volt s nemcsak ezek a társulatok, de a székesfehérvári és pesti színészek is játszottak itt.

Kisfaludy a megnyitás után egybehitta azokat, kik a színházra adakoztak s előttük akart beszámolni sáfárkodásáról, de ezek sokkal jobban tisztelték és becsülték őt, semhogy meg ne bíztak volna benne s az átvizsgálásból mi sem lett. Kisfaludy ellenségei azonban irigykedvén a költő iránt megnyilvánuló bizalomért, 1836-ban a zalaegerszegi gyűlésen, hol Kisfaludy és hívei nem voltak jelen, határozatot hoztak, hogy Kisfaludy számoljon el a befolyt pénzekkel. A költőt a gyanu mélyen sértette s megtagadta a számadások benyújtását, újabb felszólítás következett, melynek Kisfaludy engedett is. De a lassan haladó megyei közigazgatás csak a költő halála után nézte át az iratokat s úgy találta, hogy azok a legutolsó fillérig rendben voltak. Ez azonban nem vigasztalhatta meg a sírjában nyugvó Kisfaludyt azért a keserűségért, melyet neki a bizalmatlanság okozott. Kisfaludy tehát sem darabjaival, sem színházépítésével nem nyert elismerést, a mi méltán fájhatott szívének, hogy mindent megtett, a mit becsületes igaz hazafitól várni lehet.

Kisfaludynak a színház építésével függnek össze néma-ábrázolat tervei. Ugyanis a költő azt az indítványt tette 1831-ben, hogy minden évben tartson a színtársulat egy-egy előadást, mely-

¹ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. I. 109. I. leírja a megnyitás ünnepségét Váli Béla előadásához hasonlóan, de költőien kiszíneztve.

nek jövedelme a játékszín fenntartására szolgáló alaptőkéhez csatoltassék s ő hajlandó egy-egy színdarabot, vagy legalább néma ábrázolatot erre az alkalomra írni. Ilyent alakított is Szigliget című regényéből, melyet Angyal Dávid kiadásának jegyzeteiben meg is találunk. A »némázat«-ban énekek is lettek volna. — Bayer József (A nemzeti játékszín története. II. 69. 1.) említi, hogy 1833 november 28-án Budán Katona József Héderváry Czeccziliája után színre került Somló, néma ábrázolat, melynek tárgya Kisfaludy Sándor regéjéből volt véve. De hogy maga a költő alakította-e át, nem tudom.

Végre felemlítem a teljesség kedvéért, hogy a költő Kunoss Endréhez (VIII. k.) szóló levelében azt írja, hogy kérésére elküldi apróbb töredékeit, melyek meg nem született drámáinak »forgácsai«. Hogy mik lehettek e tervezett drámák, sehol sem említi részletesen.

És most befejezem dolgozatomat. Tudom, hogy a költő nem szerette a recensenseket; haragudna rám is bírálataimért, pedig én nem akartam őt Freronként töviskoszorúval megkoronázni, nem, én készségesen elismerem hosszú kritikám végén is, hogy »szerelmet, hazafiságot úgy énekelt, mint eddig kevés magyar«.

BITZÓ SAROLTA.

ADATTÁR.

IRÓK LEVELEI PRIELLE KORNÉLIÁHOZ.

Az 1906. év folyamán Prielle Kornélia levelezése a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába került. E levelezésből közlöm ezúttal azon írói leveleket, melyek irodalomtörténeti érdekességgel bírnak. Igen jellemző Szigligeti Ede két levele, mely egyaránt bemutatja az író, a színigazgatót és az embert. Vadnay Károly levele ugyan a közelmúlt évekről van keltezve, de egy elmúlt világ érzése, hangulata szól belőle. A közlötteken kívül is akad egy-két érdekesebb levél a gyűjteményben, de ezek kiadása ma még nem volna időszerű.

1.

Tekintetes Asszony!

Ha tudtam volna, hogy »A bajusz« vígjátékom valakinek kedvetlen, komor perczeket okoz, vagy nem is írtam, vagy másképp írtam volna; főképp kegyednek, kit mindig tiszteltem, és nagyra becsültem. Azt még kevésbé sejtettem, hogy azon gondolatra jöhet, mintha benne az egyik szereppel művészetének akarnék ártalmára lenni; én, ki annak mind szóval, mind írásban magasztalója voltam, még akkor is, midőn szerződve nem volt, s így azon érdekem sem lehetett, hogy egyik vagy másik darabomat játéka által emelendi! Általában én soha sem akartam és akarok darabomban valamely szerepre valakit erőltetni, hogy azt kedv nélkül játssza; mert ez által csak magamnak ártanék. S azon meggyőződésben vagyok, hogy jobb barátom az, ki az ily szerepet visszatartja, mint a ki kénytelenségből kedvetlenül játsza; mert a mi művészetünk nem tűr semmi erőltetést. Hogy ez mély és igazi meggyőződésemmel, tanusítám, midőn Szerdahelyi a gyűlésben felhozta, hogy a Thusnelda osztassék másnak, például Szathmárynének; mert kegyednek hozzá kedve nincs, s nem tartja osztályába valósnak. Én azonnal kinyilatkoztattam: hogy a szerepre kegyedet erőszakolni nem akarom; ha nem akarja játszani, vagy kedv nélkül játszani, akkor kérem, a darabot ne adják, mert mással adatni, meggyőződésemmel szerint annyi, mint a darabot megbuktatni. De haza menve a darabot újra átolvastam, s gondolkodtam

felőle, miért ez ellenszenv? s miért gondolhatja kegyed, hogy e szerep Szathmárynének s nem kegyednek való? — s mi az oka, hogy Szerdahelyi plane a Lucza kisasszonyok közé sorolja? — holott midőn e darabot kigondoltam, s e szerepet írtam, folyvást azon hitben valék s vagyok most is, hogy ezt csupán oly könnyű, finom és szeretetreméltó módon lehet jól adni, mely kegyednek annyira tulajdona? — s azt hiszem, ha nehezkesebben s vastagabb színekkel adják, nem csak visszataszító lesz, de a darab összes indokaival, s a személyeknek egymáshoz viszonylata is, hihetlenné válik. Azt hiszem, rájöttem. Magamról tudom, hogy olvasás közben, a mily benyomást rám a jellemek az első jelenetben tesznek, később bajos attól szabadulnom. Azt hiszem, kegyedet az hozhatta tévedésbe: először, hogy nagynéninek mondják, másodszor Hugolinival találkozására, hol némely vastagabb kifejezések vannak. De helyesen jegyzék meg azt is, hogy a Thurmdreispietz, s a Thusnelda név is inkább bohózatba való. Én hát azon kitételeket kitöröltem, unokanénét csináltam belőle, s Thurmdreispietz helyett Hohenant — Thusnelda helyett pedig Augustát, Gusztikát teendek. Kérem, legyen szíves a darabot ezen igazítások szerint újra átnézni, s ha még valahol oly kifejezéseket találna, melyek azon könnyű finom modorral ellenkeznének, mely szerint e szerepet előadva szeretném látni, méltóztassék hazajövelemtől kijelölni — én a mennyire csak az egész összefüggése engedi, a legörömbösebb változtatotok rajta; mert ismétlem, én e szerepet következőleg gondoltam ki:

Finom, elegans, szeretetre méltó modoru dáma, ki folyvást a legmagasabb körökben forgott. Kissé könnyelmű; mindent videran, mintegy játszva tesz. De születésére büszke, s midőn erről beszél, fensőségét éreztetni akarja. Teljes meggyőződése, hogy rokonit az udvarhoz bejuttatva, ő tesz velük jót; valamint azt is, hogy Klárit klastromba juttatva, a család tekintélyét emeli. Mindazt, a mit Koltaitól követelnek, hogy öltözzék divat szerint, hogy ő benne mentse meg a család tekintélyét s fizesse ki adósságait kölcsön gyanánt, elkerülhetlen szükségesnek tartja. A morálra nem sokat tart; nem abban a levegőben nőtt — XV. Lajos udvaránál erről mit sem tudtak: a külső eleganciára s finom modorú viseletre tartottak — de a galans kalandok napirenden voltak — úgy az intrikák is. Mikor hódítani akar, a szende kaczéért játsza; de azt többször elmondják róla, hogy még hódító hadjárait nem végezte be. Nagyon csak Hugolini levelére ütődik meg, megtudván, hogy az udvarhoz nem bocsátják — de Várközire gondolva, rögtön vigasztalódik, s a könnyelmű, gondatlan lesz, remélve, hogy ismét gazdag és hatalmas leend. Egyáltalában nem vala szándékom, hogy mint valami vén dáma hódító vágyaival legyen nevetéssé — nem személye, hanem ferde céljai teszik azzá — a helyzetek — s az, hogy ellenintrikát fognak ellenek, s kijátszák. — Már most, hogyan egyezhetném én abba, hogy egészen felfogásom ellen, vén asszonynak, nehezkessé, s vastagabb színezettel mutassák be? — Én mind becsülöm és jelesnek tartom művésznőinket a magok helyén, de e színháznál jelenleg senkit sem tudok kegyeden kívül, ki ezt ily felfogással adni képes. A kik előtt a darabot felolvastam, e szerepet mind kegyednek szánták; azt hiszem azért, mert a kitörölt helyek és változtatott viszony

nem hozta tévedésbe, melyek véleményem szerint ellenszenvének is okai voltak.

Kérem tehát, legyen szíves e darabot — nem Szathmárynéra, hanem saját szeretetre méltó előadására gondolva, még egyszer áttekinteni, mert nem csak én — hanem minapi hallgatóim is — Szerdahelyit kivéve, mind abban a véleményben vannak, hogy ez kegyednek jó szerepe lesz. Legyen meggyőződve, ha darabom sorsát nem a kegyedjátékától föltételezném, egy kedvetlen perczet sem okoznék kegyednek, azon esetben, ha véleményét nem sikerül megváltoztatnom. Ha pedig éppen azt véli, hogy e szerep nem kegyednek való, s ez művészi tekintélyének árt, legyen szíves egész őszinteséggel tudatni — akkor félretesszük egy időre a darabot, s azalatt tán valamikép majd újra át dolgozom, ha mostani eszméimtől szabadulni tudok. De arról biztosítom, hogy voltam és vagyok igaz tisztelője

Szigligeti.¹

2.

Igen tisztelt Asszonyom!

Bocsásson meg, hogy becses levelére ez alkalommal oly részletesen nem válaszolhatok, mint magam is szeretnék. E helyett ide mellékelem az első enquete által hozott s a második enquete által szóról-szóra helybenhagyott szabályt, mely a nemzeti színház irányát kijelöli. Én ezt annál örömebb követem a műsor összeállításában, mert meggyőződéssel is tökéletesen megegyező. E szerint a fősúly az eredeti és classikai irodalomra fektetendő. A középfajokat sem mellőzöm, mire nézve elég fölemlítenem, hogy egypár ily tartalmasabb s műbecscsel bíró darabot betanítottam, vagy fölelevenítettem, s szándokom többet is föleleveníteni. De némely frivol, léha irányu darabokat, melyeknek sem költői, sem művészi, sem erkölcsi becsé nincs, s hatásuk is csak mulékony s a divattal változó, előtérbe nem tolhatok, s mint azelőtt történt, miattok egyáltalában nem mellőzhetem az eredeti s classikai műveket, annál kevésbbé, mert most már kopottságuk miatt amazok nem is jövedelmezők. Ezzel én nem a művészeket, hanem magukat az afféle darabokat mellőzöm, melyek különben már saját hazájokban is feledvék. Én azt hiszem, Kegyed ama jobb és nemesebb irányban is talált és találand művészetének elég hatáskört. Hogy most kevesebbszer játszott, annak az az oka, mert az ez idő szerint színrekerült s ismételt eredeti darabokban a szerzők Kegyednek nem osztottak szerepet, s éppen így vagyunk a most színrekerülendő három eredeti darabbal is. A tagok szünetelése Pesten nem az igazgatótól eredő mellőztetés, de a körülmények igen gyakran olyanok, hogy az igazgató másféleképp a legjobb akarat mellett sem intézkedhetik, főképp miután Pesten csak három napja van a drámának, holott a személyzet

¹ Kelet hiányzik, de a levél tartalma szerint 1868-ban íródott. Szigligeti a szerepen megtette az ígért változtatásokat. A művész nő megjegyezte a levél hátulján, hogy ez volt egyetlen vitája szerep miatt.

két színházra van számítva. Egyébiránt az éni nézetem szerint az igazgatónak nem az egyesek érdekeit, hanem az ügyet kell szem előtt tartania, s a műsor nem az előadókért van, hanem az előadók vannak a műsorért. De legyen meggyőződve, hogy én minden alkalmat felhasználok — a nevezett irány szemmeltartása mellett, — hogy a közönség Kegyedet minél többször láthassa.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a műsort és szereposztást illetőleg utasításom szerint meghallgatom ugyan a drámai ülés tagjainak véleményét, de az elhatározás egyedül tőlem függ, s e részben az egész felelőség rám esik, s éppen ezért a dráma vezetésében társas igazgatóságnak vagy követelésnek nincs helye.

Nagyrabecsülésem kifejezése mellett vagyok

Budapest, január 7., 1874.

őszinte tisztelője

Szigligeti Ede
igazgató.¹

3.

Nápoly, Hotel de Russie 1872 jan. 20.

Tisztelt Nagysád!

Váratlanul távoznom kellvén hazulról, felhasználom az első szabad percet, mely rendelkezésemre áll, hogy Nagysádat felkérjem darabomban Gabriela szerepét eljátszani. Ha sikerült az írói téren újonc létemre, oly művet írnom, melynek némi kilátása lehet a sikerre, ezt első sorban kétségkívül Nagysádnak köszönöm, kinek finom elbájosló művészete, midőn Pesten valék, megkedvelteté velem a színpadot, Nagysádnak, kinek elegáns, megkapó alakja folyton szereim előtt lebegett e darab s főképp e szerep megírásánál. Természetesnek fogja találni Nagysád, hogy ezután darabom sorsát szinte kizárólag Nagysád tartja kezében; s hogy meg vagyok győződve, miszerint azt ily kezekben biztosítottak tekinthetem.

Ha mindennek dacára jelen soraimmal terhelem, teszem már azért is, hogy kérjem Nagysádat, nyerje meg kedves férjét is darabomnak, kit a főszerep elvállalására kértem fel, s kinek szerepe legfőbb volna a darabban, ha Gabriela nem Nagysádban találna személyesítőre. Nem kérek többet sem Nagysádtól, sem kedves férjétől, mint hogy játsszák e szerepeket úgy, amint — mindent játszani szoktak — legfeljebb még engedelmet arra, hogy majdan személyesen fejezhessem ki köszönetemet.

Addig is maradok

Nagysádnak

alázatos szolgálja

a »Jó hazafiak« szerzője.¹

¹ Csak az aláírás Szigligeti kezeírása.

¹ Toldy István. A darab ugyanez évben került színre.

4.

Hódolva tisztelt Barátnőm!

Hogy a hatvan éves művésznői »becsületes szolgálat« nyilvános izgalmaiktól óvatosan félrevonult, s úgy szólván azt leparancsolta, az megint csak azt a páratlanul finom ízlését és érzelmét bizonyítja, melyek ritka tehetségének eleitől fogva szárnyat adtak. Mi szüksége is lett volna külön jubilálásra, a túlzott divattá vált jubileumok idejében. Annak, a kinek igen hosszú időn át s egykor keserű időben is, úgy szólván minden föllépése valóságos színházi ünnep volt!

De tiszteletreméltó, s nemes lényét, finom természetét jellemző akarata nem zárhatja ki azt, hogy kivált régi tisztelői, barátai, kik közé én is büszkeséggel számítom magamat, a hatvan évi fényes pálya évfordulója alkalmából meg ne közelíthessék pár néma sorral, melyek nem háboríthatják magányát és nagyon megérdemelt nyugalmát.

Engemet, a magát túlélő, beteges öreg író nem csak a számtalanszor nyugtató művészi élvezetért való hő köszönet buzdít ez üdvözlésre; hanem egy ritkább nemű tartozásból eredő hála őszintesége is.

Félszázada már, hogy midőn mint beteg megtört ifjú, a lombard-velencei kínos besoroztatásból szülővárosomba, Miskolcra teljes csüggedtséggel haza kerültem, Nagyságod ott, első férje — volt derék honvédtiszt — társulatánál, a fiatalság bájával és a művészet ritka erejével ragadta el azt a jó és szenvedő magyar közönséget, melynek lelkületére a leveretés időszaka — egy akkori nagy költőnk szerint — »ólomsúlylyal borult«. Be kevesen hihették akkor, hogy: »megvirrad még valaha!« Én sem bírtam hinni, annyira megviselt a lealáztatás.

Két lelkesítő könyv: az Arany »Toldi«-ja és a Jókai »Csataképek«-je, meg a Nagyságod lelkesítő játéka kezdték visszaadni veszendő reménységemet. Érezteték velem azt a nevezetes mondás igazát, hogy a parlament nélküli nemzetek lélekemelő szónokai csupán a jó költők és a szinpadai nagy tehetségek. Aztán fel is buzdultam, hogy nem sokára a fővárosban a feltámadást váró magyarság szolgálatában az irodalom buzgó, hű napszámosa legyek.

Ezt a lélekemelő hatást akarom most Nagyságodnak hálás szívvel és hódolattal megköszönni.

A hely, ahol akkor játszott, a Korona vendéglő kertjében összetákolt szinkör volt. Szinpadja hirtelen egyberótt deszkákból, páholyai lécből, nézőtere gyalultatlan padok. De templommá vált azonnal, mihelyt az oltár igazi papnője, Nagyságod, kilépett. Emlékezik-e még az »Evangélium és családélet«-re?

Bizony, a végzet jó kedvében adta Nagyságodat nekünk, hogy a mi a magyarnál ritka adomány: a kellemet és ízlést hatvan esztendőn át a legteljesebben képviselje szinpadunkon.

A jó Isten meg is áldotta értte sok dicsőséggel és kivételes tehetségéhez mért valóban kivételes áldásokkal.

Emlékezem rá, hogy fiatalabb korában mily sokszor kellett szenvednie ideges fejförcségeitől, mely súlyos testi bajt az életkor haladása

rendesen fokozni szokta, míg Nagyságodnál a természet különös kedvezése mintegy jutalmúl, egészen megszüntette, midőn a korosbb mamák szerepkörébe lépett. Továbbá e földi életben rendesen úgy van, hogy a kik egyszer, lángoló szerelmük multával felbontják frigyüket: végkép elidegenülnek egymástól, míg Nagyságod megérte a kivételes boldogságot, hogy második férjének, szívben és művészetben méltó párjának, az én korán elhúnyt Kálmán barátomnak, újra boldogító élettársa lehetett. Az is rendes dolog, hogy a színművésznők szerepkörét a gyorsan muló idő folyása egyre keskenyebbé szokta mosni s ime az önét kivételesen mindig terjedelmesebbé tette.

Nincse okom remélni azt, a mit Nagyságodnak lelkem mélyéből óhajtok, hogy a gondviselés szaporítsa a kivételes kedvezményeket azzal is, hogy — amint érdemli — a dicsőséges »szolgálat« hetvenedik évében is mai nagy fogékonyságával örvendhessen a nézőtér föllekesült tapsainak.

Ezt kívánja szívéből Nagyságodnak teljes hódolattal

régi hálás tisztelője:

Budapest, 1901. június 17.

Vadnay Károly.

5.

Pest, october 11, 1857.

Tisztelt Művésznő!

Fogadja Kegyed legőszintébb üdvözetemet azon magas műélvezetért, melyet eddigi nemesen egyszerű s még is valódi művészeti előadásával nyújtott nekem, ki mind a hazai, minn a külföldi színészetet már több mint húsz éve tanulmányozom. Kegyednek a nemzeti színpadon történt legujabb föllépése örök fényű tünemény, mit az igazi műértő soha nem fog elfelejteni. A rosszakarató kritikát, melyet leginkább a pesti színésznők iránti személyes vonzalmak szennyes rugói idéztek elő, vesse meg Kegyed fönsége érzetében, s vegye azt elégtételül, miként a fővárosi sajtó nagyobb s tekintélyesebb része, melyhez 2000 előfizetőmmel magam is tartozom, a nemzeti színház titkárával egyetértőleg, az az, igazságosan nyilatkozott Kegyed művészete felől (az én bírálatom csak mához egyhétre fog megjelenni, ajánlom figyelmébe).

Engedje meg Kegyed, hogy halhatlan érdemei jutalmául, számos tisztelői rendkívüli örömeire becses arcképét kiadhassam. Ha szíves lesz Kegyed beléegyezni, legcélszerűbb volna az, ha egy, netalán már kész s jól sikerült arcképét körerajzolás végett átadná nekem, mely célra photographiai kép is használható. Sajnos, hogy Barabás nem foglalkozik többé kisebb képek rajzolásával szembajá miatt; azonban jó képek után igen ügyesen tudnak dolgozni litographjaink.

Ez alkalommal van szerencsém Kegyednek »Mária királyné« című drámámat megküldeni, melyben a címszerepet Bulyovszkyné nagy tetszéssel adá színpadunkon. Ha ezen szerep, egyéniségénél fogva megnyerné Kegyed tetszését, szíveskedjék ezt vidéken eljátszani. Kegyednek jutalomjátékul aninden díj nélkül átengedem; azonban ha valamely színészigazgató meg

akarná azt tartani társulata részére — a leiratási költségen kívül csupán szerzői jogom fentartása végett, 10 pfrtot kívánok tőlük.

Valljon ismeri-e Kegyed *Zács Klára* című szomorujátékomat, melyet jelenleg azon ürügy alatt, hogy a mostani körülmények közt nem adható, az ármány leszorított színpadunkról.¹ E mű több vidéki társulatnak birtokában van s némi csekély kihagyások- s módosításokkal most is adható. Ugy vagyok meggyőződve, hogy Zách Klára szerepét, melyet azelőtt Lendvayné nagy hatással adott, — jelenleg szebben és jobban senki nem tudná játszani mint Kegyed.

Mindezek iránt személyesen is lehetne értekeznünk, ha t. i. szives volna Kegyed nekem megüzenni, hogy a délutánnak melyik órájában nem volnék alkalmatlan látogató.

Legőszintébb tisztelettel

Vahot Imre
a Napkelet szerkesztője.
(Országut, 5-ik sz. a.)

(M. Nemz. Múzeum kéziratára 1906/26.)

Közl: VÉRTESY JENŐ.

BAJZA JÓZSEF CSALÁDI LEVELEI.

(Második és befejező közlemény.)

XVIII.

Kedves Juliskám,

Én kedden szerencsésen megérkeztem. Itthon egy meghívót talál tam egy ebédre a' nagy casinóba, hol a pestmegyei új tisztviselőség beavatási lakomát adott. A meghívó azonban 10-re délre szólt, melly napon én estve érkeztem meg s így nem mehettem el, ha akartam volna is. Csodáltam egyébiránt, hogy a megyei tisztviselőség engem meghív, holott feje, a két alispány nem barátom s a tisztújításban is semmi részt nem vettem.¹ Orosziból is várt egy levél Tónitól, ki azt jelentette, hogy 10-én Pesten lesz. Azonban csak 11-én estve érkezett meg s engem, mivel már ekkor nem vártam, nem találván itthon, fogadóba szállott és csak csőtörtőkön reggel 8 óra felé jött el, ma reggel pedig már visszautazott. Nagyon sajnálta, hogy sem téged, sem a gyermekeket nem láthatott. Zsófi néni ruhaneműek vásárlására kért meg, de mivel itthon nem voltál, az egészből semmi sem lehetett. Tóni az Ebecz-kynél volt pénzt egészen meghozta, de az árendát nem, mert még mind eddig nem tudta eladni búzáját, borát. Én örültem az elsőnek is, hogy belőle Csapónét az ezüstért kielégíthetjük és talán a budai typographiát is s kitisztálhatok a kellemetlen adósságokból.

¹ E rémdrámát először 1846-ban adták, utoljára 1847-ben »Zács nemzet-ség« címmel. Mindössze öt előadást ért meg.

Nekem egyébiránt semmi bajom, csak óhajtanám hogy rólatok hasonlót tudhatnék s kívált a szegény Jenőről, kinek javulása a te bajaidat is enyhítené. Lenke talán már meg is szabadult a köhögéstől. Azt a boldogtalan Zsuzsit, ha csak rekedt különben pedig dolgozhatik, jobb volna lehoznod, itt talán valami allopatha orvos hamarább segítene rajta, mint ott. Különben úgy tégy, a mint jobbnak látod. Ha valamit segíthetsz magadon, egy-két forintba ne tekints. Mikor baj van, akkor nem lehet takarékoskodni Különben légy víg, ne aggódjál rajtam legkevesébbé, mert nekem nincs bajom, kívált úgy nincs, ha tudom, hogy te is jó kedvű vagy. Egyébiránt tudósíts engem mindenről. Ha bajod volna és szükséged rám, én azonnal felmennék hozzád a gőzhajón. Ez utazás egy embernek nem is drága. Én most lejövet 2 ft. 30 kr. pengőt fizettem.

Isten veletek, csókollak gyermekeiddel együtt. Édes anyádat, Gáspárnét testvéreiddel együtt tisztetem, csókolom. Hű férjed

Pest, június 13. 1845.

B. J.

(Sárközy itt van; találkoztam vele az utcán; hozzám akart jönni, de nem tudta lakásomat.)

XIX.

Kedves Juliskám,

Nekem ugyan jelenleg nincs mit írnom, de mivel leveledet épen ez órában (10 órákor) kaptam, s belőle azt értem, hogy még nem vettél tőlem levelet, tudósítlak, hogy én pénteken (jun. 13.) adtam postára levelet, mellyben megírtam, hogy semmi bajom sincs.

Igen örülök a gyermekek felől jó hirt hallani. A levegő talán mégis fog nekik használni. Hasznos volna egy pár hétig még elmaradnotok, de rád nézve nem bátorságos, mert nem tudod melly órában érhet a szülés.¹⁾ Én egészen rád bízom; mikor akarsz, akkor jőj, csak-hogy megírd bizonyosan a napot, mellyen jöni fogsz.

A mult pénteken Laczi is adott fel levelet a postára. Panaszkodik, hogy neki semmit sem irnak.

Csapóékról semmit sem tudok. Lórit megkértem, hogy ha bejönnek, adja tudtomra. Szeretném a 70 forintot nekik kifizetni. Az ezüst órát csak akkor fizetem, ha te is megjössz, mert még számolástok van együtt. Vörösmarty Bicskére ment Stulerral és Tóth Lőrinczczel. Náluk a gyermekek betegek.

Vigyázz egészségedre s ne aggódjál. Isten veled édes Juliskám és gyermekeiddel!!!

Pest, jún 16. 1845.

Címzés:

Tekintetes Bajza Józsefné szül. Csajághy Julia asszonynak
Uj-Szőny felé

Rév-Komárom
Csepen.

¹⁾ A két alispán: Szentkirályi Mór és Nyáry Pál.

²⁾ Bajzáék legkisebb gyermeke: Irén 1845 júl. 7-én született, de csakhamar elhalt.

XX.

Édes Julcsám,

Röviden értesítek, hogy semmi bajom: csupán miattad aggódok, hogy megbetegszel, mert betegen útnak indulni nem volt okosság. Vasárnap mindjárt irhattál volna nekem, nincs-e bajod?

Kossuthot háromszor kerestem mióta elmentél s egyszer sem szólhattam vele. Vagy gyűlése van, vagy beteg. Ma ismét kéret, hogy látogassam meg.

Orosziból levelet kaptam. Tóni megküldte a pénzt s kérdezi nála hagyom-e birtokomat? Irja, hogy zsellérek kiköltöztek házaikból, mert nem akarnak dolgozni. Ez talán még nem nagy baj.

Reményilem édes anyádat jobban találtad s ti is mind hárman jól vagytok, ámbár miattad, mint mondám, aggódok. Mikor jöttök haza? Kérlek vedd rá anyádat is, hogy lejöjjen.

Vörösmarty csak szombaton fog menni. Tegnap legalább úgy mondta.

Kérlek, ha jöhetsz, ne maradj el sokáig. Én nem szeretek magamban lenni nélkületek.

Az ég áldása legyen rajtad édes Julcsám! Csókollak a gyermekkel együtt.

Pest, május 16. 1848.

Hű férjed.

XXI.

Édes Julcsám,

Ma vártam tőled levelet egész 12-ed fél óráig s mivel nem jött irok, néhány sort.

Leveledet megkaptam s örültem, hogy legalább rosszabbul nem vagy: ha igazat irsz. Ha lehet jő, de ha édes anyád folyvást rosszul volna s nem jöhetnél, legalább tudósíts.

Vörösmartyról újra irok. Isten veled. Csókollak édes nőm, a gyermekkel együtt; a többi rokonokat hasonlóképen.

Pest, május 18. 1848.

Férjed.

(Igen sietve irok.)

Kossuththal meg van minden egyesség.

XXII.

Édes Julcsám,

Én tegnap estve vártalak. A cselédeket a hajóhoz küldtem s a helyett, hogy jőnél, leveledet kapom, mely bajt s ismét betegséget jelent. Az a szerencsétlen szegény gyermek! az csak nem bír kigázolni a betegségekkel. Ő bizonyosan ismét sokat evett; valaki tudtod nélkül tömte meg. Mert sokan azzal mutatják szeretetüket a gyermek iránt, ha

zabálásig etetik. Ebben a gyermekben pedig nagy hajlandóság van az evésre.

Ma reggel megjött másik leveled is, mely megnyugtatóbb! Hála istennek, talán nem lesz baja annak a gyermeknek. Ápolásában tudom nincs hiánya, mert hiszen vele vagy, te, ki az anyai szeretetnek példánya lehetnél.

Ne búsulj kedves Julcsám azon, hogy nekem aggodalmat okoztál, annak te oka nem vagy. Fiadat egészségesen vitted el. A sors úgy akarta, hogy megbetegedjék, te arról nem tehetsz. Én csak azt mondtam könnyelműségnek, hogy magad beteg lévén útnak indultál. S most már magad felől semmit sem irsz, pedig tudod, hogy a te hogyléted nekem legfőbb. Anyádról sem irtál.

Ma vett leveled után nyugottabb vagyok. Irj minél többször. Nincs-e valami szükséged? Van-e pénzed? Küldjek-e és hogyan?

Nekem magamnak nincs bajom. A zűrzavar ismét nagy Pesten. Bécsből elűzték Ferdinándot és most itt azon aggódunk, mért nem jött Pestre, mert ha más nép karjaiba veti magát, kárt tehet nekünk magyaroknak.

A ministerek felszólították a nemzetet, hogy álljanak be önkényes seregekbe s adják be drágaságaikat, ékszereiket zálogul és kölcsön. Nem tudom mi lesz a világból. A bankjegyeket ismét nem váltják. Én Horváthnéval váltogattatom el a mim van.

Isten veled édes jó nőm. Csókold meg beteg fiadat helyettem és Lenkét, kiről semmit sem irsz, hogyan viseli magát?

A rokonokat szívesen üdvözlöm

Pest, május 21. 1848

Hű férjed

(A cselédeknek nem parancsolsz-e valamit?)

XXIII.

Édes, kedves, jó nőm,

Mi nagy csapások érnek bennünket! mi nagyok téged, különösen szegény jó lélek! Ime elvesztendő vagyunk a gyermeket, kifelől mindkettőnek azon reménye volt, hogy elmebeli tehetségeire nézve sem fog hátra maradni, becsületesség tekintetében pedig ki fog tűnni kortársai között. Mert én nem hiszem, hogy e gyenge, gyakran betegeskedő gyermek az ideglázt megbirja. Azért el is vagyok készülve a legrosszabb hír hallására. Mondhatlanul sajnálom e gyermeket, de még inkább téged, szegény anyát, mert a te lelki fájdalmaid bizonyosan felülmúlják az ő testi szenvedéseit.

De ki tehet róla? Ember nem képes e villámot fejünk felől elhárítani. Eget, földet hiába ostromolsz, az elveszendőt nem mentheted meg, azért légy erős és készülj el reá a mi történni fog.

Multkori leveled már némi vigasztalást hozott. Azt hittem, hogy a szegény Jenő betegsége csak kis hideglelés, mely el fog múlni, de tegnapi leveled egészen levert. Mennyivel jobb volna most Pesten len-

netek! Hogyan győztök oly messziről orvost hordatni? S ki tudja micsoda falusi kuruzslók azok a ti orvosaitok! De hiába ezeknek már így kellett történni. Sorsát ember ki nem kerülheti.

Lelkemben a legnagyobb zűrzavar van; egyfelől a színházi dolgokat készülőök resignálni, másfelől Kossuth lapja rendezése foglal el, és ezen kívül a színházi mindennapi bajok s végre hogy a pohár csordultig legyen keservvel, leveleid jönnek s hozzák a gyászhirot. Csak képes volnék, fölmennék hozzátok. De mit is segítek, ha felmegyek is?

Az ég vigasztaljon szegény, sokat szenvedő nő, én nem tudlak vigasztalni. Minden szó oly üresnek, izetlennek látszik előttem, mit vigasztalásodra mondani tudnék.

Irj, édes kedves Julcsám és irj valót, én el vagyok készülve mindenre. Isten legyen irgalmas velünk. Minden változásban

Pest, május 23. 1848.

Hű férjed.

(Zsuzsi is két nap óta fekvő beteg.)

XXIV.

Édes Julcsám,

Tegnap írt igen örömdetes leveledre sietve csak azt írom, hogy egy pár nappal maradj tovább, míg az a kis gyermek megerősödik és akkor hozd őt. De kérek, ird meg, mikor jössz, hogy a gőzhajónál várhasson valaki, mert későn érkeztek meg. Lóri is 10 órakor éjszaka jött.

Szegény anyádat szivemből sajnálom. Isten áldjon meg hű férjed.
Pest, május 26. 1848.

B.

Címzés:

Bajza Józsefné, született Csajági Julia asszonynak
Új-Szöny felé

Csepen.

XXV.

1849. febr. 19.

Édes kedves Julcsám! Szerencsésen eljöttem Pásztóra. Plathyiék-hoz¹ szállottam, mert Hrabovszky nincs itthon. Itt a legnagyobb békeség van, csakhogy itt is félnek. Plathyék és Kaszab igen szívesek. Még nem szólhattam velek dolgaimról, de még ma végzek és azután tudósítlak, talán a Mátrán keresztül. Ügyekszem neked itt helyet csinálni ha lehet. Tegnap este azon hír jött ide, hogy Gyöngyösről minden katona eltakarodott. Légy nyugott kedves Julcsám. Engem semmi sem aggaszt csak te. Vajha téged tudnálak nyugottnak! Mihelyt lehet, tudósítlak. Engem ne félt. Ha baj lesz, egy pillantat alatt a Mátrába lehetek. Csókollak édes kedves nőm és a gyermekeket is.

Címzés:

Csajághy Julia asszonynak.

¹ Sic!

XXVI.

Pásztó, febr. 21.

Édes kedves Julcsám, ismét tudósítlak, hogy megnyugtassalak. Tegnap előtt este híre volt, hogy 3 ezer ellenség ide jön Terenyéről és én felmentem a Hutába, a bányákhoz egy órányira és ott ebédeltem. Délután utánam jöttek Plathyék, hogy menjek vissza, mert az ellenség nem erre jön. Tehát ismét itt vagyok Pásztón; semmi bajom sincs, csakhogy te nem vagy velem és nem tudom, nem szenved-e egészség a sok aggodalomban. Kedves édes Julcsám, mi lesz te belőled, ha hozzá nem szokol ez állapothoz, melyet a sors ránk mért?

Itt Pásztón nem lehet kapni szállást. Plathyék hínak téged is, kivált az asszonyok. Azt meg is tehetjük, hogy 3—4 napra eljőjj, de sok időre nekik is neked is nem volna kellemes, azt gondolom.

Frater Pali ma itt volt. Jó híreket mondott, hogy az ellenség mindenfelől visszavonul Pest felé, és a mieink üldözik. Szemere Bertalan-tól egy proclamatiót láttam, abból tudom hogy Iglónál nagyon megverték Schlicket. Ő maga nehéz sebben vitetett Pestre, az az Schlick vitétt. Kápolna körül is volt egy kis csata, ott is győztünk. Kassa tájékán már nincs ellenség.

Kérlek, írd és tudósíts, hogyan vagytok? hol vagy Orosziban-e vagy a bányában? Lizit minden esetre expediald.

Ha e tájékról és Gyöngyösről az ellenség tisztul, elmegyek érted és ide hozlak néhány napra. Ha nem, akkor kérlek menj a bányába, ott jobb dolgod lesz mint Orosziban.

Isten áldjon meg édes, kedves nőm. Csókollak ezerszer és a gyermekeket.

Címzés:

Csajághy Julia asszonynak.

XXVII.

Kedves barátném, Csécsén vagyok Fráter Paliéknál, hol nem várt szívességre találtam. Az asszony, kit te is ismersz, nagyon szívesen hí. Kérlek, pakolj fel mindent mire szükséged van egész kofferrel, hozz nekem is egy pár téli csizmát a fekete nadragomat és frakkomat és jój vagy egyenesen ide, vagy Pásztóra Plathyékhoz, honnan ide küldenek. Sehol jobb helyed nem lesz mint itt, s velem léssz. A.....a¹ director elkísér, ha félsz, akár Pata felé, akár a Mátrán át. Bajod neked nem történhetik. Isten veled csókollak édes kedvesem

hű barátod.

Ágyneműt ne hozz.²

Címzés:

Csajági Julia asszonynak

Orosziban.

¹ Egy olvashatatlan betű.

² E levél valószínűleg pár nappal az előbbi kettő után kelt.

XXVIII.

Édes Juliskám,

A sok munka ismét rám nehezédvén, csak annyit akarok röviden írni, hogy semi bajom sincs s óhajtvá várok tőled néhány sort, remélve hogy benne szerencsés megérkezésetek felől értesítesz.

Perczel Móricz hallom itt van, de még nem találkoztam vele. Mondják, hogy a hadvezérségről lemondott. Híre van, de nem tudom igaz-e, hogy Tóth Ágoston Jellachich seregeit rettentően megverte, 21 ágyújokat elvette s maga Jellachich alig menekülhetett meg.

A színházat ügyekszem nyakamról lerázni. Szemere engem be akar hálózni s minék öljem el magamat végkép s örökre? Mindenkép azon leszek, hogy Erdélyi maradjon igazgató.

Csókollak, édes jó nőm és a gyermekeket; édes anyádat szívesen üdvezlem és az egész rokonságot.

Pest, jun. 24. 1849.

Bajza Józsefné szül. Csajághy Julia asszonynak.

Új-Szöny felé

Csepen.

XXIX.

Édes Juliskám,

Ha szombaton akartok jőni, nem tudom, még megkapód-e leveletem: azonban mindenesetre megírom.

Tegnap szólottam Kossúththal. F. B. iránt semmi reményt nem adott; azt mondotta, hogy általános ellenszenv van ellene. Az én dolgaim még csak úgy vannak mint voltak. Sz. a színházhoz erőtet, de én nem fogadom el. Ma írok neki, hogy hagyja ott E....lyit, kinek kedve van hozzá. Azt hiszem végtére ezt kénytelen is lesz elfogadni.

Nekem semmi bajom s örülök hogy nektek sincs, de szegény anyádat sajnálom nagyon.

Dolgaink kissé rosszúl kezdenek állni. Erdélyben Brassóig jöttek az oroszok, Gallicia¹ felől Eperjesig. Azonban a mieink sem tétlenek, még eddig nem vesztettünk csatát, s bíznak az avatottabbak, hogy minden jóra fordul. Francziaország újra lángban van, mi ha talán ideiglen rosz is, utóbb nekünk kedvezend.

Isten veled édes kedves jó Juliskám. Csókollak mindnyájatokat. Nem tudom szombaton várhatlak-e a hajónál, mert akkor van a Futár 1. számának szerkesztése. Meleg nap.

Csókolom Szalacsi Rózát is. Légy tanács-adója. Sajnálám ha az olasz szerencsétlenné tenné.

Pest, jun. 27. 1849.

hű férjed,

Címzés:

Bajza-Csajági Julia asszonynak

Új-Szöny felé

Csepen.

¹ Sic!

XXX.

Édes jó nőm,

Az író asztalom mellett levő asztalon, van egy csomó papíros begöngyölgetve, benne a bánya iránti folyamodások, kérek tedd el; el ne tévedjenek.

Még nem tudjuk hová megyünk. Kossuth maga is itt van, még nem ment Kecskemétre. Majd megírjuk, hol leszünk. Ne aggódjál, édes kedves. Semmi bajunk. Csak nektek ne legyen. Csókollak ezerszer Lenkével együtt. Isten áldjon meg minden áldásaival. Hű férjed

Czegléd, jul. 4. 1849.

B.

(Kossuth azt hallom az éjjel Pesten volt.)

Címzés:

Bajza-Csajági Julia asszonynak

Pesten

Az Almási házban, Egyetem utca 90. szám 1. emelet.

XXXI.

Édes, kedves jó nőm,

Mióta eljöttem tőled négy levelet írtam hozzád. Kettőt Czeglédreől, kettőt innen s ez a mostani az ötödik. Tőled csak egyet kaptam s abban sem írod megkaptad-e mind, vagy megkaptál-e csak egyet is közölök. Ide egész 14-ig megjött a pesti posta, de tőled egy sor sem. Valljon nincs-e bajod, szegény ártatlan nőm? —

Itt az alföldön még eddig teljes biztonságban vagyunk, de nem tudni meddig tart. Debreczenből a muszkák kitakarodtak Tokaj felé a honnan jöttek, mert táborunk egy csapata arra vonult. Bem Erdélyben hatalmasan munkálkodik és fel sem veszi az oroszokat. Csak Görgeiről nem tudunk semmi bizonyosat sem Perczelről sem P.....ről.¹ Vajha tudhatnám, hogy téged nem ért semmi baj.

Czegléden és Kőrösön Csapó Palival találkozánk. Ő kapitány s nemsokára őrnagy lesz, már ajánlva is van az őrnagyságra. Dicsérik, hogy pontos katoná és csapatát rendben tartja.

Vásárhelyiné és Stullerné itt vannak, de a napokban Pestre szándékoznak néhány napra. Meglehet, e levelet ők viszik hozzád. Talán általok írhatok is, ha visszajőnek. Mi 19—20-án Szegedre megyünk, mert 21-dikén megnyitják az országgyűlés. Ott maradunk-e aztán, vagy ide visszajövünk, vagy Aradra megyünk nem bizonyos. Szegeden alig lehet megmaradni. Ott hemzseg a sok menekvő. Szállást és étket alig kapni.

Szentesen Tóth sógornak egy rokonára akadunk Dobos nevű ref. prédikátorra. Szíves öreg ember. Hívott szállásra is, de már akkor fogadtunk. Szállásért bútorral 15 pgő frtot fizetünk egy hónapra. Ebédre gyakran el vagyunk híva, rendesen pedig Horvát országgyűlési követnél

¹ Két olvashatatlan betű.

ebédelünk. Kifogyhatatlan szívességű, jó egyszerű fiatal ember. Fényes Elek is itt van és Erdélyi s néhány ismerős.

Bajom semmi sincs egyébiránt, de miattad sokat aggódok szegény jó nőm, szegény gyermekeim, kiket olly egyedül, olly árván hagytalak. Egyedüli vígasztalásom az, hogy te olly ügyes és életre való lény vagy, ki tudsz magadon segíteni s okos a bajokat elhárítani. Szüntelen rátok gondolok, kedves arczvonásaid mindig előtttem vannak, bár hallhatnám szavadat s nekem olly édes beszédet hangját. Édes kedves Juliskám ha csak lehet ne menj el Pestről. Falun még rosszabb mint városon. És aztán én ügykezni fogok benne, hogy ha itt a dolgok jobbra fordulnak és kilátás lesz valahol állandó megtelepedésre, ide hozzassalak benneteket, hogy többé el ne váljunk egymástól, mert nekem az élet csak veled kedves.

Isten veled kedves jó nőm, kedves gyermekeim. Az ég árássza rátok minden áldásait.

Leveledet csak Szentesre utasítsd illy cím alatt: Kovács Vincze úrnak Szentesen Kis Bálint ref. lelkész és esperes úrnál. Intézkedni fogok, hogy ha tovább megyünk is megkaphassam.

Lórit csókolom.

Szentes, jul. 17. 1849.

(Ha még is elmennél Pestről, tégy rendelést, hogy leveletem megkaphasd.)

XXXII.

Édes jó nőm,

Én neked több levelet írtam, részint postán, részint alkalom által; nem tudom, ha kezedbe jutottak-e? Vajha legalább jelen soraimat megkaphatnád, hogy általak aggodalmaid kissé enyhülnének. Minden perczen rajtatok van gondolatom. Látom lélekben bűtől elkomolyodott arcodat, arcodat a nekem első látás óta olly kedveset, olly szívderítőt. Édes kedves jó Juliskám, mennyit kell neked szenvedned ártatlanul csak azért, hogy a sors hozzám kötött. Mit nem adnék érte, hogy aggodalmaidat megváltsam, ha az lehetséges volna! Távol férjed, távol beteg fiad s magad vész közepett! Milly sors, melly istenség fog neked örömnapokat adni ez életben a most kiállt időkért! Vajha velem lehetnél te, ki nekem mindenem, legbecsesebb kincsem vagy ez életben.

Nekem semmi bajom és nincs is a legkisebb ok rajtam aggódnod. Minden bajom a miattatok való gond s aggás, valljon nem ére benneteket valami veszély.

Vásárhelyiné felszándékozik menni Pestre. Tartsd figyelemmel. Véle voltunk egy párszor; legalább megmondja, hogy látott és nincs bajunk. Szentesről valami 7—8 nap előtt mentünk el.

Z-tól, ki veled Pesten beszélt, hallánk, hogy pénz szűkében vagytok. Édes lelkem, ne kíméld a mid van. Nem bánom ha mindenünket eladod is, csak szükségét ne szenvedj. Annak gondolata, hogy te szűkségen lehetsz, nekem elviselhetetlen gyötirelem volna. Vannak jó embe-

rek is kik kölcsönözni fognak s aztán mint mondom ne kíméld semmit. A te kényelmed, jóléted nekem első dolog.

Légy nyugodt irántam. Engem semmi sem érhet egyéb mint betegség s az tudod nem könnyen fog rajtam, mert rendes, mértékletes életű voltam mindig. Gyakran fürdöm hideg folyó vízben, mi igen jótékony hatású rám nézve.

Csak te vigyázz magadra s egészségedre, mely nekem és gyermekeidre nézve olly becses, olly drága. Vajha láthatnám kedves arcodat, hallhatnám szavadat, vagy mivel ez lehetetlen, egy pár sorodat olvashatnám.

Ha leveled Szentesre utasítod Kis Bálint ref. esperes úrhoz, megkapom, de természetesen csak úgy, ha alkalom viszi, vagy midőn majd a rendes postajárás helyre állott.

Z. látta veled Lenkét is és mondta, hogy egészséges. Szegény gyermekek, szegény nők!

Az ég minden áldása szálljon rád és gyermekeidre.

Sz. jul. 27. 1849.

Kovács Vincze.

XXXIII.

Kedves húgom,

Csak röviden tudósítlak, hogy egészséges vagyok és ha veletek lehetnék, igen boldognak, végtelenül boldognak érezném magamat, de míg itt dolgaimat el nem végzem, addig nem láthatlak benneteket. Légy azonban nyugodt, remélem, hogy nemsokára elvégzem a miért ide jöttem s akkor sietek hozzátok és meglátlak benneteket. Nagyon aggaszt, hogy rólatok semmit sem tudok, valljon egészségesek vagytok-e, és nem ért-e baj? Azonban jól tudom, hogy most végtelen nehéz az írás, mert a posta rendszeren nem jár. Valljon gyermekeid hogyan vannak? Vajha tudhatnék rólatok! Az ég áldása legyen felettetek édes, kedves jó húgom.

Sept. 9. 1849.

Szerető testvéred

Balla József.

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXIV.

Édes kedves jó nőm,

Leveled mellyet M. által küldtél, valódi jótétemény volt lelkemnek. Mennyi aggodalmat állottam ki miattad, édes, kedves Juliskám! Hála az égnek, örök hála hogy bajotok nincs s hogy még reményem lehet látni benneteket. Vajha velem volnátok, vajha csak rövid időre láthatnálak benneteket. De ez most még alig lehetséges. Itt legalább senki sem tanácsolja, hogy én menjek hozzátok, vagy te jőj ide, mert az fel fogna tűnni és rejteznem nem lehetne mint most. Itt én egy ideig meg fogom

magam húzni és vigyázok magamra, nem annyira magamért, hanem érteled és gyermekeimért, kik nekem most már a haza megbukása után egyedüli gondjaim vagytok és lesztek. Majd valahol falun megvonjuk magunkat s ha szegényül is élünk, csendben, nem avatkozva ezen hitvány világ és hitvány emberek ügyeibe.

Czeeglédén vettem egy leveledet, azóta ez a második, mely a kezemhez jutott. Kovácséknál, hallom, van egy leveled, de még csak e napokban kapom meg. Házi dolgaidról semmit sem írsz. Hogyan éltek? van-e pénzed? Tudom bankóiddal már nem mozdulhatsz. Nekem még 55 pgó ft. huszasom és 50 aranyam van. Az aranyat nem örömet költöm még lehet. Jó volna ha bútoraiknak valami magazint fogadnál és abba raknád, hogy házbért ne kelljen fizetned és magatok falura húzódnátok, hogy ne költsetek legalább addig, míg a bankó becse megjön, mert minden ember azt hiszi, hogy annak még lesz becse. Itt már régen senki sem veszi el, de a Zwang nóta sem igen kell.

Kérlek, ne tégy az én ügyemben semmi lépést, mert meglehet az csak ártana nekem. Különbén is nehéz valamit tenni, hogy az ember becsülete ne sérüljön. Légy vigyázó és figyelmes, mik történnek, de többet, ne tégy. Ha körülményesen írsz csak biztos alkalommal írj, nem biztossal nagyon óvatos légy, mert most könnyen félre értenek a legártatlanabb dolgot is.

Semmit nem óhajtanék annyira, mint veled, ha csak rövid időre is, találkozni, de az felette nehéz és nem is tanácsos. Az út is hosszú (legalább is harmadfél nap) és igen költséges, pedig ha a bankónak nincs becse, akkor neked sincs pénzed. Jozefina férje által írhatz. ¹⁾ Ő tudja hová kell utasítani: N. Károlyban P. Dénes inspectorhoz. K. Vinczét nem ismerem N. Károlyban s a hozzá írt levelet sem kaptam meg.

Bajom semmi sincs; mióta eljöttem még csak fejfájásom sem volt, de, bűm aggodalmam képzelheted milly nagy. Vannak éjszakáim, midőn igen rosszul alszom. Minden gondom ti vagytok s a ti jövődötök. Még síromban sem tudnék nyugodni, ha benneteket, kivált téged, nők legjobbika, boldogtalanságban kellene hátra hagynom.

Az ég minden áldásai legyenek rajtatok, kedves egyetlen jó nőm és gyermekeim.

Sept. 19. 1849.

Balla József.

A mi intézkedést téssz házi dolgainkban, t. i. a bútörök iránt, én mindenben megnyugszom. Ha szállást fogadsz, ha t. i. az erszény megbirja, tedd. Én innen nem tudom megítélni a dolgokat, te ott jobban tudhatod.

XXXV.

Kedves jó nőm,

Én a Tiszáig jöttem, hogy veled, ha bár csak egy napra is, találkozhasam. Ha gondolod, hogy nem koczkáztatunk semmit úgy jőj;

¹⁾ Bártfay László.

Ujszászon megmondják hová és hogyan. Én nem tudom a pesti körülményeket s így nem szólhatok határozottan. Bajom nincs, t. i. testi, csak lelki, de ki van most e nélkül? Végtelenül sajnálom, hogy nem bírom arczképedet. Bár csak lefestettelek volna, bármi áron is.

Kérlek, *ha lehet*, küldd el téli nadrágomat, melyet tavál télen viseltem, de ki kellene tisztítani. Csak egy téli nadrágom van, az is rongyos; városba nem mehetvén nem vehetek ruhát. Téli kaputom is nagyon kellene. Azonban, ha nem küldöd is, megleszek. Hát egy mauszt nem vehetnél?

Sok beszéd és zaj közt írom e kis levelet s így kénytelen vagyok rövid lenni, bár íveket szeretnék hozzád írni. Jövendőnkőről nem vagyok képes valamit mondani, mert most ismét minden borul a pesti és aradi gyászeseemények után.

Hogyan vannak gyermekeim? Szegény gyermekeim és te sajnálatra méltó nő és anya, kit a sors olly súlyosan látogatott.

Isten áldjon meg minden áldásaival benneteket. Hű férjed
Fegyvernek, oct. 21. 1849.

Borsodi József.

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXVI.

Kedves Juliskám,

Mindent megkaptam a mit küldtél. A kaput nem egészen testemhez van szabva, de azért igen jól használható, a csizma jó, csak az a kár, hogy igen magos sarka van. Egyébiránt te erről nem tehetsz, mert nem mondva csináltattad, hanem vettél olyat, minőt kaptál. Azonban semmi baj; a csizma nagy jótétemény lesz a téli sarakban. Többi küldeményeidet is igen köszönöm. Most már minden szükségességekkel el vagyok látva ügyességed és jószívűséged által és sokáig nem kell semmi.

Sorsomat könnyeben tűröm mióta láttalak és saját ajkaidról hallám, hogy állapotod a lefolyt idők alatt, habár gyászos volt is, nem volt olyan, minőnek miattad aggódó lelkem képzelődése festette. Ha téged nyugodtnak tudlak, akkor én is nyugodt vagyok és tűröm a sors csapásait. Oh bár veled élhetnék! Veled még tudnék örömekeket élvezni az elveszett, a megsiratott és még sokszor megsiratandó hazában is, nélküled nem kell az élet. Te nekem szükséges, nélkülözhetetlen vagy, mint a levegő. A te szereteted határtalan, tiszta és önzetlen irántam s ez olly jól esik nekem és erőt és remény ad s annyira öntudatomba van vésve, hogy azt hiszem szereteted nélkül nem tudnék többé megélni. Ismersz engem s tudod, mi ritkán szoktam érzelmeimet kitárni, de midőn nyilatkozom, szavaim igazak, olly igazak, minőnek a te szeretetedet tapasztalom. Kérlek leveleimet ne mutogasd senkinek. Azok csak neked vannak írva. Én nem szeretném érzéseimet mindenki előtt kitárni. Kevés ember van, ki az illyet meg tudja érteni s minek azt másnak tudni, a mi csak neked van mondva?

Kedves nőm! nagyon kérek, akármi baj, kellemetlenség ér, tudasd velem s az ne tartóztasson, hogy értesítésed nekem talán fájhat. Igaz, hogy nekem a te legkisebb bajod is fáj, de mennyivel jobban fájna azt tudnom, hogy gyengédséged titkolja előttem bajaidat.

Lenke mindenütt nagyon tetszik. Az igaz, hogy az a gyermek szépen fejlődik testileg. Bár csak szellemének is megkaphatnánk nevelés által a szükségeseit. Oktasd őt, kedves, szép szóval és tedd szellemét a magadéhoz hasonlóvá. Úgy vettem észre, hogy most már többet ér neki a szíves intés, mint a korholás. Szegény Jenő, azt még csak nem is taníttathatjuk.

Én hónap megyek el Tónitól¹ Mocsy tanyájára, s ott egészen ismeretlenné tészem magam. Közönbös dolgokat írhat sz postán, Tónihoz utasítva, másokat csak biztos alkalom által. A levelezés nem lehet gyors, de legalább lehetséges és ez nagy öröm ránk nézve.

Az ég minden áldása legyen rajtatok, kedves nőm, kedves gyermekeim.

F k, nov. 2. 1849.

Borsodi József.

(Ferit szívesen köszöntöm)

Címzés:

Csajági Julia asszonynak

Pesten.

XXXVII.

Édes lelkem,

A posta igen távol lévén tőlem, nem tudósíthatlak olly gyakran, mint szeretném, de légy nyugodt, ha bajom volna, bizonyosan kapnál értesítést.

Én Tónitól eljöttem ez előtt két héttel. Nincs semmi bajom; egészséges vagyok. Egy hét múlva itt is elvégzem dolgomat és tovább megyek s ha lehet, az az, ha alkalom lesz, vagy a posta közel, ismét tudósítlak. Légy nyugodt s ha levelet írsz, utasítsd Tónihoz, ő megkapja. Az utolsó posta Török-Szent-Miklós.

Mióta elváltam tőled, semmi különös nem adta elő magát, mit megírnom érdemes volna.

Isten veled, te kedves jó lélek; adjon az ég lelkednek erőt és béketűrést. Csókollak a gyermekekkel együtt. Gondolatom, érzésem mindig veletek van.

Nov. 16. 1849.

Borsodi József.

Címzés:

Kovács Józsefné asszonynak

Pesten.

¹ Orczy Antal.

XXXVIII.

Kedves Julcsám,

Semmi bajom sincs, már kibékülök sorsommal lassanként, mely rám henye életet mért. De rajtatok aggódok s kivált rajtad. Mi bajba és nyomorba döntöttelek szegény ártatlan! Mivel érdemletted ezt a sorstól és tőlem?

Ha tudsz ujságot, írd. Ha semmit nem írsz, annak jeléül veszem, hogy nincs baj és bemegyek talán még ma estve felé. Csókollak ezerszer, kedves nőm és a gyermekeket.¹

Címzés:

Csajági Julia asszonynak.

XXXIX.

Édes Lenkém,

Kis levélkédet vettem 's örültem, hogy te már nekem levelet tudsz írni és legelső is a' mit írsz, annak bizonyosága, hogy testvéred szeretet, mert annak betegsége felől tudósítasz. Légy jó szívvel, édes kis lányom, tesvéred iránt, ki jó és téged szeret; tiszteld és szeresd anyádat az által, hogy szót fogadj neki és kívánságai szentek legyenek előtted. Anyádnak te sokkal tartozol gyermekem, irántadi gondoskodását és szeretetét soha sem lehet eléggé meghálálnod. Azért légy iránta szíves megelőző és meg ne keserítsd semmivel. Nincs egy, egy¹ nagyobb véték, mint az anyának megkeserítése, kivált olly ritka jó anyának mint a tied. Vedd figyelmedbe kis lányom intésemet, légy jó egészségben és ne feledkezzél el téged szerető

Pest, május 25. 1848.

apádról.

XL.

Kedves anyám,

Haza érkezvén hosszú távollét után, meg nem állhatom, hogy habár csak néhány sorral is ne üdvözeljem kedves anyámat. Hogy itthon vagyok, nagy részben az én kedves Juliskámnak köszönhetem, ki fáradhatatlanul munkálkodott ügyemben s valódi őrangyalom volt. Mit hoz a jövő még nem tudom, de úgy látszik, hogy a dolgok jobbra fognak fordulni, s az eddigi eljárás mind inkább szelídül.

Ha lehetséges, meglátogatjuk kedves anyámat, de még most nem írhatom meg bizonyosan, mikor?

Kis fiamat és a többi rokonokat szívesen köszöntöm s vagyok kedves anyámnak tisztelő veje

Pest, deczemb. 18. 1849.

B. József.

¹ E kelt nélküli levél valószínűleg deczember tizedike tájáról való.

¹ Sic.

XLI.

Édes Antim,

Én kénytelen vagyok, ha bár vesztegetve is, erdőmből egy kis pénzt csinálni. Jövedelem sehonnan nincs; semmi irodalmi vállalatba még most nem lehet fogni, a nélkül, hogy jó nevemet és becsületedet kockáztassam. Hivatalt csak nem vállalhatok, hogy az egész világ rám pökjön. A tudós társaság sem fizeti a maga nyomorú évi 500 ftját, csak akkor, ha cassájába valahonnan pénz téved. Tehát vagy tékozlanom kell, a mim van, vagy magamat fejbe lőnöm. Más mód nincs. Ha tudsz más módot, mutass, én köszönettel elfogadom. Orosziba menjek lakni? s gazdálkodjam? Az ég alatt nem lehet lakni és minden instructio nélkül gazdálkodni! S hol vegyem a pénzt ház-építésre, vagy instructio szerzésére? Ha tudsz e részben tanácsot adni, szívesen veszem.

Most csak arra kérek, hogy ha vesztegetve is, vagy 200 pgő ft. ára erdőt adj el, mert nem tudok mit csinálni. Talán még az alsó erdőben is van eladandó fa? Nem tudom emlékezetből, ha csak írásaimat s leveleidet meg nem nézem, két sectio maradt-e még vagy csak egy az alsó erdőben? — Írásaim most nincsenek kezemnél.

Mi az árendát illeti, az iránt tavali leveled (mart. 25.), melyet Pásztóra írtál, következőleg nyilatkozik.

»Birtokod bére tárgyában következőket írhatok. Van 40 kila földed. Ebből használok egy évben 20 kilát; ezt többnyire pénzért munkáltatom. Van két kerted; ebben terem két kocsi széna; az egyikben néha gyümölcs is. Van erdei réted, ez tavál adott 6 kocsi szénát. Ezt szinte pénzért kell munkáltatni. Azon kívül fizetek jószágodtól adót, tétetek minden nemű köz munkát s viselek minden terheket. Erdődben többé vágásom nem leszen, annak gondviseléseért még is fizetek. Eddig fizettem, még volt robot, búza és *bordézma* 350 vfrtot, most úgy hiszem elég lesz 250 f., kivált ha ezen háborgó időt vesszük, melyben azt sem tudjuk, mi ér a következő órában.«

Én ezekre azt feleltem: jól van megegyezem benne, s így alapítattott meg a jelen árenda. Tehát világos, hogy ebbe magad sem értetted bele a bor-dézsmát s én is a nélkül értettem? Egyébiránt, ha jövődőre másképp akarsz alkudni, hiszen az szabadságodban van; e részben nem gátolhat senki.

Mit gondolsz? a Lencziféle birtokra nézve talán még jobb volna, ha én azt magamhoz váltanám Zsigáéktól.¹ Az az: kifizetném nekik mit már ők adósságba fizettek s úgy adnám el magam, vagy a legrosszabb esetben árendába adnám. Akkor legalább nekem jövedelmezne valamicskét. Van egy takarékpénztári részvényem, azt vagy zálogba lehetne adni, vagy eladni s abból kitelnék a rajta fekvő teher. Ezt ugyan nem örömet teszem, mert a takarékpénztári részvény igen sokat ér, igen biztos vagyon és évről-évre nevededik becsben, tehát ezt csak azon esetre volna tanácsos tenni, ha az ember tudhatná, hogy olly

¹ Zsiga Pál Bajza húgának Zsófiának férje.

falat vagyont el lehet adni, vagy árendába adni, hogy valamit behozzon, mert máskép bizonytalanért adom oda a bizonyosat. Kérlek adj tanácsot ez iránt. Van-e reményed, hogy az a piczi birtok nekem valamit jövedelmezhet? Vagy hogy eladhatom? S körülbelül mennyit érhet a te véleményed szerint? Szólhatsz bátran, ezzel nem compromittálok magad Zsiga előtt, mert Zsiga leveledet nem olvassa. Különben is neked testvérnek részrehajlatlannak illik lenned két más testvér között s nem akarhatsz Zsigának úgy használni, hogy nekem árts. — Mukinak is írok, nem tud-e vevőt.¹ Légy olly jó szolgáltsd leveletem kezébe, mert ő nem keres postán levelet. — Isten áldjon meg! Családom szívesen köszönt.

Pest, novemb. 4. 1850.

Szerető testvéred
József.

(Válaszolj, kérlek.)

BAJZA JÓZSEF DR.

DÖBRENTAI GÁBOR EDDIG ISMERETLEN LEVELE AZ AKADÉMIA SZERVEZÉSÉRŐL ÉS MEGALAKULÁSÁRÓL.

»Hogy tehát a magyar nyelv áldozatává ne legyen, sőt sikeresen ellentállhasson a németesítő törekvéseknek s a diák nyelv uralmának, arra legjobb eszköz, hogy a nyelv művelésére s annak becsmérői elleni védelmére egy Magyar Tudós Társaság állíttassék fel...« hangzott el a szó 1825. nov. 3-án délelőtt Sopron megye szaporabeszédű követjének, Nagy Pálnak ajkairól s azonnal felgyulladt a láng az áldozati oltáron, melyre az első, legbővebb olajáldozatot a nagy Széchenyi öntötte... s az Akadémia megalapítása biztosítva volt.

Az 1825—27. évi XI-dik törvénycikk 1827 aug. 18-dikán szentesítést nyert, tehát még csaknem két esztendő kellett ahhoz, hogy az oltáron lobogjon a tűz s a nemzet legjobbjainak egy százados hő óhaj-tása, a megalapítás törvénybe iktatása teljesezésbe menjen.

Megvolt már rá az anyagi erő, elég volt téve a törvényes formának, most következett a szervezés munkája, mely újabb csaknem négy esztendőt igényelt, míg 1831 febr. 14-én az első nagy gyűlést meg-tarthatták.

A magyar áldozatkészség megragadó s példátlan jeleneteinél nem kevésbé érdekesek a szervezés és munkába állítás bizottsági tárgyalásai. Megindultak a tervezgetések s a bizottságot, mely a »Társaság Alap-

¹ Bajza János a költő öccse, Lenczi is öccse Bajzának, aki 1845-ben halt meg.

rajzát és rendszabásait» végkép megállapítsa, József nádor már november 30-ára kinevezte.

A bizottságnak elnökén s a négy alapítón kívül kinevezett 22 tagja közt ott volt Döbrentei Gábor, irodalmunk kiváló alakja, másodtartománybiztos és táblabíró is, kinek egy eddig ismeretlen levelére akadtam, melyet alább közlök. Erdélyi barátját, Vajda Dánielt, a csombordi br. Kemény Simon fiainak nevelőjét tudósítja a szervezési munkálatokról érdekes levelében, melynek értékét fokozza az, hogy ő volt az Akadémia első »titoknok« s ő írta meg az alapítás történetét az első évkönyvben.

A levél így hangzik :

Budán, Martz. 29 d. 1828.

E' folyó hónap 16dikán költ becses leveledet, tegnap előtt Pesten a' Casinóban adák kezembe. Kedvedért röviden, a' mennyiről lehet, késedelem nélkül tudósítalak.

A Nádor Ispány által összehívott 's az Ujságokban megnevezett kiküldöttség, Pesten a' Királyi Tábla szálájában Martzius 15-dikén elvégezé az Ország Gyűlési Planumra észrevételeit. Azon planumot 1826nak elején Posonyban Vay Ábrahám ír Révai nyomán s megjárá az Udvar. Annak utmutatásai s a kiküldöttség hozzá adásainál fogva az Akadémia főbb vonásai ezek :

Véd, a' Nádor Ispány.

Igazgató Tanácsa állani fog 25 Tagból, kiket az Ország négy Statusaiból most eleinte a' négy első Fundator nevez ki. Ezek köteleisége, az Akadémia fundusára való vigyázat. Magok választanak maguknak minden esztendőre Előülőt, a ki csakugyan több esztendőre is megmarasztható, 's az lesz az Akademiának Előülője. Ezek nevei most majd a Planummal felmennek az Udvarhoz s ha megerősittetik minden kifogják nevezni az Akademicusokat. Ezek és az Igazgatók együtt választják majd a Titoknokot.

Igazgatók és az Akadémia rendes Tagjai magok töltik be, halál esetére, megint számaikat 's midőn a hijános helyet bé töltötték uj Tag kinevezésével, azt bejelentik a' Védnek. Tehát az Akadémia magától függ.

Rendes Tag lesz 42. Ezek közül ha csak lehet Pesten 's Budán és a' közelben kellene lakni 18-nak. Fizetésbe eleinte közülök csak 12 jó. Hat a' két városban, kik egyenként 500 for. pengőt kapnak, hat az Országban szélyel személyenként 300 forttal. A' Titoknok fizetése 800 f. pengő pénz.

A tudományok hat osztályra vannak szakasztva. Philologia, Historia, Philosophia, Mathezis, Physica, Jurisprudentia, 's mindenik Író a' maga osztályához fog dolgozni.

Kérdést esztendőnként az Akadémia kettőt tesz fel. Jutalma mindeniknek 100 arany.

Esztendőnként a' megjelent Magyar Munkák közül a' két legjobbnak ítélendő kap külön külön 900 for. pengő pénzt.

Tiszteletbeli Tagja lesz az Akademiának 24. 'S valamint a' Rendes Tagnak úgy a Tiszteletbelinek is már valami magyar munkát kellett kiadni. Levelező Tagok száma határozatlan. Ezek közé felvétetnek hazai és külföldi Tudósok. Minden felvétetendő Rendes, Tiszteletbeli és Levelező Tag diplomát kap magyarul és a' Nádortól 's Elölülőtől és Titoknoktól aláírva.

Az Igazgatók minden esztendőben egyszer gyűlnek össze. A' Rendes helybeli Tagok minden héten egyszer valamennyi Tag egyszer egy esztendőben és jutalmak osztására.

Most foly ezen és még több meg állapított Részleteknek magyarul és deákul való feltétele. Ezekután következnek a Statutumok. Husvétig készen akarunk lenni.

Az ülések Actuariusának Gróf Teleki József, mint Elölülő Horvát Istvánt, a Nemzeti Muzeum Bibliothecariusát nevezte ki.

Kész lévén minden Írás, magyarul és deákul, Gr. Teleki feladja a Nádornak ki küldi Bécsbe. Ha ott el fogadják legfeljebb Augusztusra az Akademia állhat. Reménység nagy van. Urunk nincs ellene, a Cancellaris Gr. Reviczky mellette.

Azon akarnék lenni, ha majd a' Tagok kinevezésében is lehetne valami befolyásom, hogy Erdélyi Írók is jussanak közikbe. De bár fundáló is találkoznék addig Uraitok közül. A' két hazának jobb volna ebben kezét fogni. Egyébiránt én nem keresek az Akademiában semmi hivatalt vagy Taggá lehetést. Az ilyest másra hagyom 's választatni inkább önkényt legszebb.

Ha ezután irsz, irj nekem Budára. Station Buda vára. Lakom: Urak utcája Nro 34. a mint az ide tett jegyzés mutatja.

B Kemény Simonnéten igen szívesen tisztelem. Prof. Hegedüst ölelem.

Isten veled. Köszönöm a' poharat, melyet érttem üritettél, én a jövő kedden mellyen Gr. Széchenyi István az egész kiküldöttséget megvendégli a' Casinóban éretted Tokajit, Neszmélyit és Champagnert iszom.

hiv barátod:

Döbrentei Gábor mk.

E levélben foglaltak épen úgy, mint az Akademia »Alaprajza«, »Rendszabásai« és »Statutumai«, melyek azóta kétszer is változáson mentek keresztül, ma már a történeleméi. Ujat belőlük meg nem tudunk, de három szempontból mégis figyelemre méltóak.

1. Feltűnő az a határozottság, melylyel Döbrentei az Akademia első évkönyvében az alapítás történetével kapcsolatosan a 46. lapon s ezen levélben is a mellett marad, hogy a szervező »kiküldöttséget« a Nádor hívta 1828 márcz. 15-ére össze, holott Szász Károly: Széchenyi István és az Akademia megalapítása cz. Bpestén 1880-ban megjelent műve 146. lapján jegyzetben czáfolja ezt meg okmányokra hivatkozva.

A kérdés nem lényegbe vágó s Döbrentei javára Szász Károlylyal szemben csak úgy volna eldönthető, ha előkerülne valahonnan Döbrentei-nek a bizottsági tárgyalásokra meghívó eredeti levele, s azt a nádor, vagy Teleki a nádor nevében írta volna alá.

2. Érdekes továbbá azért, mert megtudjuk a levélből, hogy Döbrentei egyáltalán nem kereste az akadémiai tagságot, hanem érdemei méltó jutalmaként nyerte el.

3. Végül arról is értesülünk, hogy van már akkor törekvés a két haza egyesítésére s Erdély főurainak megnyerésére, hogy legyenek alapítók az Akadémiában.

Természetesen érdekes apróság Széchenyi lakomája a Casinóban.

Döbrentei Gábort, magyar irodalmunknak rendkívüli tevékenységű, nagy önrizetű kiválóságát általában nem tartják rokonszenves frónak. Nézetét erőszakosan és merészen nyilvánítja; az irodalmi életben elbizakodott; irányja erőltetett, dagályos, néha izetlen és különös; mondogatják róla. Védelmére őt magát szólaltatom meg, közreadván még két levelét, melyet szintén Vajda Dániel nevű barátjához 1819-ben és 1820-ban, Marosnémetiből írt Csombordra, hol Vajda a Kemény Simon báró fiainak nevelésével foglalkozott.

Mindkét levele érdemes arra, hogy az irodalom tudjon létezésükről, pedig mostanáig egy leveles láda sötétségében elrejtve valának. S talán ma sem közölhetném ezeket, ha a léczfalvi Vajda Dániel családja egészen ki nem hal s távoli rokonság révén egy pár kegyelettel őrzött levél, köztük Döbrenteiéi hozzám nem kerülnek. Ennyit a levelek történetéről.

Az egyik levél 1819 márcz. 22-dikén kelt Marosnémetiből. Összes életrajzírói azt mondják róla, hogy ez év júliusában hagyja oda Marosvásárhelyt, hol tanítványával Gyulai Lajos gróffal az erdélyi törvényeket tanulja. E levél kezdő sorai, tartalma a mellett szólnak, hogy már tavasszal, márczius hóban odahagyták Marosvásárhelyt.

Nem tarthatjuk ugyanis valószínűnek, hogy a mult évszáz elején létező közlekedési állapotok mellett, végleges távozásuk előtt pár héttel Maros-Tordából Hunyad-megyébe oly hosszú szünetre távoztak volna, hogy ráért volna Döbrentei Vajdával, Bolyaival s másokkal levelezni Marosnémetiből, ha ekkor már hosszabb időre nem távozott volna Németibe. Hogy márcz. 22-dikén itt volt, ez a levél kétségtelenné teszi. Hogy innen jul. előtt már ír előkelő főurainkhoz levelet, azt irodalmi munkásságának szemmel tartása után szintén megállapíthatjuk s életrajzíróinak ezt a tévedését ezek alapján szintén leszögezhetjük.

Mind a két levél választékos irányú, művelt, s igaza tudatában energikus lélekből származik. A korábbi tárgyi értékben gazdagabb, a későbbi csendes humort rejt magában.

Az 1819 márcz. 22-iki több szempontból figyelemre méltó. Megismerjük belőle »A Kis Gyula könyve, vagy fiú és leánygyermeknek számára írt elbeszélések. Pest 1829.« cz. művének történetét. E könyve új kiadást ért 1845-ben, 1858-ban s utolsó kiadása 1861-ben jelent meg, de már 1809-ben »ifjúi vak tűzzel« megírta s nem is a Horatius »nonum prematur« receptje szerint 9 év múlva, hanem 20 év múlva adta ki, mert rajta 10 év múlva felfedezi, hogy »látszik mindenütt a veretlen úton menő ifjú munkája« s e felfedezésére 10 évi gondos csiszolgatás után nyomatja ki. 1819-ben Br. Kemény Simon, Kazinczy és gr. Dessewffy

gyermekének szánja, de míg megjelent, ezek is, mint tanítványai kinőttek ezen elbeszélések világából.

A kötekedőnek híresztelt Döbrentei jó barátja előtt közvetlen őszinteséggel fedi föl lelke mélyét e levélben. Ő »a jövőben talán szebben fejlődő kor számára dolgozik« s elve: »el kell siketülni a mindég feljebb törekedő Magyar Írónak a mostaniak lármája iránt«. Hogy író társaival összevessz, Kazinczyval s irányával szakít, hogy az Akadémia alapításánál kellemetlenkedésekben aktíve és passíve részes, mindezeket e sorokkal menteni nem lehet, de hogy ezekben jóhiszeműen harcol, azt eltagadni Döbrenteitől ép oly elfogultság volna, a milyennel több oldalról vádolják.

A végén magára maradt. De csaknem elmondhatjuk, hogy tudatosan törekedett erre. Azt írja Vajdának: »Úgy tetszik, mintha a' magánosságban több erő gyűlne... A sok társalkodás lesúrolja ugyan a' darabosságot, de széllyel oszlatja a' lélek energiáját.« Elismeri tehát darabosságát, de nem akarja feladni lelke energiáját. Végül arra is bizonyító okmány ez a levél, hogy szindarab-fordításaival először vidéki színpadokon áll elő s midőn sikert arat, megy, mint gondos fordító Pestre velők.

Az irodalom a mellett, hogy Halabori Bertalan írásának felfedezőjét s régi nyelvméleink szorgalmas kiadóját méltányolja Döbrenteiben, lehetne ezek után egyéniségének megítélésében is enyhébb az »Erdélyi Múzeum« megalapítójával, a nagy tevékenységű, energikus lelkű, erős önértetű íróval szemben.

Az 1819-ben írt levél szórul-szóra, eredeti orthographiával közölve ez:

MarosNémeti Martz 22 1819.

Édes Barátom,

Hogy miként töltöm időmet, azt Bolyaihoz írt levelemben eléadám. Ő vagy megfogja mondani, vagy általadja rendjeimet olvasás végett. Mint vagy Te? Néhányszor ohajtám magamnak bár az a szép lelkű birtokosok lakhelye Csombord, nem Enyednél volna a' Maroson túl, hanem itt, vagy megfordítva. Majd ha Májusban lejöttek, mely halhatatlan napjaim lennének!

A' napokban vevém elé, 1809-ben Gyermekek számára írt Elbeszéléseimet (Contes, Erzählungen) mely jó, hogy valamely ifjui vak tűz ki nem repítette azokat, látszik mindenütt a' veretlen úton menő ifjú' munkája és stylusom mely kedvetlen, mely tisztátalan. Most azokat újra kell öntenem, 's beléjek könnyűséget játszodnom. Az én egykori tanítványaim már elhagyák azon gyengéd kort, mely e' nemű elbeszéléseket szeretetre méltó kíváncsisággal szokott olvasgatni, 's a' megszerettetett egymásnak játék közben citálni. A te kedves házad kisebbjei a' Kazinczy és Gr. Dessewffy gyermekei volnának most azok, kiknek kedvéért, 's ezek által másokéért, dolgoznám ki, eltérve szokottabb 's talán kedvesebb pályámról. Elégnek azon Elbeszélések, hanem ha az említett kedves gyermek sereg' szülejihez való tiszteletem fogja őket eltiltani, feledékenységbe menésektől. Most látom, hogy a' szünetlen gyakorlás

hova vihet, 's hogy a' csupa természet ösztöne nem elég kivált oly Literaturában nem, hol majd mindenütt utat kell törni, 's mennyi fáradsággal! Valóban el kell siketülni a' mindég feljebb törekedő Magyar Irónak a' mostaniak lármája iránt, s úgy dolgozni a' jövődöben talán szebben fejlődő kor számára.

Hogy összeveszett velem Gr. Teleki Mihály azt hallani fogtad — tollens vacuum plus nimio gloria verticem. Gr. Teleki József sirhalmára állok, kinek életét irtam, ott szóljon Gr. T. Mihály — diadalmaskodom. És én űzni fogom azon ideát, a' mig lehet. Sajnálva kell néznem az embereket, vagy minket olly teremtéseket, kik a' Jót, csak a' magok kedves Énjek kitetszhetőségénél fogva segítik elé. Ha nekem kell kiszenvednem hogy a' Társaságból valami legyen, nem bánom, eltűnök mindent. Ugy tetszik, mintha a' magánosságban több erő gyűlne az olly nemű munkálkodásra, melyről szóllok, érzéseink magokba szorulnak 's a' gondolatot nagyobb indulattal repítik elé. A' sok társalkodás a dara-bosságot lesurolja ugyan, de széllyel oszlatja a' lélek energiáját. Azért van az úgy nevezett nagy világban annyi üres fecsegő.

Kérlek, mond meg Mezeinek, ölelem kis Birijével együtt. Kérdezd ha eladta-e már Kováchich Syllogeját, 's kérd hogy a' tanítványom számára irt praxisát, melyben a' Levata etc. írása módját lediktálta, keritse kezéhez 's adja által Kolozsváratt a' Prov. forumkor Gr. Gyulainak.

Ne neheztelj, ha még e' kis levél általadására is fárasztalak. Azt köszönöm meg benne, hogy Elvira jó előadásában Színjatszónénk, a' mint hallom nagyon igyekezett. Voltair egykor versekben köszönte az illyet Mme Geofrinnak.

A Bároné kezét csókold helyettem. Ha Májusban lejő Csombordra, bizonyosan felmegyek. Használ e' Lilidnek a' magnetizálás? O, hogy élj te azzal boldogul, s' az ész és szív gyönyörűsegeiben ne felejtssd el szerető barátodat:

Döbrentei G.

Az 1820-ban kelt másik levele magán természetű vonatkozásokkal van tele. Felcsillan egy passzusában csendes humor, ott, hol a kukoricza olcsóságától teszi függővé a nyomás alatt álló műve árát. Kulturtörténeti szempontból jellemző e korra az, hogy két vármegyéből művére csupán 35 előfizető jelentkezik.

E kor ugyanis még nem áll messzi attól az időtől, midőn a magyar úr asztalán, vagy talán épen mestergerendájára függesztve föl, csupán a kalendárium volt az irodalompartolás egyetlen bizonyító nyomtatványa.

De hogy e levél elolvasása után íróját, a korhoz, melyben ír, hozva relatióba, nehézkesnek mondjuk: ez igazságtalanság volna.

A levél szövege híven közölve ez:

M. Németi, Május 26d. 1820.

Kedves Barátom,

»Vásárhelyről majd többet írok.« Ezzel rekesztéd-bé Február 6-dikán Csombordon irt rövid de szíves leveledet. Azonban az új házasság ember elmerülni örömeiben, 's a' szerelem édes bohóskodásai elfelejtették

vele, eremitáskodó barátját. Hanem tudom, hogy ezen kis emlékeztetésem mindent véghez vitet veled, a' Magazin der Reisebeschreibung ügyében 's el lesz igazítva kérésem, mellyről ha tudósítani fogsz. Kettősen örvendek majd, mert hogy létedet is tudni fogom.

Trattnert Pestről én mind eddig hijában vártam ide, hova szándékozott, minek utána Krassó vármegyében a' kamarától 22000 Rftjő pénzen vásárlott faluját e' tavaszon kézhez akarta venni. Félek, hogy valami nagy baja lett, mert se a' külföldi színjátékok felől írt Jelentésemet még ki nem nyomtatta, se nem ir. A mikor azon Jelentés kijőve az ujságban érteni fogod, hogy 4 kötetért, melly 36—40 árkusnyiból fog állani kérünk 5 Rftot V. Cz.-ban. A törökbuza olcsó lévén, leszállított árron kell adni a' Múza természetményeit is. Hunyad és Zaránd Vármegyékben ajánlák magokat egynek és másnak mindössze 35 ten a' kik vennék.

A jövő hónap közepén Hátszeg vidékét akarom többek társaságában megjárni, Julius elején Kolozsvárra leszek, Augusztusban — de mit is irok ennyi planumot egyszerre, hiszen még messze van 's ezer akadály jöhet — Pestre szándékozom.

Én sokat szeretnék még Neked irni, de többet beszélni, nyájas társaságodban.

Tiszteld a Mélt Báróékat nevemben, 's Bolyait öleld. Vagyok mindenkor hived

Döbrentei Gábor mk.

Ha Döbrenteinek Kölcsényvel, Kazinczyval, Wesselényivel, Dessewffy gróffal s másokkal folytatott leveleit az irodalom nyomtatásra méltatta, ezek a levelek is, gondolom, szerény helyen megvonulhatnak azok után s közlésükkel úgy vélem, kötelességet róttam le a mult iránt.

SZÉKELY ÖDÖN.

FŐVONALAK GYURIKOVICS GYÖRGY ÉLETÉBŐL.

A nemeskúthi *Rexa* család csejthei oklevéltárában a családdal rokon Gyurikovics Györgyre vonatkozólag ily című jegyzeteket találtam, a melyek közlése éppen most, midőn a M. Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának kézirati osztályán a Gyurikovics-levéltár anyagával foglalkoznak, különösen alkalmoszerűnek látszik.

A jegyzetek szóról-szóra így következnek:

1780. Jul. 12 született Ivanóczon Trentsín Megyében Gy. Gy., kinek atya Gy. Pál, anyja Petenady Erzsébet vala, és folnevelkedett 10-ik éves koráig szülei házában.

1789. Sept. 10. született Pápán Veszprém Megyében Szokoly Krisztina, kinek atya Szokoly József, anyja Pallinger Anna vala.

790. és 91. tanula az ifju gyerek Gy. Gy. Vág-Ujhelyen.

792. tanula ő Nemes Podhragyon.

793. Trentsínben, hol ő a 794 évet is töltötte.

795. tanula ő a Grammatikát Modorban.

796 dtto Syntaxist dtto.

797. 98. Sept. hólnapban kezdé ő az evang. lyceumban Posonyban a Rhetorikát, Mathesist, Geographiát, Logikát, Theologiát és általános világhistoriát tanulni és befejezé ezen tanulmányokat.

799. 800. tanula ő szabad művészeket [*sic!*] és tudományokat N. Körösön a Reform. Collegiumban.

800 Sept 1-től 801 Jun végeig végzé Gy. Gy. Posonyban a Philosophiát.

802. Jul. holnapban jöve Gy. Gy. Pusztá Födemesre Posony Vármegyében nagybátya Gy. Mihály gf. Zichy-féle Praefectushoz gazdasági gyakorlatra, hol ő a nyer és fukar aplegény nagybátyától igen rosszszúl lett fogadva, annyira, hogy a kis-öcs egy rabszolga, a nagybátya pedig egy fegymester, és ennek háza egy börtön vala. Gy. Gy. azonban viselé nagybátyánál 803 Dec 5-ig sorsát szendeséggel, mely szelid jellemében nem tervezett politicus czélzatban magát alapítá, — és türelmét el nem veszté.

803. Dec. 6-tól 806 Febr. 24-ig volt Gy. Gy. jogi gyakorlaton Posonyban Skultety Pálnál, melynek ideje alatt

805 Mart. 24 én. anynya Petenady Erzsébet

805 Apr. 22. atya Gy. Pál meghalálozának, miért is Gy. Gy.

805 Okt 1-től 5-ig Ivanótzra sieté és fi s leánytestvéreivel a szülői vagyont osztózá.

806. Mart 5. elhagya Gy. Gy. főnökét Skultéttyt és legbensőbb barátját Alitisz Dánielt, kinek emlékére következő elegia szolgál:

Optima quoquo Te felix condicio ducit,
 Contendis metam sic properare tuam.
 Vadis ad ignotos, notos sed linguis in Urbé
 Pisonia, rapidus quam secas Ister aquis.
 Sed quid? tempus adest, quod nos divellit ad annos
 Sorsque jubet nostris pergere quemque viis.
 Corpore dividimur, sed mente manebimus illi
 Quorum sincerus pectora junxit amor
 Dividimur carumque dolet mea Musa sodalem
 Incertas etiam mox subitura vices
 Te duce Pisonios novi lustrare recessus
 Silvarum, sparsos arboribusque sinus.
 Te duce me sanum feci per rura vagando
 Et tetigi copum per tua scita meum.
 Haec jucunda fuit naturae nostra voluptas
 Pascua, rura molae, vinea, silva, nemus.
 Deseris ah Tempe! fidumque relinquis amicum;
 Quo tibi, sed pergas, fata tulere Deae
 Te vocat illa novem Musarum docta Thalia.
 Te formare bonos rite docebit agros
 Solus ego moestum Carmen cantabo per Umbras
 Quorsum nec radiis solis adire licet.
 Solus ego mecum meditabor tempóra nostra
 Et Pyladem repetam, qui mihi fidus erat.
 Quas tibi dilecte sancto pro foedere grates
 Quae discendenti praemia digna dabo

Dentur lauriferae percharo sarta coronae
 Digna tuo capiti: non datur alter honor.
 Non datur alter honor doctis, quos magnus ob artes
 Adscribi numero jussit Apollo suo.
 Urbibus et pagis faciam te nomine clarum
 Propter perpetuum pignus amicitiae.
 Urbibus et pagis referamque fidelia nostra
 Carpaticis etiam commemorabo jugis.
 Ergo jam vadas, carumque relinque sodalem
 Jam mea Musa tibi Carmina moesta canet.
 Ergo fluat rerum feliciter ordo tuarum
 Jucundam vitam duc sine fine, — Vale!!!

és elmene Dárdára Baranya Megyében, mint gazdasági irnok gf Eszterházy Kázmérnő szül Castiglione Borbályához, hol ő 807 Dec 3. búcsút vevé és Pozsonyba jöve, honnét

807 Dec 20. Gy. Gy. Mező Laki uradalomhoz Pápára, mint urasági irnok jöve, ott 808 Jul. 24 Vasárnapon Szokoly Krisztinának névnapját ünneplé, 808 Nov. 6. Gyurikovits János tabularis ügyvédnek halálát, mely Ivanócson történt, megtudá, és sok kirándulások után sz. Martonhegyre, Somlóra, Sz. Gálra, és K[övágó] Örsre azon évben

808 Dec. 12. Posonyba elmene

809. Jan. 1-től—810 Dec utolsóig Posonyban id. gf. Zichy Ferentz-nek ispánja; aztán pedig

810 Apr. 21. eljött Árvából Posonyba mint gf. Zichy Ferentznek actuarius Gy. Gy. ifjusági barátja Csaplovits Lőrincz kasznársági ideje alatt.

811 Jan. 1-től 812 Máj 12 ig azon nev. gfnak kasznárja vala.

811 Apr. 15. véghez mene Husvét ünnepén Pápán Gy. Gy. és Szokoly Krisztinának egybekelése

811 Nov. 4. volt Gy. Gy. Ivanócson fine reluendi possessoriali sui — mint ő maga foljegyzé.

812. Juli. 27. lett Gy. Gy. Posony Vármegyének Esküttje.

812. Aug 21. született nékie 1ső szülött fia Lajos László, ki 820 Dec 31 meghalt.

813 Jan. 8. vették Gy. Gy. és Szokoly Ktina a blumenthali házat molnármester Höger Mihálytól.

814 Apr. 7. született Gy. Sándor.

817 Apr. 13 dtto Károly.

818 Juni 9 dtto Ktina.

818 Okt. 7. megválasztatott Gy. Gy. Posony városa tanácsnokának 100 voksból 82 vel.

818 Dec. meghalt sz Lőrintzen Tolna Megyében György testvére Gy. István.

819 Apr. 16 tól—Juni. 18 ig küldetett Gy. Gy. Posony Városától Budára a Tárnokszékhez.

820. Okt. 8. született Gy. Ferentz.

821. Nov. 5 dtto Teréz Karolin.

822 Apr. 15.-től Juni. 5 ig képviselő Gy. Gy. Posony városát a Tárnokszéknél Budán.

- 823 Aug. 4. kineveztetett ő Posony Vármegyének Táblabírájának.
- 825 Aug 19 Megválasztatott ő Posony Városa részéről országgyűlési követnek.
826. Juli 8. született Gy. Miklós, ki meghalt 827. Jan. 8.
- 827 Sept. 17. lett ő Győr Vmegyének Táblabírája,
- 827 Dec 20 kölcsönzének Gy. Gy. és neje Szokoly Ktina 1000 pftot 6 $\frac{0}{10}$ mellett posonyi dunafürdő tulajdonosnak Wolf Xav. Ferentznek és neje Máriának.
- 828 Jan. holnapban. az 827: 8. t. cz. nyomán Gy. Gynek kellett volna az országos küldöttséghez Pestre lemennie, akadályoztatott attul azonban súlyos betegsége által.
828. Febr. 4. lett ő Trencsin Vgyének Táblabírája.
- 828 Okt 26 tól 829. Jun. 24 ig volt ő a fönnev. tczikk következtében Pesten az országos küldöttségnél.
829. Oct. 3. vevé Gy. Gy. a Schillernbe fekvő néh. városi plébános Orgler József féle kertet 726 vftban.
830. Aug. 16. megválasztatott ő Posony Városa követének.
832. Mart. 9. megválasztatott a magyar tudós Társaságtól tagjának.
832. Máj 15. kineveztetett ő Mosony vármegye Táblabírájának.
832. Nov. 23 megválasztatott ő Posony városa részéről országgyűlési követnek.
833. Jul. 2. küldetett ő Posony városától a Tárnokszékhez.
835. Juli. 7. egybekel Posonyban a főtemplomban a legidősleánya Gy. Ktina Guary Istvánnal.
836. Máj. 18 lett Gy. Gy. Eperjes városának disz-Polgára.
- 836 Juni. 18. beküldetett ő 836: 26 tcz. nyomán Pestre az állóhid építő küldöttséghez, hol ő Aug. és Septben 838 évben működött.
- 836 Sept. 15. kineveztetett ő a magy tud. Társaságtól Történetírónak, mint vidéki 3ik tag.
838. sz Istváni terminusban ünneplé Gy. Sándor mint 1ső tabularis ügyvédi minőségben.
- 839 Apr. 26. lett Gy. Gy. mint Posony városa küldöttségi vezetője az Esztergamban történt Ország Primása Kopacsynak ünnepélyes beiktatása alkalmával Esztergam Vgyének Táblabírája.
839. Maj. 23. Megválasztatott ő Posony Városától Országgyűlési követnek, melynek 3. tcz. róla emlétést tesz.
- 840 Dec. 24. Kineveztetett ő a posonyi Váltó törvényszékhez Birónak.
842. Máj 24. Kölcsönzé ő posonyi polgár Steltzer Ján. Mátyás és neje Erzsébetnek 1000 pftot 6 $\frac{0}{10}$ re.
845. Mart 16. meghalt neje Szokoly Ktina.
847. Jul. 1. Kölcsönzé ő a most nevezett Steltzer házasságnak uj. 1000 pftot 6 $\frac{0}{10}$ re.
848. Jun. 25 ő gutaütéssel találva az Istenben boldogúl elhunyt.

816. Febr. 2. született Gy. Mária Erzsébet, ki ugyanazon évben Apr. 19. meghalt és a Récsei linea melletti temetőben eltemettetett.

824. Jul. 7. született Gy. Alózzia, ki 835. Jan. 25. meghalt.

*

Gyurikovics György hirtelen bekövetkezett haláláról családja a következő szövegű gyászjelentést adta ki:

»Ivánoczi Gyurikovics Sándor táblai ügyvéd, Károly urad. tiszt, Ferencz köz és váltó ügyvéd, Krisztina Guory Istvánné és Teréz hajadon keseredett szívvel jelentik atyjuknak t. cz. ivánóczi Gyurikovics György, pozsonyi váltó törvényszéki ülnöknek, több n. megyék táblabírájának, m. tudós társ. tagnak f. é. és hó 25-ik napján életének 68-ik évében szélhűdés következtében történt hirtelen gyászos elhunytát. A boldogultnak hideg tetemei f. hó 27-ikén délutáni öt óraker fogtak a helybeli evangylikus sírkertben örök nyugalomba tétetni, mellyre barátai és ismerősei tisztelettel meghívotnak.

Pozsony, junius 25én 1848

X—x

Közli: REXA DEZSÓ.

BENKŐ JÓZSEF LEVELE GR. TELEKI SÁMUELHEZ.

Nagy Méltóságú R. Sz. B. Gróf Cancellarius Ur
Kiváltképpen való Kegyelmes Patronus Uram!

Minekutánna megverettettem, megpróbáltattam, rozszzakaróim miatt rozszzá lettem, elkedvetlenedtem és hypocondriával küszködtem volna; már ismét alkalmason vissza állottam tsekély elmém járásaira 's igyekezetemre. Kedvetlen és igen nyomorúlt állapotomban is gyűjtöttem ugyan és Irásaimat szaporítottam; dolgoztam is a' nyomtatásban kijött *Erdélyi Dietákat; Imago Nationis Siculicae-t, Közép-Ajtai Dohányt*: de mióta jobban lettem, és a Köpetzi Papságot is (melyben 3dik esztendőől fogva vagyok) felvállaltam, attól fogva többre mentem és menni szándékozom. Az Erdélyi Tudós Társaságnak már bé-adtam tíz darab gyűjtemény munkát az Haza Históriájára, magam nem kevés számú Adnotatioimmal. Ezeken kívül Mikó és Bojtinus Históriájakat Sajtó alá el-készítettem sok szükséges Jegyzetekkel, és ez utolsó talám már nyomtattatik is. A' mást pedig edgy Gróf ur nyomtattatja ki.

De mind ezeknél többet kívántam tenni azzal, hogy a *Reformatiónak* a' Magyar Eklésiákba való bé-jövetelének legelső kezdete igen tsonka volt, az Erdődön 1545-ben tartatott *Synodus Confessiójának* (a' mint gondoltatott) elveszése miatt; a mint látjuk *Hauer, Pápai 's Lampe Ecclesiastica Históriájokból*: én pedig nem csak ezt a' Confessiót találván meg, még Enyedi Deák koromban, *Dési István* nevű, Bethlen Gábor Fejedelem idejebeli szászvárosi Papnak egy darab Gyűjteményiben;

hanem az ugyan Erdődön Báthori György patrocíniuma alatt, 1555-ben celebráltatott *Synodusnak* 20 Articulusokból álló *Confessióját* is; ezeknek alkalmatosságával és bétételével dolgoztam a *Reformationnak* kezdetéről, mintedgy 13 árkosból álló Munkát; melyet a nyomtatás végett, Akadémiákra ment igen érdemes *Szotyori József* nevű Deáktól utasítottam Göttingába Professor és Consiliarius *Heyne* nagy Correspondens Uramhoz. De hogy valamiképpen mégis az útban el ne vesszessen, ebből edgy exemplárt a' Mlgs *Fő-Consistoriale*, mást a' *Püspöki Archivumba*, 3dikát a' Brassai Gymnasium Bibliothékájába tétettem bé. Most a' *Székegyek Törvényeit*, és melleleg a *Rosnyai Dávid Munkáját* (még pedig ezt az Originálból) készítetem, melyben a' Török Porta és Erdélyi Fejedelmek között való Correspondentiát foglalta.

De ezeket 40nél több Török Levelekkel, igen nevezeteskkel szaporítom.

Miért bátorokodám ezeknek jelentésekkel Excellentiátat terhelni? Nem tsak azért, hogy Excdnak az effélékben való példás gyönyörködését jól tudom, 's tudják mások is; hanem kíváltképpen hogy számot adjak ilyen velem és gyermekeimmel meghálálhatatlan sok jót tett nagy Patronus Uramnak edgynéhány esztendeimről, melyekben semmi jelentést nem tettem; unalmas lévén én magam magamnak is. Már ha valamiben, akármi tőlem kitelhetőben szerentsém leendő Excellentiád parantsolatját venni, nagy örömem lészen azt teljesíteni.

Irt volt nékem igen szépen Tit. Mihelyes uram, Excad érdemes és tanult Cancellistája, talán ugyan Excd rendelésiből a' Scythiai Betükről és Írásokról; hogy ha mik ezekhez nálam találatnának, én is adnám Excd Collectiójához. Válaszoltam volt Ő Kglmének Confusiom között is valami soványon, edgy Akademizáns kezére bízam; de vagy meg nem adta; vagy ha vette Mihelyes uram, igen kitsinnek tartotta feleletemet, és mind mostanig semmi válaszát nem vettem. Valami fülhegygyel ugy is hallottam, hogy ő kglme mostan Excd mellett nem vólna. De ha ottan vagyon és Excd nékem a felől parantsolni fog: tészem kötelességem.

Azt írtam volt Ő Kglmének, és mostan is jelentem, hogy erről a materiáról Doctor *Gyarmati Sám.* Uram irt bővön és ha igazán hozták hozzá, már a Grammaticája nyomattatik is.

Nem állhatom, hogy Excdnak, mint Hazánkban Vallásunk Fő Oszlopának edgy dolgot ne jelentsek: t: i: Ebben a kitsin Miklósvár székeben igen tsudálatosan foly a dolog már sok időtől fogva, a' mi Vallásunkon való Tisztviselésre 's Adsessorságra nézve. Ez előtt mind Király Biróságot, mind Nótáriusságot Római valláson valók viselésnek. Mostan is a V. Király Biró *Thuri Sándor* ur Catholicus, igen érdemes és nagyobbra is méltó, sokat tenni tudó Férfiú; a' Notariusságra pedig legtöbb votummal választottak a Rftusok közül *Bölöni Rácz Mihály* Uram, az Unitariusok közzül Nagyajtai *Péterfi Sámuel* Uram ki edgy időtskétől fogva inter . . . substituáltatott vala a' Vacantiába esett Notariusságnak viselésére. Nem tagadom, hogy szépen tanult ifju ember; de Crimipilaris Rendből való személy Katona Jurisdictio alatt vagyon;

Rátz uram pedig igaz immunis Ember Régi Eleitől fogva, szép tanultságú, jó Conceptusu tiszta és serény pennájú ifju Ember; de nem olyan, hogy valamit vadásszon a maga élémenetelére, igen modestus lévén. Én azt elgondolván, hogy ámbár vollásunkon való két Adessorok vannak itten, de az Officialisok sok időtől fogva tsak más Vallásuak; azonban Rátz uramnak igaz erre elégséges érdeme vagyon, Bölöni pedig a népes Unitaria Ecclesia között, kitsi Ecclesiánknak elei között buzgó s hasznos Férjfiú, holott unitarius Atya nemzette (Reformata szülte) bátorkodom Excdnak alázatosan könyörögni, hogy Bétsben Kegyelmed kezein fordulván meg ez a dolog, méltóztassék ennek a jó ifjú Férjfiúnak számára a nótáriusságot megszerezni. Továbbá magamat kegyelmébe ajánlván, vagyok mély tisztelettel Excellentiádnak

igen méltatlan alázatos szolgája

Benkő József

köpetzi fungens Pap.

Közép-Ajtai házamnál roszsz író szerszámmal 1795 25 Aug.

(Maros-Vásárhelyi bibliothéka kéziratára »Ep. Eruditorum« c. gyűjteményből.)

Közli: GULYÁS KÁROLY.

ADALEK BENKŐ JÓZSEF ÉLETÉHEZ.

A sok csalódás, a mely a tudós középjaitai ref. papot élete folyásában érte, nagy keserűséggel töltötte el lelkét. Evvel magyarázza Benkő kitűnő életírója, Mikó Imre is azt a félreútat, a melyre Benkő öreg korában lépett.¹ Szánalomraméltó, utolsó éveiről élénken szól *L. J. Marienburg*-nak egy levele, a ki Benkőnek néhány kéziratát az utókor-nak megmentette. E kéziratok — jobbára töredékek — a Nemz. Múzeum könyvtárában vannak, egybekötve s a következő jelzéssel ellátva: 489. *Quart. Lat. Josephi Benkő Collectanea Historica*² *MMSS. Autograph*. A kötetben van Marienburg levele is:

»Anmerkung. Alles dasjenige, was von dem, oben mit: *Collectanea histor.* a Jos. Benkő bezeichneten Blatte an folgt, sind *eigenhändig* geschriebene Bruchstücke des merkwürdigen, bedauernswürdigen Siebenbürgischen Gelehrten u. Schriftstellers, Joseph Benkő, welche ich erhielt, nachdem ich den jetzigen Hrn. Pfarrer in Közép-Aita, wo Benkő in elendsten Zustande lebt, ersuchte, doch einem Augenblick abzugeben, wo der erbarmenswürdige Mann nicht betrunken wäre, und ihn über eins u. das andere in Siebenbürgisch-historischer u. geographischer Rück-

¹ Benkő József élete és munkái. Irta gróf Mikó Imre. Pest, 1867.

² A *Historica* jelzés hibás, mert a gyűjteményben Benkőnek néhány botanikai jegyzete is van a következő növényekről: *Egér fark fü.* *Kurva virág.* *Lenlevelű fü.* *Kenő fü.* *Spinálz.* *Isóp.* *Szegfű Virágok.* *Sarlólevelű Petreselyem.* *Vad petreselyem.*

sicht auszufragen, es zu vorzeichnen u. mir mitzutheilen. Allein der Geist von 1777.¹ u. w. Jahren, ist ganz von Benkő gewichen; er weiss immer halbberauscht nichts mehr, u. gab halbberauscht, was vorsteht, hervor. Ist dirs unter diesen Umständen nicht — wenn auch sehr tragisch — doch immer sehr merkwürdig? — Kronstadt, im Apr. 1810. *L. J. Marienburg.*«

Marienburg levelét Mikó Imre is fölhasználta Benkő-monographiájában és egy részét magyarra is fordítja.² Az érdekes sorok közlését mégsem tartjuk fölöslegesnek.

GÁLOS REZSŐ.

EGY FRANCIA KÖLTŐ A MAGYAR NŐK VITÉZSÉGÉRŐL.

A *Mercure de France* 1749 februári számában l'illustre Hongroise czímen egy magyar nőnek férfias vitézsége van megénekelve. Az előttünk ismeretlen költő, ki magát egyszerűen »un élève d' Apollon«-nak nevezi, alexandrinusaiban Szigetvár ostromában kitűnt vitéz nő tettének elbeszélésében, — főleg lélektani okaiban — Dobozy Mihály hitvesének történetére emlékeztet. Az író nem említi a nő nevét s csak annyit mond, hogy a történelem Szigetvár ostromához fűzi tettét. Vajjon ki volt e bátorszívű nő? A történelem nem tud róla. Talán nem tévedünk, hogy ha föltesszük, hogy az idegen író hallott egyet-mást a magyar nők vitézségéről, az egri nőkről, Dobozy hitveséről stb. s a hallott történetet az Európa szerte ismert szigetvári ostromhoz fűzte.

*

L'illustre Hongroise.

Soliman³ secondé de cinq cents mille bras,
Conduit devant Sigeth⁴ l'horreur et le trépas;
Sigeth de ses efforts n'ose plus rien attendre,
Serin⁵ ni sa valeur ne peuvent te défendre;
Que d'exploits glorieux! quels prodiges nouveaux!
Comptez les habitans, c'est comptez ses héros
A l'éguille des mains n'a guères occupées,
Sur des murs aujourd'hui font briller des épées;
Ce sexe, dont le propre est la timidité,
Verse à grands flots le sang d'un soldat indompté.

¹ A *Transsilvania Generalis* I. kötete írásának éve.

² L. id. m. 196. l. Téves Mikó adata, hogy e levél ápr. 10-én kelt, mert pontos dátuma nincs.

³ Soliman II.

⁴ Place forte de la Basse-Hongrie.

⁵ Nicolas, comte de Serin.

Muse, admire surtout cette Hongroise ¹ illustre,
 A peine parvenue à son cinquième lustre,
 Qui tient ce fer en main, au bras ce bouclier;
 L'amour semble avoir pris la forme d'un guerrier;
 Son tendre époux l'adore; elle est jeune, elle est belle
 Mais plus elle a d'appas, et plus il craint pour elle,
 Il a cru déjà voir la brutale fureur,
 Sans honte lui ravit, et la vie, et l'honneur.
 Tragique et noir projet d'une âme jalouse!
 Le cruel doit bientôt dans le sein d'une épouse
 Enfoncer . . . mais déjà sur son front, dans ses yeux,
 La triste épouse a lu son dessein odieux.
 Ton air sombre et rêveur, ton humeur inquiète,
 Dévoilent le forfait que ton âme projette,
 Lui dit-elle: Qui t'arme aujourd'hui contre moi?
 Paroître trop aimable, est-ce un crime chez toi?
 Crois-tu donc que, partant de ta main criminelle,
 La mort seroit pour moi plus douce ou moins cruelle?
 T'es-tu bien consulté? Pourras-tu sans horreur
 Apprendre à ton poignard le chemin de mon cœur?
 De ton esprit jaloux je serais la victime!
 Peut-être à cet excès un tendre amour t'anime
 Je le veux, mais l'amour, l'amour est-il cruel?
 Par ton ordre peut-il porter un coup mortel?
 L'époux confus se tait, et déjà son silence
 N'a que trop confirmé ce que l'épouse pense:
 Viens, dit-elle, oublions un projet trop honteux;
 J'en conçois un plus noble, et digne de tous deux,
 Sui-moi, rien aux grands cœurs ne paraît difficile;
 Regarde, la mort court sur les murs de la Ville;
 Viens, si tu m'aimes, viens l'affronter avec moi,
 Et connaître l'amour que mon cœur a pour toi.

Sous des dehors trompeurs l'héroïne s'avance;
 La valeur la soutient, la terreur la devance;
 L'endroit où le péril est plus prompt et plus grand,
 Où le trépas est sûr, c'est celui qu'elle prend.
 Elle frappe, déjà mille morts sont portées.
 Etonné, le Turc suit ses armes redoutées.
 Ah! mourir à ses pieds, et mourir de sa main,
 Muse, seroit-ce donc un si cruel Destin?
 L'aurois-tu pu penser que les Graces armées
 Ainsi dans les combats pussent être animées?

Son époux, imitant ses efforts généreux,
 Voit tout céder aux coups de son bras valeureux.

¹ L'Histoire ne dit point son nom, ni celui de son époux.

L'amour est triomphant et lui, qui craint les armes,
S'applaudit aujourd'hui d'y trouver tant de charmes.
C'est lui qui vers la gloire a dirigé leurs pas,
Et pour plaire à l'Amour, elle guide leur bras.

L'ennemi cependant, que leur courage étonne,
Conduit par la fureur, de près les environne;
Ce péril qui s'augmente, augmente cette ardeur
Qui brille dans leurs yeux, et dont brûle leur cœur.
De cent Turcs immolés à leur fureur guerrière
Les corps ensanglantés roulent sur la poussière,
Mais eux-mêmes enfin, par le nombre accablés,
Sont contraints de plier sous des coups redoublés.
Lancé de toute part, des traits mortels les percent,
Et sans force leurs corps sur leur sang se renversent
Telles on voit deux fleurs, aux jours de leur printemps,
Succomber sous l'effort des orageux Autans.
Ils se tendent encore une main languissante;
L'amour s'exprime encore sur leur lèvre mourante;
La lumière au jour s'enfuit loin de leurs yeux;
Ils vont se réunir à jamais dans les Cieux.

Par un Elève d'Apollon.

Közli: BARKÓ DÉNES.

EGY KURUCZ-KORBELI VERSE PASQUILLUS.

Eredetije az Országos Levéltár Rákóczi-lymbusában (68 cs.), évszám nélkül, de 1706-ik évi s vallási ügyeket tárgyzó iratok között. Valószínű tehát, hogy ebből az időből ered s valamely kálvinista predicator műve. A félív papiros, melyre írva van, ugyanazon kézírással a következő jelzést viseli: »A Romai Chatolicusok ellen Nyitra vármegyében Sopornya faluban találtatott versek.«

A pasquillus szó szerint a következő:

Örömnök szele.

A Romai nagy ház meg kezdett mozdulni,
A benne lakók is láttatnak bujkálni.
Tövestül is készül egészen kidőlni,
Mellyet ne engedgyen Isten támogattni.

Mivel vannak ahoz olly jeles Istenek,
A kiknek erejek olly elégségessek
Magokkal másokkal jó tehetetlenek,
Kik meg hajolnak számos térdek, fejek.

De a mi Istenünk maga erejével
Minket őriz, táplál gondviselésével.
Rajtunk el tölt próba között nem hagyott el,
Hogy megtölt a pohár — lött jó segítséggel,

Föl hozta már Isten Magyarok csillagát!
Törteni kezdette Róma birodalmát.
Mint is rontotta lelkeknek bálványát
Hamar vigyének ki innen a Máriát.

Ne sokat disputálj Pater azért kérlek,
Mert hidd el, nem sokat itt neked engednek.
Ha nem hiszed pedig, veled szemben lesznek,
Magyari mód szerint téged megkérdeznek.

Oly disputatio leszen a fejeddel
Hogy meg nem felelhetsz te sok Isteneddel
Akármint tétováz(sz) ámitó elméddel,
Végre fizetni fogsz meghízott bőröddel!

Tisztítsd meg a házat, vid(d) ki Istenidet,
Nem köllenek nekünk — hanem személyedet
Őrizzék, hogy hamar pokolra tégedet
Vigyenek, mint kegyes jó tisztelőjök.

Tanultad azt tudom, *sapienti satis*,
Nem járok utánnad tud(d) meg egy csepet is.
Mert megnézed még ma bizony az utat is,
Azért csak *breviter* mondok *valét* én is.

Közli: DR. LAMPÉRTH GÉZA.

DEBRECZENI KALOCSA JÁNOSNAK EGY EDDIG ISMERETLEN MUNKÁJA.

A *sárospataki ref. főiskola* könyvtárának Szombathi János könyvtárnok által 1809-ben »Debreczeni-Kalotsa, Sellyei, Balásfi sat.« cím-mel ellátott s 9 darabból álló Gyűjteményében *Debreczeni Kalocsa János* ref. lelkésznek († 1710) egy eddig ismeretlen munkája foglalja el az első helyet, a melynek címe: **ŐRÖK ELET SENGEIENEK ERZESE.**

Könyvészeti munkáink és lexiconaink *Debreczeni Kalocsa János* eme munkájának címét említik ugyan, de maga a könyv, annak tartalma, kiadási helye és ideje mindezeig ismeretlen volt irodalmunkban. A munka címét maga *Debreczeni K. János* említi először az »ISTEN AJANDEKAVAL VALO | KERESKEDES. | *Avagy* | ENEKEK ENEKENEK | MAGYARAZATTYA«, | című 1693-ban Debreczenben megjelent (R. M. K. I. 1435) s olaszból (Deodatus János) fordított könyvének ajánló

levelében. »Ez iffíúi kereske- | défemben — úgymond — (t. i. az Istentől nyert ajándékával való kereskedésében) írtam vala ama' Kis TRACTA- | TUST, melynek *Tituluffa* ÖRÖK ELET | SENGEJENEK ERZESE, melyet, Nem- | zetes BESZERMENYI MIHALY DEAK | Uramnak *Dedicáltam* vala, mert Istenes köl- | cségével világra való jöveteliben ő kegyel- | me *promovealta* vala.« (C₂ levél.) — *Bod Péter* aztán Magyar Athénásában (1766), bizonyosan ez ajánló levélbeli adat alapján írta *Debreczeni Kalocsa Jánosról*, hogy: »Adott-volt ki ez előtt-is (t. i. az Énekek Énekének Magyarázatja előtt) egy Könyvetskét, melynek Tituluffa ez: *Örök élet 'sengéjének érzése*« (62 lap), de a kiadás helyét és idejét nem említi. A munkának csak címét említi *Horányi* is (Memoria Hungarorum. I. 1775. 485. l.); nemkülönben *Katona* (Historia Critica R. H. XXXVI. 1805. 723. l.) és *Danielik* (Magyar Irók. 1858. 57. l.) is, akik közül az utóbbi, *Debreczeni K. János* emez eddig ismeretlen munkáját, hibásan, *imakönyvnek* mondja. *Sándor István* (Magyar Könyvesház. 1803. 67 lap.) Debr. K. I. eme művét a XVII. századbéli nyomtatványok sorozatának végén említi, de a kiadás helyének és esztendejének említése nélkül. *Szabó Károly* a R. M. K. I. kötetében D. K. I. e munkáját nem említi, pedig ő Sándor István munkája s más források után mindazon könyveknek címeit is gondosan felsorolja, a melyeknek létezéséről, forrásai alapján, tudomással bírt. de a melyeket kutatásai alkalmával nem láthatott. *Dr. Kiss Áron*, a Debreczeni Prot. Lap 1883-iki évfolyamában, a *Debreczeni Kalocsa Jánosról* írt becses tanulmányában, az Énekek Énekéhez írt ajánló levél fentebb idézett szavaira hivatkozva, az Örök élet zsengejének érzése cz. munkára vonatkozólag ezt írja: »E munkából, mely az idézet szerint kétségtelenül megjelent, *ma egy példány sem ismeretes*. Elkallódott, mint annyi más terméke ref. egyházi irodalmunknak. A mű megjelenési évét sem jelölhettem meg, de mint abból a sokat idézett ajánló levélből kitűnik, pappá léte után kellett neki azt kiadni s talán egy időben a Pápai Paris Imre munkájával . . .« (4. lap.). Tanulmánya végén, a könyvészeti jegyzékben a 3-ik szám alatt sorolja fel e munkát *dr. Kiss Á.*, eme megjegyzések kíséretében: »Ajánlva volt Nemzetes Beszerményi Mihály deaknak. Nyom. hihetőleg 1661 körül. *Ma egy példánya sem ismeretes*.« (30. l.) *Szinnyei* (Magyar Irók élete és munkái. II. 1893. 705. l.) 6 munkáját sorolja fel *Debr. Kal. Jánosnak* s végül — *Horányi* után — megemlíti az Örök élet zsengejének érzését is, a kiadás helyének és idejének megemlítése nélkül. A *Zoványi-féle Theol. Ism. Tára* (I. 1894. 260. l.) a munka kiadását — *dr. Kiss Á.* után — az 1661 körüli időre teszi. A *Pallas-lexicon* (V. 94. l.) csak a munka címét említi.

Emez eddig ismeretlen munka leírása a következő:

A hiányzó címlapot a Szombathi János főiskolai könyvtárnok (1783—1823.) által készített s a munkához kötött következő írott címlap helyettesíti: »**Örök Élet Sengéjének érzése. Írta Debreczeni Kalotsa János. Nyomt. Debreczenben 1662 esztend.**« A munka 8°. A₂—F₄ = 7 ív = 27 számozatlan levél. — (A hiányzó-

val együtt: 28.) Az A ív 8, a többi 4—4 levélből áll. Az »AIANLO LEVEL«-ben a »Böcsülletes *Uraim*« [a nevek az első (cím-) levéllel hiányzanak] s a »múltán *kegyelmeknek* ajánlhattam« stb. kifejezések arra engednek következtetni, hogy e munkáját *Debr. Kal. János* nem egyedül az Énekek Énekének előbeszédében említett Beszerményi Mihály deáknak ajánlhatta, hanem más valakinek, vagy valakiknek is.

Az ajánló levél záradékából kitűnik, hogy e munkáját D. K. J. 1662-ben Debreczenben adhatta ki. Adataink szerint ez időben (1661—1667-ig) kecskeméti lelkész volt. (V. ö. dr. Kiss Á. tanulmányát és Szinnyei: Magyar Írók Életét!). Az ajánló levél záradéka így hangzik: »Irtam Debreczben (sic!), 1662 eßt. | Böjt-elő havanak 8.-dik | napján. | Kegyelmeteknek jo aka- | roja, es az Vrnak fzerel- | meben Attyafia. DEBRECZENI K. JANOS B.« — Az ajánló levél (A₂—A₃ levél) után »AZ OLVASOHOZ« intézett (A₄ l.) rövid beszédében tájékoztatásul kijelenti a következőket: »Ne ítéljed kegyes Olvafo, hogy ez kis | tractat, magam hányáfából, vagy mu- | togatáfából, (kit Iften tud) irtam volna; hanem Iften dicsőflegehez és felebarátom- | hoz valo buzgo indulatombol, annak javára- | ra, à *Talentum* βerént, mellyet Iften reám | bizott.« stb. Ezután következnek: »ATTRACTANAK RENDI« eképen: »E KIS TRACTABAN | bē foglaltatot, derekaffab dolgok- | nak rendi, és el őfztáfa. | I. Elől járo beßéd. | *Melyben vagyon*: | I. Az ibvőzülendő (sic!) embernek, ez világi | életnek meg böcsüllésében valo czellya. | 2. Czellyának, melyre kell vigyázni, okai. | II. Fundamentoma à Tractának. | *Melyben vagyon a Fundamentomnak*: | I. Summája. | 2. Réßei. | 3. Magyarázattya. | *Ebben ísmét*: | 1. A tanácsnak értelme. | 2. Annak nemei és modgya. | 3. Vége és gyümölcsze. | III. A tudomány. | *Melyben vagyon*: | I. A tudomány ki hozáfának modgya. | 2. A tudománynak ága. | 3. Az elfő ágának mind világofítása, s' | mind erőfítéfe, három fő kérdefekben, | *Melyekben, le tétetik*: | I. Az örök élet fengejének érzefenek, le- | hetfége ez életben. | 2. Mivolta és Neme. | 3. Graduffa és *duratioja*. | 4. A tudomány két utolsó ágának erőfítéfe. | I. Szent írásbeli bizonyfágokbol. | 2. Fundamentomos okokbol azohhoz (sic!) | tartozo dolgokkal egyűt. | IV. A tudománynak haßnai. | *Kik közzül az első*, | I. Oktato. | 1. Az örök elettel valo | élés felől kezdetképpen | meg ez életben. | 2. Az idvőzülendő em- | ber végének, bizonyos | esmereti felől, ugyan ez | életben. | 2. Czáfolo és dorgáló. | *Az melyben*: | I. Czafoltatnak à kik az örök elettel valo | éléft, csupán csak az jövendő életre βorit- | tyák; kiknek ellen-vetések, az ember id- | vőflegének bizonyos volta felől, meg | fejtenek. | 2. Dorgáltatnak, ez világghoz feletté ra- | gadtak, és az örök elet fengejének érzé- | féré, egy-cseppet fem vágyakozok. | 3. Intő, &c. Melynek alája vettetik az | örök élet fengejének érzélének mod | gya, az jövendő dicsőflegben valo vágya- | kozáfnak okáért. | 4. Vigasztalo. Mely bé rekeßtetik, az I- | ften kegyelmében vegig valo meg mara- | dáffal, Sz. Pál Apoftol iráfából. | A második tudománnak is *rendi elofz-* | *táfa*, majd ezen moddal foly, mellyet itt | le írni rövidfégnék okáért nem βöklé- | ges; hanem, à kegyes olva- | fot annak meg olvafá- | fára igazom. (sic.) (A₄—A₅ levél.)

Debreczeni Kalocsa Jánosnak ez az eddig ismeretlen munkája, amint az a tartalomjegyzékből is világosan kitűnik, *vallásos elmélkedés* az örök életnek már itt a földön való érzéséről, bizonyosságáról, és nem *imakönyv*, mint *Danielik* sejtette.

HARSÁNYI ISTVÁN.

BOCATIUS PRÁGAI FOGSÁGÁHOZ.

Bocatus fogságának romantikus befejezése mindenki előtt ismeretes. A szerető, hű hitves, — a ki idegen országba megy, ottan szolgálatot vállal, s mint a foglyár cselédje ételt hoz rabságban nyögő urának, kenyérbe dagasztott kötélhágcsót csempészvén be a börtönbe, abból ez úton szabadítja meg férjét — kész drámai alak, — a kihez, azt hiszszük, gyakorta lesz szerencséje az akadémiai drámabíráló uraknak.

De Bocatus megszabadulásáról két versio kering.

Az egyik szerint a jeles költő és kitűnő tudós rövid ideig tartott rabság után — politikai közbenjárás folytán — 1606 szeptemberében szabadul meg kínos helyzetéből. Eme Bél Mátyás közölte adaléknak ellentmond ama fent említett kedves versio, melynek romantikája egyszersmind a *magyar nő* önfeláldozó szeretetének szép példáját is nyujtva — Bocatus rabságát öt esztendeinek mondja.

Mennyi igaz ebből?

A romantikus ötlet abban az időben jelen meg legelőbb, amikor hazánk érzékenyszívű olvasóit »Pesth«, »Ofen«, »Pressburg« és »Wien« árasztották el könnyfacsarón költői »Almanach«-okkal, »Jahrbuch«-okkal. És tény, hogy a kenyérbe dagasztott kötélhágcsó ötlete, — erősen »Almanach«-ízű. E versio első nyoma J[akob] Melczer közlésében jelen meg.¹ Honnan meríté ő ez adatot — nem tudom, nem lévén kezemnél a jelzett folyóirat.

Bél Mátyás adatát azonban megdönti az a kérő irat, melyet Bocatus felesége 1607 április 13-án keltezve terjesztett fel férjének szabadonbocsáttatása végett. Ez írott emlék pedig a Melczer Jakab-féle versiót hozza közelebb az igazsághoz. Bocatusné asszonyom férje iránti hűségének, szeretetének bizonyossága ez, a melynek egykorú másolatát családomb csejtnei levéltárában sikerült feltalálnom.

E kérvénynek volt-e foganatja Bocatus szabadulása, vagy a politikai közbenjárásnak, avagy e kettőnek együttesen, — a kérvény elintézésének hiányában — meg nem mondható. Ámde kétségtelen, hogy Bocatus neje érdemes volt férje hálájára, szeretetére.

Dr. Tóth Lőrincz — Bocatus életrajzírója² — munkájában közli azon latin nyelvű distichont, melylyel Bocatus feleségének emléket emel. Bocatus hazánkban nagy tiszteletben élt és sok-sok dicsőséget és örömet

¹ *Iris*. Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben. Herausgegeben von C. Stielly. Ofen. 8°. [1825—28]. I. Jahrg. 33. sz.

² Lásd: A jászóvári prémontréi kanonokrend kassai főgymnasiumának Évi Jelentése az 1884/85. tanévről. Kassa, 1885. 8°. 1—33. ll.

élvezett, — ezek között ő mégis feleségét emeli ki különösen, mint legnagyobb örömét, mely hazánkban érte:

Praga mihi *laurum*, *titulos* Witteberga Magistri;
Hungaria *officium*, **coniugium**que dedit.

Erzsébet asszony férje iránti jóságát bizonyítja a férjének eme verse, de az itt következő esdeklő levél is igazolja, hogy szerette annyira az urát, hogy képes lett volna ama prágai kalandra is, hogy gyermekeinek visszaszerezze a sokat siratott és nagyon nélkülözött, szerető atyát.

A levél szövege, — melyet az oklevél átázott volta miatt nehezen lehetett kibetűzni — szóról-szóra a következő:

Ad Spectabiles ac Magnificos Dñs Dñs Comites N. Sēni Caes. Regiaeque Mattis Consiliarios et in Hung. Superior. eiusdem Deputatos Commissarios etc. Dominos Dñs mihi gratiosissimos humillima Supplicatio Conjugis Joannis Boccaczii [*igy!*] exhibita 13 Aprilis 1607.

Spectabiles ac Magnif. etc. Spectabiles Magnif. Vřas haec meor. humili Supplicatione una cum parvullis Liberis meis requirere, adigit me Summa Necessitas, miseria, et Animi perturbatio maxima. Cum Spect. Magn. Vras latere non dubitem Charissimi Mariti mei Joannis Bocatii diuturnam in Captivitate Pragensi Detentionem, propter quam apud eandem et antea uti et Status et Ordinis hujus Regni in proxime hic celebrata Congregatione humili mea Supplicatione institi per eiusdem Mariti mei Eliberatione et pristina libertatis restitutione. Et licet tum Spectab. Magnif. Vrae, tam pro sua persona, tam Nomine statuum et Ordinum Regni apud Suam Caes. Regiamque Mattem, Suamque Serenitatem Archi Ducem, Mathiam Dñs Dnos nobis clementissimos [*igy!*] satis laboravimus, et pro liberatione dicti Mariti mei supplicaverint, sed quia hacusque neque Sua Mttas, neque Serenitas sua superinde dementissime sese resolverint nec quo in Cardine res versetur suam cum in praesenti usque eundem charissimum Maritum meum in gravissimis vinculis dum Carcere detineri intelligam. Pro eo eandem Sptb. et Magn. Dnes denuo hac mea humili Supplicatione, tamquam ad Sacram Anchoram Confugiens requirendas duxi, humillime & per sacra omnia rogans et observans, dignentur ex innata misericordia pietate et erga omnes miseros et afflictos propere & paterna affectione iterum apud Sac. Caes. Regiamque Mattem. nec non Suam Serenitatem Archi Ducem [*igy!*] Matthiam Dominos Dominos nostros Serenissimos intercessionem sua efficere quo jam tandem dictus Charissimus meus Maritus in Libertatem pristinam asseratur, et ad nos Liberosque nostros Parentem absentem Nocte Dieque gementes et vocantes liber dimittatur. Quod ego cum Liberis meis de Sua Caes. Regiaeque Matti. Suaque Serenitate Dñs Dñs nobis naturaliter clementissimos ac de Spect. Magnif. Vřis precibus nostris assidens Deum sollicitando pro salute et Incolumitate eoř vita longaeva felici Regimine et rerum omnium prosperrimo Successu in aeternum non obliviscemur. Quos divinae Justitiae et Protectioni commendam. Responsum clementissimum expectamus. Spect. Magnif. Ser. humillima *Elisabetha Johannis Bocatii* necessissima Conjux.

REXA DEZSŐ.

BALASSA BÁLINT LEVELE ZAMOJSZKI JÁNOS LENGYEL
FŐCANCELLÁRHOZ ÉS FŐVEZÉRHEZ.

Dembica 1590, máj. 9

Illustrissime domine mihi observandissime. Perpetua servitia mea Vestrae illustrissimae Dominationi commendo.

Antequam humanissimae Vestrae illustrissimae Dominationis litterae a magnifico domino Francisco Vesselenio mihi redditae fuissent, jam et ab illustrissimo cardinali Bathoreo et illustri palatino Lublinensi et ab hoc ipso magnifico domino Francisco Vesseleni ad hoc bellum turcicum fueram invitatus, quibus etiam non modo animum meum ab hoc bello minime alienum esse ostenderam, verum etiam rationes proposueram, quibus stipendium cum mihi ipsi, tum vero iis, qui ex praesidiis Ungariae se ad me venturos, operasque suas egregie navaturos fore, si quidem de stipendio certam infallibilemque rationem inirem, polliciti fuerant, decerni cuperem. Ad quas meas propositiones cum responsum certum expecto, ecce exoptanti mihi litterae Vestrae illustrissimae Dominationis exoptatissimae redduntur plenae humanitatis, plenae benevolentiae quoque, quae non modo currentem (quod aiunt) me incitarunt, verum etiam omnem, quam de certitudine stipendii non tam mei, quam militum meorum conceperam haesitationem ademerunt; maxime quod et magnifico domino Vesselenio plenam mecum transigendi facultatem datam esse intelligerem, qui iam mecum plane quoque omnibus de rebus transegit, transactionisque conditiones ad Vestram illustrissimam Dominationem transmisit. Quorum etiam litterarum lectione erectus atque animatus plane iam confido nihil minus evenire posse, quam me militesque meos, qui patriam, certaque et honorifica stipendia inserviendi Vestrae illustrissimae Dominationi gratia derelicturi sunt debitum suis stipendiis defraudatum iri. Quamobrem iam me sodalitati magnifici domini Francisci Vesselenii addixi: eius dicto audiens sub imperio Vestrae illustrissimae Dominationis. Utinam vero tantum mihi beneficii Deus optimus maximus attribuat, ut tamquam honorificam Vestrae illustrissimae Dominationis invitationem, vel sanguine profundendo promereri possim, nec gratius nec charius profecto quidquam mihi contingere posset, quam comprobare haud immerito me a vestra illustrissima Dominatione tam amanter esse ad hoc bellum accitum. Deus conservet Vestram illustrissimam Dominationem florentem atque foelicissimam etc.

Datum Demb[i]nae die 9 Maji anno domini 1590

Eiusdem Vestrae illustrissimae Dominationis

servus perpetuus

Valentinus Balassa de Gyarmath mp.¹

¹ Az mp. jegye BBL betűk alakját mutatja.

Külczim: Illustrissimo domino domino Joanni de Zamoscie suppremo regni Polonie cancellario exercituumque generali etc. etc. capitaneo etc. domino mihi observandissimo.

Hátán: Bethlen Ferencz írásával: Balassa Bálint írta Zamojszki Jánosnak az lengyelországi nagy cancellariusnak

(P. h.)

(Eredetije a gróf Bethlen család keresdi levéltárában.)

Közli DR. SZÁDECZKY LAJOS.

GRÓF BALASSA BÁLINT JELENTÉSE NEJE GRÓF
SZUNYOGH KATALIN HALÁLÁRÓL ÉS TEMETÉSÉRŐL —
GRÓF SZUNYOGH GYULÁHOZ.

I.

Illustrissime domine, frater et affinis mihi confidentissime.

Voto salutis praemisso, addictissimam servitiorum meorum paratissimamque commendationem.

Utinam laetiora scripsissem illustrissimae dominationi vestrae — optassem. *Meum Paschale Alleluia in luctum versum est.* Nam charissimam conthoralem meam 16 praesentis inter 8 et 9 matutinam ex hac luce Deus in aeternam evocavit. Cujus sepultura honesta quando, et ubi locorum sit futura — illrmae dominationi vestrae significare admaturabo.

In reliquo illustrissimam dominationem vestram diu feliciterque bene valere desidero.

Datum in arce Kékkő, die 20 Aprilis A^o 1667.

Illustrissimae dominationis vestrae

Frater et affinis ad serviendum paratissimus

C. *Valentinus Balassa mp.*

P. S. Illustrissimae dominae comitissae et conthoralis vestrae illmae dominationis mea humillimia servitia offero.

Kivül gyászpecsétes borítékon a czím: Illustrissimo Domino Domino Julio Szunyogh de Budethin Libero Baroni in Bielszko etc. domino fratri et affini mihi confidentissimo.

II.

Illustrissime domine, frater et affinis mihi confidentissime.

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Toti humano generi minacis fatali arcu intortum, nec evitabile mortis telum, cum dilectissima quoque olim et solaminis mei plena comitissa, Catharina Szunyogh de Budethin, conthoralis mea desideratissima, declinare minime valuisset, moerore meo acerbissimo, nec ullis

unquam temporum decussibus, obliterabili, post duarum hebdomadarum infirmitatem, hic in arce Kékkeő blandissime fatis cedendo, animam aeterno mentis Numini, tanquam creatori Redemptorique suo devotissime reddidit, meque in acerbissimum, afflictissimae viduitatis Labyrinthum et squalorem praecipitem egit, luctu mihi, memoriaque sui desiderabili, ad tumulum usque, cum dolore inenarrabili relictis.

Cujus exanime corpus cum honestam sui inhumationem efflagitet, eandem in liberae regiaeque montanae civitatis *Schemniczensis* capella camerali catholica, pro die 19 affuturi mensis Julii, anni praesentis ordinavi, ita, ut hinc ex arce Kékkeő 17. ejusdem movendo et Corponae eadem cum corpore exangui subsistendo, 18. finitis concionibus, inde facto recessu Schemniczii subsistendo, destinata 19 ex loco depositionis, facta processione, eadem inhumatio peragatur.

Quin vero antequam corpus ex arce Kékkeő moveretur, praevia quoque die, id est 16 Julii pro inchoatione sepulturae, sacra, concionis, aliaque ceremonialia requisita praemittentur, vestram illustrissimam dominationem summopere rogandum duxi: quatenus dignaretur pro eadem 16 Julii anni praesentis in arce Kékkeő, una cum dilectissima conjugue sua, aulaque celebri comparere, ac tandem modo supra specificato procedendo ad 19 usque inclusive Schemniczii pro completionem finali dictae inhumationis adesse, opusque misericordiae suae, quo ad sepeliendos mortuos, actu hoc extremae charitatis christianae contestari. Quam illustrissimae dominationis vestrae gratiam plausioribus in rebus quoad uixero rependere meis omnimodo servitiis studebo.

Quam ut deus incolumem tueatur animitus exopto.

Datum in arce Kékkeő die 17 Junii 1668.

Illustrissimae Dominationis vestrae

Frater et affinis ad serviendum paratissimus

C. *Valentinus Balassa* mp.

Kívül gyászpecsétes borítékon a cím: Illustr. Domino Domino Julio Szunyogh de Budethin Libero baroni in Bielecko etc. domino fratri et affini mihi confidentissimo.

(Eredetije az Orsz. Levéltárban — a Szunyogh-család levéltárában.)

Közli: DR. LAMPÉRTH GÉZA.

SZIRÁKY BALÁZS.

A R. M. K. T. VI. k. 19., illetve 290. lapján a szerkesztő *Sziráky Balázs deáknak* 1550-ben készült énekét mutatja be.

Néhány halvány vonással szolgálnak a versszerzőnek életrajzához Kassa város levéltárában megmaradt magyar és latin nyelven írt levelei, melyekben Kis, másképp Jakus Lőrincz, kassai kereskedő javai tiltását kérelmezi adóssága fejében.

Legfontosabb adata ez iratoknak, hogy az 1569-ik évi április hó 30-án kelt levél hátiratán Kassa város akkori jegyzője a tőle messze élő levélírónak megadja a *literatus* nevezetet; Sziráky Balázs pedig az általa szerzett ének versfejeiben magát *deáknak* vallja. Arról tehát, hogy a levélíró és a versszerző ugyanegy személy, egy kifogás nélkül való egykorú tanunk van. *Literatus* voltára vallanak különben Sziráky latin nyelven írt levelei is. Azt hisszük, ezek után Sziráky versszerzői volta iránt minden kétség megszűnik.

Levelei szerint a Lengyelországból beszármazott s ekkor a Felvidéken szerepet játszó Paczothokkal van sógorságban és az 1570-ik évben még a Serédyek kezén volt Besztercze várának praefectusa.

Adósa, Kiss Lőrincz a XVI. század vállalkozásra mindig kész kalmárai közül való s részt vett a szerencsétlen véget ért görög Heraklides moldvai kalandjában is; ekkor Kissnek is halálhíre kelt, amint az 1563-ik évbéli levelében olvasható.

I.

Besztercze, 1563. szept. hó 26-án.

Szolgálatomat ajállok ti kegyelmeteknek, mint nemes és tisztelendő uraimnak és barátimnak.

Akarám ti kegyelmeteknek megjelentennem, hogy énnekem vagyon Kys Lőrincz kezében, kit másképpen Jakus Lőrincznek is hívnak, valami somma pénzem, miért hogy értem azt, hogy Moldvába ment és kitől az Uristen megoltalmazza, hogy hala¹ történ'ék. Adtam plena autoritást Sayczlyk Mátyás uramnak, hogy mindennek előtte én reám tiltsa és tartsa az városnak törvénye szerint, jószágát, marháját háromezer forintig, mely felől megmondott Sayczlyk Mátyás ti kegyelmetek bővebben megmond. Azért ti kegyelmetek azon kérem, hogy szavát meghigyjétek és igazat szolgáltatassatok. Az Uristen éltsen és megtartsa ti kegyelmetek jó egészben, amen. Költ Beztercze várában 26 die Septembris 1563.

Servitor

Blasius Zyraki
praefectus arcis Beztercze.

Kívül: Prudentibus ac circumspectis dominis iudici ac senatui caeterisque iuratis ac civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis observandissimis.

Alatta a jegyző kezével: Contra Laurentium Jakus plenipotentia. 1564 exhibita.

(Eredetije papiroson, zárlatán pecséttel, Kassa város levéltárában 2528/16. szám alatt.)

¹ Halála.

II.

Pozsony, 1569. április hó 30.

Köszönetemet és szolgálatomat ajálom mint tisztelendő nemes uraimnak és barátimnak. Ami okokból ti kegyelmek reászabadította Kys Lőrinczet, hogy az kassai nagyobb szőlőt zálogba vethesse, megértettem, jólehet bizony nem illett volna, hogy ti kegyelmek hozzája nyult volna, mert énnekem az arbiter uraim, kiknek nevek megvagon az transactióba, melyet Kys Lőrinczné adott énnekem ő kegyelmek előtt. Sőt ő kegyelmek volt én közöttem és Kys Lőrinczné között törekedő és én megakarván becsüllenem, mint ti kegyelmeket fejenként és magamat is én azt miveltem, kit az arbiter uraim kívántak és bizony senkinek meo iudicio nem becsülhetette volna, kiről szándékom ez vala, hogy tárnokmester uram székivel látassam meg, de most ennek is békét hagyok, én mindenkor törekedtem ti kegyelmek szolgálnom, most is azon igyekezem, hogyha valamibe szükség lenne, szolgálnék kegyelmeknek, nem hogy pert inditanék. Ennek okáért, hogy az ő tagjától el ne szakadjon az szőlő, hozzája kértem Paczyot János uramat és Paczyot Sydmont (= Zsigmond) uramat, mint bizodalmas sógor uraimat, hogy letegyék az pénzt az jámbornak, az kinek zálogba vetette, mert nem akarom, hogy elidegenedjék az ő membromától az szőlő, kit megírtam Kys Lőrincznének. Továbbá mivelhogy értem az asszonynak állapotját, el akarom távoztatnom, hogy ennél is nagyobb kárba ne hozzon. Az transactiónak ereje szerint azt kívánom, hogy ti kegyelmek mind házát s minden Kassán való örökségét ez felül megmondott uraimnak és atyámfainak kezikben adja ti kegyelmek, mert hiszem, hogy ti kegyelmek is nem kívánja az én káromat és kérem is ti kegyelmeket, mint jó uraimat, mikort Paczyot uramék ezen dologomba ti kegyelmek keziben¹ mennek, az közönséges igazság szerint azt mivel ti kegyelmek, az mint az uristennek igazsága mutat és mind házát, egyéb örökségét Kassán valót kezemhez bocsátják, mely dolognak elvégezéseért én magam ti kegyelmek közben mentem volna, de mivelhogy ez jövődő Szent-György octávján az én szegény meghalt uram árvái jószágának, mely jószágért ő felsége urunk perel [végének kell szakadni]² és mind elejétől fogván gondját viseltem több urakkal és uraimmal egyetembe, ez okáért nem mehettem ti kegyelmek közben, de hiszem, hogy mind ebben s mind egyéb dolgokban Istennek igazsága szerint jár kegyelmek el az ti kegyelmek tiszte szerint, én csak igazat kérek és várok kegyelmektől. Az több dolgokat szóval megmondják és beszélik ti kegyelmek. Az uristen tartsa meg jó egészségbe nagysok esztendeig ti kegyelmeket. Datum ex arce Bezthercze ultima die Aprilis anno domini 1569.

Zyraki Balás
praefectus arcis Bezthercze etc.

¹ Közibe

² E három szó zárjelben.

Kivül: Generosis, prudentibus dominis iudici ac senatui caeterisque civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis mihi observandissimis.

Alatta más kézzel: Die 9. Junii exhibita et lecta. Blasius *litteratus* Zyraki.

(Eredetije papiroszon, zárlatán piros pecséttel, Kassa város levéltára 2977/3. szám alatt.)

III.

Pozsony, 1569. június hó 19.

Generose ac circumspecte domine et amice observandissime. Salutem et servitiorum meorum deditissimam commendationem. Tudom, hogy emlékezik ti kegyelmek róla, hogy ez elmúlt esztendőkébe, az mi jószágá és öröksége volt az szegény Kys Lőrincznek mind Kassán s mind *Miskolczon* Ötvös Lőrincz uram bíróságába az becsülő uraim által, kiknek megvagyon nevek az transactionalis levélbe, én kezembe bocsátá vala mint igaz adósságomért az városnak szokása és igaz törvénye szerint, kin énnekem contentusnak kellett lennem nagy káromra. Akkort semmit sem excipiáltak én előttem, nem tudom, mi okból Lőrincz uram bíróságába tanácsival micsoda okból felindultatott és az én jószágomat azaz az nagy szöllőt kilenczszáz forintért elbecsüllette hatalmasul ez országnak nemességének szabadsága ellen. Ennek okáért én mint szabad és igaz jószágomat tiltom ti kegyelmek előtt, hogy az ki pénzt adott reá ti kegyelmek tagjai és atyafiai közül, az én jószágomra hogy egy pénzt se költsön immár ennek utána reá, mert én az én jószágomat kit az város szabadsága és becsüllői adtak én kezembe ti kegyelmektől Istennek igazsága szerint és az városnak igaz törvénye szerint megkívánom, hogy adattassék és azon is kérem kegyelmedet, hogy megadja. Az kik peniglen ilyen hatalmat miveltek én rajtam, azokat, nincs mit tennem, reá keresem, mert Istennek igazsága szerint semmiképpen hozzája nem fért volna Lőrincz uramhoz, hogy az én jószágomat Sánta Német Dánielnek elbecsülhetett volna, sőt peniglen az kilenczszáz forintot is tartom és tiltom ti kegyelmek előtt város törvénye szerint, kinek im igazságát is megküldtem kegyelmednek, bíró uram, ugyanezen levélbe és fel ne szabadítsa kegyelmed Dánielnek ez felől megirt sommát, mert nyilván való bizonyosság vagyon róla, hogy véghez nem vitte az város előtt ez adósságnak perét, hanem in suspensóba állott, mint megvagyon jegyezvén in suo loco. Ennek okáért, ha volt volna Kys Lőrincznek jószága is, ugyan nem becsülhetett volna Lőrincz uram semmit, hanem post diffinitam sententiam. Azért ő kegyelme tudja dolgát, mert iudex és procurator¹ nem lehetett. Az prohibitionalis levelet is megkívánom kegyelmedtől és kérem kegyelmedet, hogy megadja és cum his dominationes vestras felicissime valere opto. Datum Posonii 19 die Junii anno Domini 1569.

Servitor

Blasius Zyraki
praefectus arcis Bezthercze.

¹ Ügyvéd.

Kívül: Generosis ac prudentibus dominis, domino iudici ceterisque senatus ac civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis meis observandissimis.

Alatta más kézzel: Exhibita die 28 Junii per egregium Sigismundum Paczoth.

(Eredetije papiroson, zárlatán zöld pecséttel, Kassa város levéltára 2977/5. szám alatt.

Beszterczén 1569. februárius hó 28-án kelt s latin nyelvű levelében »praefectus bonorum condam minorum *Seredianorum*« írja magát. Ugyancsak latin nyelvű, Beszterczén 1570. februárius hó 5-én kelt és szintén Kassa városa bírájához és tanácsához intézett levelében a néhai Kis vagy Jakus Lőrincz szállója iránt ír ismét.

IV.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmeteknek, mint uraimnak és barátainak. Ez elmúlt esztendőbe, mikort Kassán valék Ruber uramnál ¹ ő nagyságánál, akkort az minemű jószága az szegény Jakws Lőrincznek az városnak igaz törvénye szerint kezemhez vettem volna, kit én ideiglen sógorom kezébe Paczyoth Sidmond uraméba engedtem volt, látván pusztulását, nem lőn mit tennem főuraimnak kérésére el kellették egyideig hagynom, mely eladásnak rendjét és módját Ötvös Lőrincz uram előtt, ² ki azkort az kegyelmetek városának és ő felségének az mi kegyelmes urunknak bírāja volt, most értettem, hogy némelyek ti kegyelmetek közül perbe indult érettek. Mely dolognak talán nem kellene lenni, mert hiszem hogy megemlékezi (így!) Lőrincz uram az én felvállasomról, kiről levelet is adtam az jámbor barátimnak ilyen conditióval, hogy ha valaki háborgatná őket, tehát én tartozzam pénzeket letennem és ha valamit az idő alatt valamit építenének vagy majoron vagy szállón az vagy szántóföldein és rétjein, tehát azt is tartozzam az városnak becsületi szerint megfizetnem. Annak okáért kérem ti kegyelmetek látván és értvén ez felül megírt conditiót, meg kell becsülnöm beszédemet és írásomat és én az marhámtól és jószágomtól nem futok, leteszem az jámbor barátimnak pénzeket és ismég kezemhez veszem, hogy ne osztozzon senki rajta, hiszen peniglen megértvén igazságomat, senkinek nem leszen semmi köze hozzája. Az háborgatóknak kegyelmetektől választ várok. Az kegyelmes Uristen éltesse és tartsa egészségben nagy sok esztendeig. Datum in oppido Sarnoczya ³ 14, die Maii anno Domini 1580.

Zyraki Balas m. p.

Kívül: Generosis ac prudentibus dominis iudici ac senatui civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis michi observandissimis.

Ugyanitt: Lecta senatui die 18. Julii anno 1580. Syraky Balas.
(Eredetije Kassa városa levéltárában 3589/85. szám alatt.

KEMÉNY LAJOS.

¹ Pixendorfi és grafenverti Rueber János, felsőmagyarországi főkapitány.

² Egy szó tollban maradt.

³ Zsarnócza.

SUKHÁN JÁNOS ÉLETEHEZ.

1582.

Sukhán János egri számtartóról, ki Csabai Mátyás tanúsága szerint költő is volt s az egri vár védelme alatt mint bátor vitéz is kitüntette magát, a RMKT. III. 440. l. van emlékezet. Vitézségének elismerése s megjutalmaztatása olvasható a Tört. Tár 1888. 397. lapján. Ő is mint itt fia, esztergominak írta magát.

Compositio inter egregium *Paulum Sukhan* et generosam dominam Annam relictam egregii *Joannis Sukhan* quondam concivis civitatis Cassoviensis ratione bonorum a praefato egregio *Joanne Sukhan* relictorum facta ex ambarum partium voluntate, cum consensu ac iussu totius senatus in librum civitatis ad instantiam ambarum partium de verbo ad verbum fideliter inserta atque inscripta est die 25. octobris anno (15) 82.

Én *Sukan Pál* eztergami mostan Cassán, adom mindeniknek emlékezetül és tudtára, kiknek illik, hogy az minemű testamentomot az én szegény megholt uramatyám, *Sukhan János* tett, azt mindenképpen helyen hagyván asszonyommal, az én mostoha anyámmal megegyenesedtem¹ és megalkudtam, az minemű pénz, ezüst marha és egyéb házieszköz, mindennemű ingó marha, valami az én szegény megholt uramatyámtól, *Sukhan Jánostól* megmaradott, engemet asszonyom azokból mindenekből megelégitett és kezemben adta, az miképen rendszerént megvayon az registromba írva, mely registromnak egyik asszonyomnál, az én mostoha anyámnál vayon pecsétem, kezemirása alatt, az mása peniglen nálam vayon.

Annak felette az minemű szőlőnk az cassai hegyen vannak, melyeket az én szegény uramatyám, *Sukhan János* asszonyom az én mostoha anyám időben szerzett, egyike a szőlőnek az Hernád által, mely régen Chyreo Ferenczé volt, az másik az Térhaszton, mely Kewesdy Alberté volt, az harmadik az Vereshegyen Zappanos Lukácsé és Kazköttő Jakabé volt. Asszonyom énnekem mindazoknak felét engedte; vayon ismét nyolcz kötél szántóföld, hat kötél együtt az téglaszinektől; az két kötél együtt, Myzlókára² hogy mennének az hegy oldalában vayon és ismét vayon hat kötél rét, melynek két kötele az fwz(?)malomnál vayon az városé mellett, két kötél ismét az gátszélbe, ismét két kötél az Tábor rétin, ott is az városé mellett. Ezeket az én szegény uramatyám asszonyom énnekem felét engedte jóakaratjából. Az én szegény megholt uramatyám *Sukhan János* vett volt az én anyám időben (=idejében) hat kötél földet, az három kötél együtt az Hernádra megyen, végül melyen az lebenyei út megyen által keresztül rajta; egy kötél ismét az kőbánya ellenébe az téren; két kötél ismét arra az árokra jó végül, melyet az földek között ástak az nagyvágónál. Ebből az hat kötél földből asszonyomnak egy kötél adtam. Az mely házam itt Cassán az városba vayon és

¹ »megh egiennesetem.«

² Kassa városával határos község.

kertem az az felső kapunál, melyen az Csermelye foly által, mert hogy az én szegény uramatyám, *Sukhan János* az én édesanyám idejében szerzette, az háznak és az kertnek az én mostoha ayámnak jóakaratomból harmadrészét engedtem. Ezen kívül az mi kevés örökségünk és jószágocskánk az cassai határon kívül vannak, melyek az én megholt uramatyám testamentomában nevezetben vannak, azokat éppen azon testamentom szerént asszonyomnak, az én mostohaanyámnak minden perpatvar nélkül megengedtem, mind én s mind pedig asszonyom egyenlő akaratból azon testamentomot helyen hagytuk, mint ez felül megirt egymás között való megegyenessedésünket én az én jóakaratomból semmi kényszerítés nélkül ezen levelemnek rendében valloam és erősitem megváltozás nélkül asszonyomat ezekben megtartani, az mint szinte őkegyelme is engemet, sem utánam valókat ezután sem ő maga, sem atyafiai sohasem háborgatnak és nem keresnek, én is azonképpen erre felelvén, hogy sem én magam, sem semminemű atyámfiai asszonyomat ő kegyelmet avagy az ő kegyelme maradékát semmiben nem háborgatjuk, sem keresünk. Mely dolognak nagyobb erősségeért mimagunk személyünk szerint nyelvünk vallásával az itt való cassai városunk törvénye szerint az tanácsházon valljuk és ezen városkönyvében beiratni engedjük. Ezeknek bizonyosságára az én jelen való levelemet kezemirása alatt és pecsétimmel megerősítetett. Actum Cassoviae die 24. Octobris anno domini: 1582.

Exhibuit insuper idem egregius *Paulus Sukhan* schaedam amplissimo senatui, in qua schaeda sua propria manu subsequencia formalia verba erant scripta:

Annak fölötte én *Sukhan Pál* az mi részörökségem énnekem mind itt az cassai földön, Héczyen (=Hécze) és Bényén vagyon, mindazokban valloam asszonyomat anyámat Kyzyl Anna asszonyt tutorúl mindaddig, míg énnekem jóakaratom és kívánságom leszen rajta. Akkor azután az megnevezett testamentom és köztünk megalkuvás szerint megoszlatván, kiki az övét bírhasssa.

Idem *Paulus Sukhan*.

(Eredetije Kassa város ú. n. városkönyvében, mely az 1562—1603. évekre terjed.)

KEMÉNY LAJOS.

TINÓDY UNOKÁI ÉS VEJE.

Domino Laurentio Aurifabro indice civitatis 1574 existente.

Expeditoria pro honesta domina Catherina,¹ relicta circumspecti quondam viri Pauli Abstemii² civis et pharmacopolae istius civitatis Cassouiensis ex idiomate hungarico in latinum conversa et iussu senatus die 12 Februarii inscripta.

Ego Ambrosius Balasfy sarctor colosuariensis fateor harum mearum litterarum serie, quod domini testamentarii et estimatores, qui interfuerunt

¹ Tinódy Sebestyén leánya.

² Bornemissza.

bonorum et rerum Pauli quondam Apotecarii aestimationi et divisioni ex iis, quae venerunt ipsius duobus orphanis pueris videlicet Stephano et Sophiae iuxta conscriptionem praetactorum testamentariorum et divisorum conscriptione manibus meis ex domini iudicis concessione assignarunt, illa omnia percepi ad me integre. Ac ideo ipsos dominos testamentarios et divisores atque dominam relictam Pauli Apothecarii nemo persequatur aut impediatur neque iudicialiter neque extra iuris processum. In cuius testimonium do meas literas has obsignatas et confirmatas sigillo meo. Datae Cassoviae 26 Ianuarii 1574. Ideo si quispiam iuris aliquid ad perquirenda ista haberet, me ipsum ad id quaerat.

(Kassa város levéltárában a »Protocollum literarum sat. 1562—1603« czimű codexben.)

1579.

(Kolozsvári Szabó Ambrus, Tinódy Sebestyén veje, egy Dávid Ferencz és Károlyi András előtt folyt válóperről.)

Köszönetemnek és minden atyafiúságomnak ajánlásának utánna az felséges Uristentől kívánok szerető atyámfia, Simon uram minden jókat megadatni. Továbbá szerető atyámfia, Simon uram énnekem küldtél vala egy levelet tavalyi esztendőben mind András uram,¹ az ott való predikátoréval egyetembe egy levelet az anyátok felől, Kalmár Tamásné felől és az feleséged felől Borbárásszony (= Borbála asszony) és Anna asszony felől, kibe nem jámbornak is írtad vala; annak felette az ti predikátortok, András uram oly levelet is küldött vala az itt való predikátornak, hogy nemis szükség volna itt tartani az gyülekezetbe, mint ilyen hitesegett, gonosz asszonyt, mint ilyen tisztátalan személyt, mely levelet meg is adtam vala az mi predikátorunknak, az te küldted levelet is megmutattam vala feleségednek és anyjának, kiért azóta mind haragudtak reám, azért most gonoszúl vagyon dolga feleségednek, hitét, gyűrűjét egy ifjúnak adta, az ifjú is néki. De hogy hallotta az ifjú, hogy hites ura vagyon, hamis hitű, nem akarja elvenni, és erővel reá akarná kötni magát; az asszony idézte az papok eleiben az ifiút, avval menti magát, hogy azelőtt *Dávid Ferencz* elválasztott titeket egymástól, az Kassai város is elválasztott és te adtál volna szabadságot az feleségednek férjhezmenéshez. *Dávid Ferencznek* azt mondta, hogy igen kurvás, parázna voltál, részeges, soha otthon nem háltál, hanem az kurváknál; ehhez képest adott volt levelet neki, de ez levél semmi, erőtlenné tették az papok. Hanem oly törvényt tettek az ifiúnak az papok, hogy felmenjen Kassára, oly levelet hozzon tőled, hogy te hit szerént valld meg az város előtt, hogy te el nem űzted tőled, szabadságot is nem adtál neki megházasulásra, hanem még számot tartanál reá, hogy hite mellé menne. Annak felette azt is megvallanád, hogy szökve ment el tőled. De szerető atyámfia, Simon uram, tudod azt, hogy énnekem is mondtad, hogy felmentem vala, hogy bejönnél egyszer reá és mint ilyen hitetlennel azt művelnéd. Azért szerető atyámfia, Simon uram, most

¹ Károlyi András.

volna ideje az bejövésnek. Im embert bocsátunk fel, ki az városnak is vitt levelet fel tőlünk; jöjj be ugyanezen emberrel, ne szánd egy kevés költségedet, munkádat, szállj én nálam, ételedre-italodra semmit nem költesz; az mit tudsz, mindeneket vallasz feleségedre, mind az anyjára. Az asszonyfeleséged fogva volt, kezesség alatt vagyon mostan, mostan menekedhetel meg tőle; neked sem jó ugyan élned; nám vagyon annyi, adott Isten annyit, hogy bejöhetsz vele; az várostól is hoz levelet melletted az idevaló papoknak és az városnak, sőt még az ti predikátoroktól is; Isten előtt is dicséretes leszen, emberek előtt is az te neved. Azért szerető atyámfia, Simon uram mindenképpen légy érette, hogy az legényt hiába alá nem bocsássad, hanem mindenképpen érette légy, hogy mint ilyen hitehagyottat megbüntettes, hogy Isten előtt számot ne adj érette. Isten tartson meg jó egészségbe nagysok ideig. Költ Colosvárat, szent Mihály havának 19 napján 1579. Kegyelmedtől jó választ várunk mennél hamarább lehet.

Zabó Ambrus Kolosváry,
kegyelmednek jóakaró barátja.

A czimzés félig olvashatatlan: Cassán az én bizodalmas Simonnak Cassán mészáros utczában kezébe.

(Eredetije papiroson, Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

KEMÉNY LAJOS.

RADUCHIUS GYÖRGY LEVELE.

1655.

Nemes, nemzetes bíró s patronus uram. Szolgálatomnak ajánlása után hosszú és boldog életet Istentől Kegyelmednek kívánok.

Nemzetes bíró úram, mivelhogy a fa, a melyet Kegyelmed deákok szükségére subministrált, majdan elfogy, kényszeríttem Kegyelmedet megint búsítani, alázatosan kérvén, Kegyelmed parancsolja meg gróf uraimnak, hogy ő Kegyelmedek falukból fát subministráljanak, hogy a szegény deákok mind most s mind pedig következő Karácsonyi ünnepeken (a melyre Isten ő szent felsége jó egészségben Kegyelmedet felvirrassza!) a több defectusok mellett hideget is szenvedni ne kényszerítenek. És hogy azután ne kellessék Kegyelmedet búsítanom, e felől így gondolkodtam. Mivelhogy ordinarius német (kiszakadt), a kit karácsonyi cantatio illet, engedje (kiszakadt) magistratus, hogy a deákok szokás szerint énekelni menjenek és azután azon a pénzen közönséges szükségre való fát vegyenek. Mert amint látom, ha szintén Isten ellenünk való felgerjedt haragja megszűnik is, nem mindjárt annyi gyermekek fognak járni az iskolában, hogy elegendő fát hordanának. Én arra obligálom magamat, hogy tulajdon szükségemre abban a pénzben csak egy polturát sem költök el. És ha patronus uraim iskolánkhoz való jó akaratjokat oly bőven megmutatják, hogy ne kellessék egész cantatiót

fáért adnom, a mi marad, azt más közönséges iskolabeli való szükségre fordítom. De caetera divina protectione vestram generosam et nobilissimam Dominationem commendo et din incolumem reipublicae huic commodo superesse cupio. Dabam ex museo meo die 15. Decembris Anno 1655.

G. N. et C. D. V. ad serviendum paratus

Georgius Raduchius
scholae rector.

(Eredetije Kassa város levéltárában 8317/25. sz. a.)

KEMÉNY LAJOS.

SZATHMÁRI ANDRÁS.

Kassa városa levéltárában, a 11.052. sz. a. őrzött okirat — Szathmári András reverzálisa — hátsó oldalán egy négysoros vers olvasható, melynek úgy epigrammatikus éle, mint ütemes verselése felkelti érdeklődésünket.

A magyaros formájú epigramma — mi annak tartjuk — ez:

»Kiki az mit szeret, kedves az annál,
Drágább ő magányi nyomó arany nál.
Mert minden öröme, kedve abban áll,
Víg, mikor vele van, mord, mikor elvál.«

A vers szerzőjére az okirat nyomán Kassa város 1696. évi jegyzőjére következtetünk; a versecske fölé ugyanaz a kéz az akkor szokásos, a levelezést bevezető sorokat írta probatio calami gyanánt: »Szolgáltatokat ajánlom, mint jóakaró uramnak«, ugyanez olvasható oldalt is magyar és latin nyelven,

Lehet, hogy a reverzális írója, Szathmári András volt a vers szerzője, az okiratra ütött pecsétjében író tollat tartó kéz látható, írástudására tehát sokatartó egyén lehetett s minden valószínűség szerint kényerét, ha nem is mai értelemben, tollforgatással kereste. A reverzálisában említett Holló Zsigmond a szepesi kamara elnöke volt s Szathmári a kamara kancellistája lehetett.

Közöljük a reverzalist egész terjedelmében, mert tanúsíthatja, hogy írójában, Szathmáriban XVII-ik századbeli költészetünknek egy izmos tehetségű, eddig ismeretlen alakja rejtőzik.

Így szól:

»Anno 1696 die 6 Augusti. Én nemes Kassa városának hostátján *Holló Sigmund* uram ő nagysága majorjában lakozó Szathmári András, adom tudtára mindeneknek, akiknek illik ezen levelemnek rendiben, hogy én némely embereknek vádjokra erős fogságban estem volt, honnan is ki nem szabadulhattam különben, hanem Veres Pál uram interpositiója és kezességére; mely iránt adom én is ő kegyelmének ezen credencialis

levelemet pro maiori securitate, hogy én ő Kegyelmét ezen nagy jóakaratiért cserben nem hagyom; casuque hogyha elahalnék (= ellábalnék vagy elloholnék?), tehát ő Kegyelme mindenütt (kétszer!) és minden helyen per és patvar nélkül hozzám nyúlhasson; melynek nagyobb bizonyosságára adtam magamról ezen credentialis levelemet ő Kegyelmének, magam Kezem írásával megerősítvén. Actum Cassoviae die et anno supronatato.

Szathmári András pecsétje m. p.

Felesége Szász Erzsébet X.*

és fia Szathmári Ferencz X.*

KEMÉNY LAJOS.

Kassa városának 1696. évi jegyzője-e a vers szerzője vagy pedig Szathmári András, vagy más valaki? ezt a kérdést nem dönthetjük el. Az 1696. évszám azonban alkalmat szolgáltat arra, hogy két dologra rámutassunk. Az egyik az, hogy a verset legeslegálább abban az esztendőben írták, vagy hogy már akkor ismeretes volt. A másik az, hogy Apollonius krónikája nemcsak a most ismeretes legrégibb magyar kiadása előtt (1591) kezén forgott a magyar olvasóközönségnek — Bornemisza Péter (1578) tanúsága szerint, hanem hogy a n. múzeumi könyvtár XVII. századi lőcsei csonka kiadása is foglalhatott magában Apolloniuson kívül egyebet is.

Ez a négy sor ugyanis, kezdete annak a versnek, mely »A jó Szerencsének irigylői ellen íratott egynehány magyar versek stb.« cím alatt Apolloniussal a XVIII. században rendesen együtt nyomtatott. Az 1696. évi feljegyzés kétségtelenül bizonyítja, hogy XVII. századi termés. A Tört. Szótár 1722. évi kiadást használt. Petrik könyvészete csak az Esler Márton (1752.) kiadását ismeri, melyben ezeknek a magyar verseknek nagyon megromlott szövege olvasható.

Sz.

ZVONARITS ISTVÁN LEVELE.

1644.

Szolgálatom ajánlása után, kívánok Istentől kegyelmednek kedves jó egészséget, minden dolgaiban való szerencsés állapottal egyetemben boldogul megadatni.

Megolvasván az kegyelmed Szombatból írt levelét, csodálkozni kezdek, hogy mégis választ kérne kegyelmed, holott superintendens urammal vagyon két holnapja s talán több is, hogy resolváltuk magunkat és immár csak vártuk az kegyelmed tetszését, mi móddal s alkalmatossággal disponál kegyelmed az általmenetel felől. De hogy ez levélhező ifjútól megértem, hogy most sem érkeztek azon levelek kegyelmed kezébe, nem csodálom, hogy eddig minden dispositio elhaladt. Ha azért azon levelek kegyelmed kezében akadnak, azokból derekas resolúciónkat, megérti kegyelmed. Superintends uram állapotjában most semmi mód nincs, míg Isten más jobb alkalmatosságot mutat. Nekem ő kegyelme persvadeálta legnagyobb részről, az kegyelmed leveleiben való motívák segített az ő kegyelme intését. És noha írtam volt magam személyemben való általmenetelemet, de két költséget s

* T. i. Keze keresztvonása.

két fáradságot miért kellene tenni, főképpen ez mostani veszedelmes idők alkalmatlanságiban. Ha lehet az dominus Paulust praemittáljuk, ha pedig úgy nem lehetne is, de együtt igyekezzünk az kegyelmek szolgálatjára. Csak kegyelmek igen jól gondolkodják ez hadi tumultusoknak veszedelmes alkalmatlanságiról minemű securitással lehessen cselédéstől annyi földön békességes általmenetel. Mert akár itt legyen s akár az kegyelmek földjén s akár az köz helyeken az hadak fészke, mindenképpen az úti járás alkalmatlan, főképpen ez téli időben. De mindazonáltal csak találja föl kegyelmek az módot s arra választott, ideküldendő bizonyos magaféle nyája által tudósítson s az úti járásban provideáljon. Innend Isten egészségben s életben megtartván, fogatkozás az dologban nem lesz. Ez ifjú ezen materiáról többet fog mondani kegyelmednek. De coetero tartsa Isten boldog szerencsés állapotban fejenként kegyelmeket. Raptim ex Szent György. 21 Novembris Anno 1644.

Kegyelmednek jó akarattal szolgál

Zw(onarits) István m. p.

Czím: Egregia nobilitate ornatissimo domino N. Soporni, domino amico et fautori plurimum honorando.

(Eredetije papiroson, zárlaton piros gyűrűpecsét, Kassa v. lvt. 7145/34. aa.)

KEMÉNY LAJOS.

ADALÉK A DEBRECZENI CSOKONAI SÍREMLÉK TÖRTÉNETÉHEZ.

A folyóirat 1904. évi II. füzetében a 247. lapon közöltem azon adatokat, melyek a debreczeni Csokonai síremlék felállítása körül 1819—1836-ig lefolyt vitára vonatkoznak. A vita végső hullámai már a síremlék ügyével csak távolábbi vonatkozásban voltak, s inkább a Péczely József debreczeni tanár és tanártársai közt folyó harcznak nevezhető. Említett cikkben közöltem az 1836. elején tartott egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvének azon pontját, mely a vitának azzal vetett véget, hogy Péczely József és tanártársai az egyházkerületi gyűlés előtt ünnepélyesen kibékölttek. Pótlásul itt közlök egy nyilatkozatot, melyben a kibékölést meghozó egyházkerületi gyűlés előtt közvetlenül Péczely magát védelmezte tanártársainak »Féleletével« szemben. Péczely nyilatkozata a debreczeni ref. főiskola anyakönyvtárának R. 472. számú kéziratgyűjteményében a következő:

»Felelet a debreczeni reform. collégium professorainak egyen kívül, Debreczenben decz. 30. 1835. költ feleletére.

Kényes helyzetemhez képest, melyben nekem hivatalbeli szoros kapcsolatomnál fogva azokkal, kik ellen föllépni kéntelenittetem, nyer-

nem sem lehet úgy, hogy egyszersem ne veszítsek, csak a dologra minél rövidebben kívánok felelni mennyit a történeteknek, megvilágosítása s becsületes multhatatlanul szükségessé tesz az általam mélyen tisztelt közönség s tisztársaim lehető kémélésével, s ugyanazért előre azon határozattal, hogy én ezuttal semmi, a tüzet táplálható új adatokat a szőnyegre nem hozok és csak azokhoz tartom magam szorosan, melyek vagy nyilván benne vannak a Feleletben, vagy természetes okoskodással belőle következtethetők. Főkérdés a fenforgó dologban: volt-e nekem jogom az ifjúságot felszólítani, volt-e joga a t. professori karnak az én felszólításomat letartóztatni, s engem azért, a mit erre tettem rend és függés ellen dolgozással vádolni.

Az elsőt a mi illeti, a dolog ellen maga ellen figyelmeztetni valakit annyival inkább tanítónak tanítványait valami szépnak jónak tehetésére való alkalomra, úgy hittem, s úgy hiszem most is, egy elfogulatlan ítélőbírónak sem lehet szava; a forma ellen, a mennyiben indítványomat tisztársaim értesítése s jóváhagyása nélkül tettem, csak úgy lehetne, ha ezt egyenesen tiltó valamely helybeli törvény volna, de ilyen nincs. Más iskolákban hasonnemű igyekezetek nem akadályoztattnak, így p. o. hálás tanulók tanítóik képét, mint többek közt a patakiak Köviét, a pestiek Kelemenét és Imréét sat. magok költségén felsőbb engedelem nélkül rézbe metszettek; a mi magunk iskolájában is nem példa nélkül való, hogy az alsóbb iskolabeli tanulók tanítóiknak öszve adott köz költségen valamely emlékkel vagy maradandó becsesb ajándékkal kedveskedtek, a nélkül hogy vagy azok vagy ezek illető igazgatóságuk által számadásra vonattak, vagy jövőre megtiltattak volna. Így gondolám, ha az élők megtisztelése szabad, nem lehet tilalmas az elhunyt érdemeseké, nem kívált a bennünket sokszorosan érdeklő Csokonaié, s hozzám ékesen szólás tanítójához legkevésbé illetlen.

Volt-e joga a professori karnak az én írásomat letartóztatni? Ugyhiszem nincs oly, nem mondom törvény tudó, de csak egy kevésse gondolkozó ember is, ki erre nemmel ne feleljen. A professorátus e dologba velem szemközt párt (s nem corpus, mint magát nevezi, vagy legfeljebb csonka corpus), tehát mikor írásomat elfoglalta, maga ügyében bírószkodott, a helyett hogy, mit több okok közt saját érdeke, a tanítói és igazgatói köztekintetnek az igazgattattak előtt lealacsonításának eltávoztatása is javasla. Vagy engemet barátságosan figyelmeztetett volna (mire én ha tettem helytelen vagy törvénytelen voltáról meggyőződtem volna, vagy szándékommal felhagytam, vagy a professori kartól jobbnak ítélt uton indultam volna el), vagy a helybeli felsőbb igazgatóságnak tett volna jelentést, mit, ha az én tettem oly rend és törvénysértő és így az ifjúság tulajdon egyik előjárója által rendeletlenségre, törvényteleniségre vezettetés veszedelmében volt, úgy tartom, nem is szabad lett volna elmulasztania. S tette é ezek közül valaméket? Nem, hanem már több napokig kézen forgott írásomat, a nélkül hogy okairól, további szándékáról engemet vagy az ifjúságot írásban vagy szóval annak rendi szerént értesített volna, letartóztatja. Mit, miután én hírből elébb, azután

magától a seniortól, hivatván, hitelesen megtudtam, a legközelebbi (18d nov) professori gyűlésben megjelenvén, vártam, hogy tisztársaim ezen alkalmat legalább használandják tettök okainak, szándékjoknak velem barátságos tudatására, s midőn ez se történt, megjegyezve mellesleg, hogy ezen hallgatás reám nézve az egyenes bántásnál is fájdalmasabb volt és hiszem, minden becsületérző emberre nézve is úgy fogott volna lenni: mi maradt egyéb hátra, mint hogy vagy én folyamodjam már most a helybeli felsőbb igazgatósághoz, vagy azon uton, melyet nyócz tisztársaim mutatának, magam állítsam magamat, mit törvényeink annyiszor megengednek, erővel elvett jogomba vissza. Én az utolsót választottam, részint, hogy az elkerülhetőnek ítélt alkalmatlanságtól a felsőbb igazgatóságot megkiméljem, részint, hogy tisztársaimtól való függetlenségemet mentül nyilvánban és hathatósabban kimutassam, mert függeni a polgári társaságban mindennek kell, függés nélkül nincs rend, rend nélkül nem állhat fent a társaság, de kinek-kinek csak attól kell függeni, kitől tartozik, különben a mindentől függés maga legnagyobb függetlenséget okozna, legszorosabb függés azoktól, kiktől tartozunk, nem oly nyomó, mint bármely kicsi azoktól, kiktől nem tartozunk; függeni pedig velünk ugyanazon egy helyzetüektől épen alacsonyító, minden lelkierő hiányát s kihalt becsületérzést mutató. Így hát erő nek erőt, tetteknek tettét tevők ellenébe, de itt is a szükségben mérsékelt magavédés (moderamen inculpati tituli) határán tul, úgy reménylem, nem mentem: következő második értesítést bocsátván az ifjusághoz, melyet mellesleg megjegyezve meg nem foghatok, miokon kellett a professorátusnak csak *hiteles előadásokból* és szavait csak jobbra adni, holott én azt, mihelyt titokban, s nem épen illő módon nyomoztatását megértettem, azonnal közlöttem magában az eredeti iratban rektor professor urral, hogy tisztársaimat a szükségtelen fáradságtól, az ifjuságot a faggattatástól megmentsem.

»Következő itt szóról-szóra által irt felszólítás mellett (következett a t. közönség előtt már tudva lévő első felszólításom azok kedvéért, kik az ifjuság közül meg nem láthaták), megbízta volt a napokban senior urat a nehaj Csokonai czélba vett emlékére a Ns ifjuságtól teendő önkéntes ajánlatok elfogadására, minthogy pedig ebeli részvéttől említett senior urat a T. iskolai szék egy távol létemben tartott gyűlésében, s így elöttem tudva nem levő, de tudni nem is kívánt okokon eltiltani jónak látta, minden kedvetlen összeütközések kikerülése, s senior ur kimélése tekintetéből, kívántam tudatni a ns ifjusággal, hogy szándékommal fel nem hagytam, hanem ezentul magam, ki ezt teljes jussal tehetem, fogom senior ur helyett feljebb olvasható elébbeni felszólításomhoz ragaszkodva az ajánlatokat és pénzt mindazoktól elfogadni, kik a ns ifjuság közül e nemes, minden szépre és jóra érzékeny keblektől rég óhajtott vállalatot résztvevőkkel elő segíteni szívesek lesznek. Debreczenben nov. 20d 1835. Péczely József. Professor.«

Ezen 2-dik írásomnak különösen 2-ik kitételében látszik megbotránkozni a professorátus, először, hogy *tudni nem kívántam okait*, melyeken első felszólításomat feltartóztatni, a seniort a nekem engedel-

meskedéstől, s a dologban tovább részvétől eltiltani jónak látta. De hát ha a professorátus, kinn lett volna előbb a sor, nem kívánta velem *okait tudatni*, mért kívántam volna én erőnek erejével tudni, kívált mi ujság kívánatomat nagyon mérséklé előre *tudva*, hogy igaz okát a dolognak úgy sem fogja velem tudatni. Másodszor különösen megbotránkozni látszik ezen szavaimban: *ki ezt teljes jussal tehetem*. Ezen szavak nem tesznek egyebet, mint azt, hogy engemet úgy, mint a seniort a professorátus el nem tilthat, mi, úgy tartom, az eddig mondottakból elég világos, ha ezt már maga is a professorátus meg nem esmerete volna azzal, hogy engem nem, holott én voltam az indító, hanem a seniort, ki csak eszköz volt, tiltotta el az ajánlatok és pénz elfogadásától. Ítélje meg tehát akárki: van-e joga a professorátusnak ezt annyira nehezíteni; engem érte rend és *törvénybontással* vádolni.

Atyába nagyobb óvakodással kell vala másnak *rendetlenséggel* vádlásával föllépni azoknak, kik, csak ezen egy tárgyra szorítva figyelemztetésemet, ebben magában annyit tévesztettek, vagy szántszándékkal tettek a rend ellen, midőn 1-ör saját ügyökben, 2-or tisztársuk felett, 3-or rögtön azt, kit a dolog illet, ki nem hallgatva, sőt meg sem szólítva, 4-er okaiknak, ha mindjárt színes okaiknak is előadása, s hozott ítéletöknek közönséggé tétete nélkül, bírósokdta, s végre, 5-ör a *levél-töredék* íróra megnehezítelvén, rajtam töltik bosszujokat.

Második kérdés talán az lehetne: az általam választott módot a professorátus akármi okon változtatván, egyébiránt magát a dolgot nem, volt-e abban következtetés, hogy a professorátus abbéli féltében »*hogy a szülék és jóltévők* nehezen fognák jóváhagyni, hogy az ifjak az övékből ajándékozzassanak«, eltiltja ezeket szívességi ajánlásaiknak (legfeljebb 1 vfrt) határt szabott, s így a vetélkedésre való alkalmat tőlök elvágott tanítójok felügyelése alatt, s ugyanazoknak korlátlan részvételt enged a *polgárság által meghatározott helyen*, hol körökből kilépve, igazán *belevonatnak az életbeli praxisba minekelötte oskolájokat végezték volna* és a nagyobb ajánlatok látására *iffui generositasuk felingereltetvén*, igazán vetélkedés kisírtetibe, még pedig olyanokkal vetélkedés kisírtetibe esnek, kik *nem szüleik és jóltévők segedelméből* élnek. Ezt már inkább helybe fogják hagyhatni a szülék és jóltévők?

Harmadik kérdés: hivatkozhatok-e a professorátus indító okai méltányoltatásában egy olyan soha senkitől előbb nem látott, senkivel nem közlött, csak most először saját ügyében maga mellett előmutatott jegyzőkönyvre, melynek különben is egész formája menetele nem annyira a történetekhez, mint a történetdökhöz, késöbben történetekhez illesztett alakja késöbbi eredetet látszanak mutatni. A professorátus ugyan hogy ezen jegyzőkönyvet annak idejében nem közlöt, feleletében ezt az okát adja: »mert engemet akart az ifjuság előtt megkimélni.« De ezen kiméltés miként megegyeztethető azon kiméltenséggel, melyet akár előbb becsületemnek, tekintetemnek az ifjuság előtt nyilvános megtapodásával *felszólításom* letartóztatásában, akár közelebb az egész Haza előtt ellenem intézett vádjaiaval Feleletében mutatott a professorátus. De férre tévén minden gyanut, legyen hogy az a jegyzőkönyv valósággal akkor készült,

mikor állítatik, 14-ik novemberben s csak az én kimélésemből maradt el közöltetése, abban az esetben nem mentség-e az vád nélkül, s nem annak előre érzését mutatja-e, hogy az ügy nem jó lábon áll? Mind ennek, mind a feljebbi kérdésnek eldöntését a N. É. közönség részrehajlatlan ítéletére bízva, s a jegyzőkönyvnek részletes taglalgatásába sok tekintetekből ezuttal nem ereszkedve, még csak azt jegyzem meg átaljában, hogy ezen jegyzőkönyv a történetek folyamának, s környülményeinek nem leghivebb előadása, azért még csak azt sem vitatom, kikre alkalmaztatható a T. Professorátus azon szavai: »kiket kell és illik buzdítani mind szóval, mind példával igyekszik«, mert Debreczen lelkes polgárainak, kik magok tevék az indítványt, erre nincsen szüksége, a tanuló ifjúság serkentésére pedig a történetekből s jegyzőkönyvből ítélve, talán a professorátus maga sem fogja kívánni, hogy értettessék, sem azt kérdésbe hozni nem akarom, mit a T. Professorátus »ama jeles költőnek még hamvaiban is megtisztelésére« maga készségéről mond, noha nem tudom, nem fogják-e épen ezt oskolánaknak a közelebbi 30 esztendőök alatt kikerült, s most az egész hazában szerte a professorátus feleletét olvasó érdemes egykori nevendékei kétségbe hozni s legfeljebb némi kivétellel s megszorítással igazolni s vajjon el fogják-e az emlékre kénytelenséggé vált illendőségéből is adhatott* néhány vfrton eddigi meggyőződéseket adni. A mi illeti a N. Csokonai tiszteletére ezelőtt 16 esztendővel a nemes tanuló ifjúság által célbavett emlék meggátlásábani nagy »részvétemet« mely a feleletben szememre vettetik, ez abban állott, hogy mint rektor, egyéb iránt a professori karnak akkor legifjabb tagja, a professori végzést úgy és oly móddal, a mint reám bízott, végre hajtottam, el nem titkolván, noha ezt el is hallgathatnám, hogy akkor az ifjúság egyedül maga erejére támaszkodva akarván emlék oszlopot emelni, ezt én magam is, bár az ifjúság »helyheztetésén fejlül-valónak« nem is, (mert mi természetesebb, mint hogy érdemesnek kivált költőnek, a költészetet ma korok felett különösen kedvelő ifjúság fájjalja emlékének szemei előtt elvesztét, s azt menyibe rajta áll, fentartani óhajtsa), de erején fejlül valónak tartottam, s a mely ok akkor a többség értelméhez állíta, éppen az hozza most azzal ellenkezésbe. A mitől akkor talán tartani lehetett, hogy az ifjak korlátlan buzgósa, s ebből következtethető magok megeröltetése, a szülék s jóltevők neheztelését vonhatná maga után, annak most, mikor a vállalathoz »csak mint segédek legfeljebb egy v. frton fejlül nem hajtható önkéntes adományal járulnak«, helyes nem lehetvén. Mert ki tehetné fel jó érzésű szülékről, jóltevőkről sértés nélkül, költségöknök, szívösségöknök a kitűzött határok közt ily nemes végre fordíttatását kárhoztatnák, sőt éppen ez tenné-e őket magok megeröltetésével is készebbekké az adásra, ha adott költségeiket a multhatatlanul szükségeseken kívül csak ilyen hasonló nemes célokra látnák fordíttatni. Mostani tettemen tehát annyival kevésbé csudálkozhatnék a professorátus, mert hogy én a feledés veszedelmében levő érdemesek emléke fentartását nemcsak óhajtom, hanem erőmhöz képest eszközölni is kívánom. Annak én azolta is csak a Németi Pál versei és a Pallas Debreczina össze szedése és kiadása által is elég bizonyosságát

adtam. Egyébiránt ha én 1819-ben az emléket akármilyen okon gátoló professori karral teljesen egy értelemben lettem s most 16 év után értelmem változott volna is, ebben semmi szégyenleni valót, hamarabb örömmre való okot látnék, ebből is azt gyaníthatva, azzal hizelkedhetve magamnak, hogy a haladó korszellemmel előmenve, én talán nem maradtam 1819-nél, s 1836-ban élek.

Ingerelni az ifjúság generósítását, a mivel másikkal vádoltatom, én sem tartom helyesnek, de elhamarkodni nem engedni a szép és jó eránt érzéseit nemcsak károsnak nem, sőt szükségesnek itélem, különben hogy az ingerlés vádja nem reám, hanem inkább vádlóimra illik, csak a 2-ik kérdés alatt röviden érintettekből is világos.

Micsoda az én kimélesemből történt kötelességmulasztás tétetett ki valaha a t. professorátusnak a felsőbb igazgatók által, el nem gondolhatom, én sem kémelésről, sem ennek hibául tulajdoníttatásáról semmit sem tudok, hanem ha talán azt érti a professorátus, hogy a Lantot előre meghirdetett rendes gyűlésekben, úgy mint most a Csokonai emléke tárgyában tett lépéseimet idejében meggátolni elmulasztotta.

A melyeket a Lantot illetőleg, úgy látszik szántsándékkal újabb tüzet gerjesztő czélzattal a dologtól eltérve említ a professorátus, czáfolatot nem érdemelnek, eléggé meglevén már azok czáfolva részint a T. míveltebb közönség, nem egyképen nyilvánított kedvező ítélete, részint az 1833-iki juliusi Hazai és Külföldi Tudósítások mellett szélyllyel küldözött Felelet által. Én csak azon való csudálkozásomat nem rejthetem el, hogy ilyen csak írástudatlan embertől várhatott vádakra írástudó, írásmagyarázó férfiak, kiknek nem lehet nem tudniok: »qui rapiet ad se, quod erit commune omnium, nudabit animi conscientiam«, osztozhatnak, s nem tudják, vagy nem akarják általlátni, hogy a Lant kárhoztatására általok felidézett szavak azokra, kikre erővel illesztetnek, csak azért sem vitethetők, mert úgy én is »szerkeztető« köztök értetném. Különben ezen egész ügyben miként viselte magát a professorátus, a néma szólani nem tudó Lant helyett, s helyettem szerkeztető helyett, ki szólni tudnék, de nem akarok, szóljanak a Lantnak már nagy részint iskolából kikerült írói. Az olvasótársaságra nézve nem kívánok egyebet megjegyezni, csak azt: a) hogy a 6-ik deczemberi professori gyűlésen, melyen a jegyzőkönyvi kivonat az egész professirátust jelen voltoknak mondja, én jelen nem voltam, bátran hivatkozhatva e részben azon gyűlés eljébe idézett officiálisokra és jurátusokra; b) a 6-ik deczemberi jegyzőkönyv tulajdonképen csak a 15-ik deczemberi professori gyűlésben az akkor éppen üllő s a jegyzőkönyvet látni kívánó méltóságos superintendentialis deputatio sürgetésére készült meg, s ezen professori gyűlésben történtek lehető leglágabb kifejezésekkel jegyeztettek fel, annak fő oka, helyesen, nem helyesen, én voltam.

A miket a t. professorátus Felelete végén nevelői bölcsességéről mond, azokban véle nagyobb részint egyetértek, azzal a különbséggel, hogy én azon szép elvekkel sem több az iskolában hallottakon kívül is tanulni vágyó ifjaknak olvasótársaságba való öszveállását, sem, — kiktől a nonus annusra várakozás nélkül is telik, — apró, kívált

költészeti munkák készítését összeférhetetlennek nem tartom, s ha ez valósággal is így nem volna, által nem láthatom, anyi más, a hazában nemcsak elsenyvedett, hanem igyekezeteiket méltányolni tudó előjáróiktól gyámolított, pártolt ifjui olvasó- és íróársaságokat elhallgatva miként veheték közelebb a n. pataki kollégium Tek. főkörmányzói mindkettőt közönséges pártfogás alá. Miként segítheték Zemplin lelkes fiai és leányai magányos adományokkal is életre Patak Lantját, a Párthenont? (Lásd Párthenon előbeszédjét). Megjegyezve részemről továbbá az is, hogy én az iskolát az élet előkészületének tartván, szeretem az ifju embert még az iskolában, tanítói felügyelése vezetése alatt az étellel megösmertetni, hogy az iskolát elhagyva, ne legyen kénytelen egyszerre bebukni a világba, ez okon nem kívánom ugyan nyakra főre az életbeli praxisba beavatni, de elszigeteltetni sem egészen. Épen azért, hogy alkalmá legyen önnön fogyatkozásai s a mások érdemei megismerésére, nem akarom, hogy az engedelmesség esztendeiben igazgasson, de szolgálva sem kívánom tenni, ne hogy kitelven a szolgaság ideje, annál zabolátlanabban használja szabadságát. Nem akarom bizodalommal maga s kevés tudománya eránt eltölteni, de erejét, munkásságát elfojtó bizodalmatlanságra, örökös vára-kozásra sem akarom szoktatni, sőt tudva: qui nunquam male, nunquam bene, szeretem ha lehet még hibájira, botlásaira figyelmeztető, azokat megigazgató, helyrehozó, javító tanítók kormánya alatt általejteni az első, hogy annál előbb tegyen az utolsó, s ne legyen hasonló azon meddő tudósokhoz, kik a novum prematur in annumot nem egyszer, hanem kétszer, háromszor is elvárják, s utoljára is vagy semmit, vagy csakugyan rosszat irnak.

Berekeszttem ezuttal Feleletemet. Sokat nem mondtam, a mit mondhattam volna, sokat, mások s az iskola kémeléséből csak érintettem, mit a dolgot közelebbről esmerő igazolni, a haza pedig mint békességre való készségemet, reménylem, méltányolni fog. Óhajtom, ne kénytelenítsem többé, mit most is kedvetlenül s csak provocáltatva tettem, e kellemetlen ügyben fellépni: ellenkező esetben, minthogy a békességet is, bár mindek felett, de csak becsülettel szeretem, hallgatni, s az engemet netalán ujonnan provocálandó meg nem rezzenők előtt megrezzenni nem fogok.

Debreczenben, januarius 12-én 1836-ban.

Péczely József m. k.

a helybeli ref. kollégium professori
közül egy.

Közlí: DR. BARCSA JÁNOS
tanár.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Katona Lajos: Petrarca. Budapest, Franklin-Társulat 1907.

Katona Lajos olyan művel ajándékozta meg irodalmunkat, mely a legjelesebb Petrarca-tanulmányok mellé sorakozik. Ha a léleknek azokat a gyökérszárait kutatom, melyekből ily alkotás fakad, nem csalódom, ha ezt a művet kétszeres érdeklődés irodalmi nyilvánulásának tekintem. Katona először nemzeti, másodszor egyetemes irodalmi szempont után indult, mikor műve írásához fogott. Lewes jól tudta, hogy Walter Scott irodalmi munkásságára Goethe Götz-ének döntő hatása volt, de fokozta ezt annak az igazságnak a belátása is, hogy Goethe nemcsak a németeké, de a világirodalomé is. Katona Lajos sem felehetette, hogy úgy politikai, mint irodalmi szempontból is ugyanazzal az érdeklődéssel tekintünk Petrarcára, mint mikor azt kutatjuk, mennyivel tartozik az európai művelődés a humanizmus atyjának. Hivatkozik arra a mende-mondának bizonyított igazságra, melyet Fraknói Vilmos tisztázott, hogy Petrarca nem volt a velencei követek között, kik 1356-ban Nagy Lajos udvarában jártak. Tanulságosan utal a Kuun Géza gróf által kiadott Codex Cumanicus történetére is, mely végeredményében a magyar tudóst egy ábrándjától fosztotta meg, s a kutatást ahhoz a negatívumhoz juttatta, hogy a nyelvemlék nem a Petrarca könyvtárából való. Ezekkel a tagadólagos mozzanatokkal szemben Petrarcának irodalmunkra gyakorolt hatása dúsabb aratással biztatgatja a kutatót.

Katona Lajos kimutatta, hogy a Festetics-codex *Hét bűnbánó zsoltára* Petrarca latin műveinek a fordítása. Ezt az eredményt Petrarca-tanulmányában éppen úgy feldolgozza, mint a hogy a nagy költő Volter és Grizeldisz című széphistóriájának magyar irodalmi jelentőségét is kiemeli. A Petrarca—Kisfaludy Sándor kérdés és Petrarca-fordításaink története éppen úgy érdekli, mint Hegedüs István akadémiai értekezése vagy Radó Antal irodalmi tanulmánya. Mi sem tanulságosabb, mint a magyar tudós munkáját a francia A. Mézières Petrarca-tanulmányával hasonlítani össze. Petrarcát a pápaság babyloni fogsága szíven sebzi, a francia érdekekek felülkerekedése lángra lobbantja, az özvegyül maradt Róma árvasága elkeseríti. A jeles francia tudós figyelmét ez nem kerülhette ki, s egy fejezetet szentelt annak a kérdésnek is: hogyan vélekedtek Dante és Petrarca a francziákról? Petrarca

hazaszeretete mindent megértet velünk. Mézières is, mint Katona, nemzeti vonatkozást keresett. Katona igazságosabb, mint Mézières. Ő éppen olyan gondot fordít a politikai mozzanatokra, mint az irodalmi jelenségekre. A XVI. században Ronsard-ra, Du Bellay-re, később Rousseau-ra, André Chénier-re vagy Lamartine-re éppen olyan hatással volt Petrarca, mint a mi Kisfaludynkra. Erről a hatásról Mézières nem emlékezik meg, míg Katona mindkét szempontot fontosnak tartja.

Az életrajz az irodalmi méltatással szervesen függ össze. Az olasz műveltség és a politikai viszonyok rajza Katonának jelesül sikerült. Az életrajz főbb mozzanatainak a támogatására Petrarca széleskörű levelezését használja fel. Így a költőnek Guido Settéhez intézett sorai a Carpentras-ban töltött évek idylli boldogságáról beszélnek. Bolognai tanulóskodásáról abban a levélben emlékezik, melyben világi hiúságát őszinte megbánással vallja meg. A Colonnákkal szőtt viszonyát, szerelmét, a Mont-Ventoux-ra tett kirándulását, a kitüntetést, mely a költői babérrel érte, lelkesedését, rajongását, melyet Cola di Rienzi politikai ábrándja támasztott benne, helyről-helyre való szakadatlan vándorlását, Laura halálát, Boccaccióval kötött barátságát, hívei sírbadóltét, fia sorsát, prágai útját, újabb kóborlásait, Arquában bekövetkezett halálát Katona a toll elevenségével írta meg. A lélektani rajz is megragadja az olvasó figyelmét. Laura iránt érzett szerelmének, a barátság eszményi felfogásának, acediájának, hegyi kirándulásának és Szent Ágoston olvasásának, vallásosságának, hazaszeretetének, hiúságának a leírása finom írói érzékről tanuskodik. De itt már Katona mellőzött néhány mozzanatot. Nem mélyítette ki Petrarca életének tragikus válságát, gyengeségét, hogy a Colonnákkal szemben hálátlanná vált, könnyelműségét, hogy Cola di Rienzi vállalkozásának ingoványos talaját nem vette észre. A pápasággal szemben tanúsított viselkedésének a lélektani rajza is hiányos kissé. Katona megemlíti, hogy Petrarca hizelkedései és támadásai között az ellenmondás könnyen kitetszik, de nem emeli ki, hogy Petrarca pápa-gyűlölete s biboroskörnyezetének a kipellengérezése olyan Vata-lázadás. Gyűlölete őszintébb a franczia ellen, mint köszöntő megalázkodása, melylyel az egyház vezetőihez közeledett. Egyszer Katona Lajos Benincsa Katalint, a sienai szentet Jeanne d'Arc-kal hasonlította össze, de mennyivel termékenyebb volna az összevetés, ha Petrarca és Szent Katalin között vonja meg a párhuzamot: mindkettő életének egyik leghőbb vágya az volt, hogy Róma árvaságát megszüntesse, s a pápaságot babyloni fogságából kiszabadítsa. A barátság eszményies felfogását mennyire megvilágíthatta volna a következő eset. Míg Petrarca távol volt otthonától, házába két barátja toppant, kik közül az egyik utóbb rablók áldozata lőn. Mennyi bánatot, lelki kint okozott ez Petrarcának: ha otthon van, barátját menti meg. A psychologus figyelmét nemcsak Petrarca s Boccaccio, Goethe és Schiller, Petőfi és Arany barátsága ragadja meg, de szívesen kutatja Boswell és Sallay vonzalmát, melylyel az Johnson, ez Vörösmarty iránt viseltetik. Petrarca irodalmi munkásságának méltatása, hatásának a kimutatása szorosan az életrajzhoz tapad. Így a Canzoniere, mint a latin munkák méltatása,

Katonában mesterére talált. Mint a Canzoniere fejtegetése a lyrai költészet fejlődésével, úgy a latin munkák tárgyalása a renaissance rajzával függ össze. A környezet és a fejlődés képe, annak kiemelése, hogyan bontakozik ki milieujéből a nagy költő egyénisége, milyen irányt jelent lyrai költészete Cino da Pistoja és Guido Guinicelli után, Katona Lajos művéből szépen kiviláglik. Kiemeli Petrarca természet-cultusát, nemes hazaszeretetét, mely a nagy lyrikust éppen úgy jellemzi, mint szerelme, melynek költészetté finomodása elődei seraphi modorától lényegesen eltér. A római írókért lelkesedő humanistát is művészien festi.

Az olvasó érdeklődésének kielégítése bizonyítja, hogy Katona feladatát kitűnően oldotta meg. Nemcsak azt tanuljuk meg a becses tanulmányból, mit a magyar vonatkozások miatt *illik* megtudnunk, hanem azt is, amit európai embernek Petrarcáról tudnia *kell*. A mű irodalmunknak díszére válik.

DR. ELEK OSZKÁR.

II.

Die ungarische Literatur. Von Friedrich Riedl.

A XX. század küszöbén egy nagy vállalat indult meg német nyelven Hinneberg Pál szerkesztésében és a lipcsei Teubner-czég kiadásában. Ez a *Kultur der Gegenwart* cz. encyclopaedia. Célja az, hogy az óriási arányokban fejlődő szétszórt ismeretanyagot egy gyújtópontban egyesítse s könnyebben áttekinthetővé tegye. Egyszersmind a nagy közönséggel meg akarja ismertetni az elmúlt idők folyamán szerzett kulturkincset, a melylyel a jövő felé indulunk. Ez a gondolat kétségtelenül dicséretre méltó. Csak az a kérdés, elér-e célját? Lesz-e olyan eleven tényezője a történelemnek, mint egykori elődje, a Diderot-D'Alembert *Grand Encyclopédie*-je volt.

A programm igen biztató. A nagy mű ajánlását az Imperator Rex, II. Vilmos elfogadta. A munkatársak Európa minden részéből vannak összeválogatva. De az eddig megjelent kilencz kötet (lesz kb. 40) azt mutatja, hogy irányító hatása a kultura fejlődésére nem lesz ennek a vállalkozásnak. Sokkal színtelenebb, élettelenebb valamennyi, hogysen az élet irányítója, új ösvények mutatója tudna lenni. Rossz munkának egy sem mondható, de hiányzik belőlük az a megragadó erő, melyet nem tud felejtetni az olvasó. Úgy írnak ezek az emberek mindnyájan, mintha az az elmúlt kultura-rész már a múlté volna, halott lenne s nekünk a pusztá történeti érdeklődésen kívül mi közünk sincs hozzá. Mintha csak közömbös mikroskopi vizsgálatot végeznének! Felejtik azt, hogy a múlt a jelennek öröksége és a jövő szülője. A holnap fejlődésének irányát jó részben a tegnap eseményei határozzák meg. Itt minden írónak éreztetni kellett volna, hogy az a múlt, amelyről szól, még nem halott, mert él a jelenben és élni fog a jövőben. Ismerete pedig azért szükséges, hogy általa megismerjük minmagunkat és benne iránytút nyerjünk az ismeretlen Holnap óceánján.

E helyen a legújabb kötet egy kicsiny részéről, a Riedl Frigyes által írt *Ungarische Literatur*-ról akarunk írni, mégsem hallgathattuk el a fentebbieket. Egyrészt tájékoztatót kívánunk vele adni, másrészt Riedl maga is munkatársai hibájában szenved jelen kis művében.

A most megjelent kötet a *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen* címet viseli. A szláv nyelvekről ír benne Jagić Vatroslav (1—39 ll.), az orosz irodalomról Wesselovsky Elek (40—152), a lengyel irodalomról Brückner Sándor (153—175), a cseh irodalomról Máchal János (176—193), a délszláv irodalmakról Murko Mátyás (194—245), az új-görög irodalomról Thumb Albert (246—264), a magyar irodalomról Riedl Frigyes (265—308), a finn irodalomról Setälä Emil (309—332), az eszt irodalomról Suits Gusztáv (333—353), a litván irodalomról Bezzenberger Adalbert (354—371), s végül a lett irodalomról Wolter Eduard (372—378).

A mint ebből az elsorolásból látható, a magyar irodalom ismertetésére igen kicsi hely jutott. Mikor a cím világosan sejteti, hogy itt *nem* a magyar irodalom *történetével*, hanem inkább a jellemzésével találkozunk majd, akkor a munka megírására kíváncsian szempont szinte önmagától adottnak tekinthető. Riedl ezt eltévesztette a megíráskor szem elől, mert több történetet, mint jellemzést ad. Egy ilyen idegen olvasók számára írt ismertetésben az író első feladata az, hogy tárgyát egységes, organikus egésznek tekintse, s legyen biztos szeme, melylyel ennek az organismusnak különös jellemzőit észrevegye. Élesen meg kell jelölni azokat a szellemi áramlatokat, melyek Szent-István koronájának földjén történve, minden más nemzet szellemi mozgalmaitól különböznek. Szóval a magyar nemzeti jellemvonások kikeresése, összefüggésük élesen kidomborított vázának elkészítése ilyenkor az író föladata. Az idegen ember első sorban nem azt keresi egy reá idegen nép irodalmában, a melyek benne az övével egyező vonások, hanem, a mik különbözők. Ez a különbözőség pedig mindig a nemzeti jelleg. Riedl erre nem helyez súlyt. Szinte mellékesen említi csak, hogy »alle bedeutenden Dichter der Magyaren, von der ältesten Zeit anfangen, stehen im Dienste der nationalen Idee; die Poesie wird zum Mittel der Stammeserhaltung.«

Ilyen szempontból fogva föl föladatát, bátran kurtábbra szabhatta volna a középkori legendák és Mátyás király renaissance-ának tárgyalását, mint a melyekben éppen a nemzeti elem a legkevesebb.

A munka mostani alakjában túlságosan mozaikszerű, nincs a részek közt megjelölve a történelmi és a logikai átmenet. Sokkal helyesebb lett volna, ha Riedl nem téveszti szem elől idézett szavait és az egész dolgozatot oly módon írta volna meg, hogy belőle a magyar irodalomnak a fajfenntartásért vívott nehéz küzdelme lenne világos képben látható. Sajnos, ez a szép vezető gondolat, bár oda van vetve, nem nyert a kidolgozás folyamán kellő megvilágítást.

Egyéb tekintetben alig szólhatunk erről a kis vázlatról. Adatai, értékelései a megállapodáshoz hívek. Ebben ez is a leghelyesebb út. Azonban az előadás lendület nélkül haladó iskolás németsege és a befejezés keresett prózaisága ellen méltó kifogás tehető. E utóbbit legyen

szabad ideírni. »Über die Bedeutung der ungarischen Literatur ist natürlich ein objektives Urteil schwer zu fällen, doch kann man, wie mir scheint, durch den Vergleich mit anderen Literaturen etwa zu folgendem Resultate kommen: Die Prosaliteratur entspricht den Erwartungen, die man einem Volke gegenüber stellen kann, welches die Geschichte und die Seelenzahl des Ungarischen Volkes hat; die poetische — glaube ich — übertrifft diese Erwartungen«. Különös, mikor a szellemi kincseket szám szerint értékeljük. A régi görögökre nem gondolt a szerző?

A *Kultur der Gegenwart* kötetei hamarosan jutnak — úgy látszik — a második kiadáshoz. (Eddig is már két kötete így forog a könyvpiaczon). Azt hisszük, hogy Riedl megragadja az alkalmat, ha kinálkozni fog, cikke átdolgozására. A vezető gondolat, a nemzeti sajátosságok eleven rajza értékes essayvé tenné mostani élettelen és töredékes dolgozatát.

X.

III.

Sinay Miklós. Írta dr. Csűrös Ferencz. (Programmértekezés a debreczeni református főgimnázium 1907/8-iki Értesítőjében.)

Érdemes munkát végzett Csűrös Ferencz, mikor megújította a nagy tudományú történetíró Sinay emlékeztétét halála száz éves fordulóján. Értekezésének túlnyomó részében azt a nagy harcot tárgyalja, melyet Sinay 1790—1808-ig, haláláig a püspökségért folytatott. E mellett azonban nem mellőzi a tanár és a történetíró munkásságának méltatását sem. Sajnos, hogy ez a ma már elfelejtett tudós eddig nem részesülhet az őt megillető emlékeztetben történetíróink sorában. Ennek az az oka, hogy latin nyelven megírt, de magyar szellemű munkái legnagyobb részben ma is csak kéziratban vannak meg. Így a Teleki-könyvtárban van a magyar protestáns egyház története 1773-ig két kötetben. Révész Imre erről azt mondja, hogy »tökéletesebben mind ez ideig senki meg nem írta a magyar protestáns egyház történetét. A mi Budai Ézsaiás magyar históriájában a reformációról s több effélékről van, mind Sinay művéből van az véve.« A tiszántúli egyházkerület levéltárában található egy 576 lapos kötetben az általa szintén latinul írott magyar protestáns iskola és egyházkormányzat története. Fölfedezetlen művei is lehetnek. A Budai Ferencz Polgári Lexicona nagy valószínűség szerint jó részben Sinay adatai nyomán készült. A Fáy-könyvtárból a N. Múzeum könyvtárába került 18 kötet kézírata iskolai előadásait foglalja ugyan magába; de azért ezek átnézése is megérdemelné a fáradságot.

Úgy látszik, hogy Sinay megérdemli emlékeztetének fönntartását. Munkásságát és hatását csak akkor tudjuk majd igazán megítélni, ha művei valamiképpen kiadásra kerülnek. Nem hisszük, hogy a debreczeni iskola, melynek nagy érdeke multjának ápolása, ne találja erre valami útát-módot.

—a—

REPERTORIUM.

- Ambrus Zoltán.* Giroflé és Girofla. 1908. Ism. Fenyő Miksa. Nyugat 770. l.
Antal Sándor. A Holnap. (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka versei. — Ism. Dr. Borsodi Lajos. Torontál 223. sz. — Pártos Szilárd. Aradi Közl. 243. sz.
Bajza József dr. Bajza József lyrája. Uránia 4. sz. és Magy. Állam 91. sz.
Bajza József. Bajza József mint történetíró. Századok 289—300. l.
Balogh Ferencz. Sinai Miklós emlékezete. Szabad egyház 1—6. sz.
Barabás, dr. Abel v. Petőfi und Nietzsche. Pester Lloyd 237. reg. sz.
Beöthy, Zsolt. Vörösmarty. Pester Lloyd 125. sz. (Vezércikk.)
Bíró Lajos. Huszonegy novella. Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat 717. l.
Bródy Sándor. A tanítónő. Falusi életkép 3 felv. 1908. Ism. Bíró Lajos. Nyugat 719. l.
Buday Barna. Derült égbolt alatt. 1908. Ism. Petrássevich Géza. Alkotmány 31. sz.
Concha Győző. Bárá Eötvös József és a külföldi kritika. Budapest. Szemle 134. köt. 187—212. 374—391. l. 135. köt. 91—113. l.
Csák Árpád dr. Petőfyné Szendrey Julia. Keszthelyi Hirl. 42. sz.
Csűrös Ferencz dr. Hol született Gyöngyösi István? Budapest. Hirl. 197. sz.
Drebitka Ferencz. Egy kis költemény nagy világútja. Eperjesy S. Mária leánynevelő 1907/8. ért. 1—24. l. (Faludi F. A feszülethez és az »Úr Jézushoz« című költeményéről.)
Dróczy Győző. Írás a leánynak. 1908. Ism. K. D. Hit 30. sz.
Dudás Gyula. A Drugethek mint írók. Zemplén 28. sz.
Dutka Ákos. A föld meg a város. Ism. Ady Endre. Nyugat 718. l.
Egyed István. Széchenyi közgazdasági politikája a Hitel és Világ alapján. Egyet. Lapok XXI. évf. 7—9. sz.
Erdélyi Irén. A hazafias bánat költészete a szabadságharc után. Keszthelyi főgm. 1907/8. ért. 5—148. l.
F. P. Ambrus Zoltán. Új Idők 30. sz.
Falk Miksa levelezéséből. Közli dr. Pompéry Aurél. Budapest. Hirl. 226. sz.
Farkas Emőd. Két nagy költő emléke. Budapest 226. sz. (Gyöngyösi és Vajda J.)
Farkas Pál. A renegát. 1908. Ism. G. E. Pester Lloyd 250. reg. sz.
Gaal Jenő. Berzeviczy Gergely emlékezete. Akad. Ért. 481—487. l.
Gárdonyi Géza. Isten rabjai. 1908. Ism. Religio 29. sz. — f. g. Egri Híradó 73. sz. — Kárpáti Aurél. Egyh. Közl. 42. sz.
Gagyhy Dénes. Kozma Andor költeményei. Pozsonyi főreálisk. 1907/8. ért. 17—32. l. (Önállóan is megjelent 8.-r. 21 l.)
Gerencsér István. Jókai és az új regény. Uránia 71—74. l.
Gyöngyösi László. Gyöngyösi István. (1620—1704). Budapest. Hirl. 224. sz. és Ung 38. sz.
Gyöngyösi László. Gyöngyösi István szülőhelye. Ung 38. sz.
Gyöngyösi László. Hol született Gyöngyösi István? Budapest. Hirl. 192. sz.
Hangay Sándor. Szárnybontás. 1908. Ism. K. D. Hét 30. sz.

- Hanusz István.* Hazai történetünk állatregéihez. Kecskeméti főreálisk. 1907/8. értes. 3—7. l.
- Hartmann János.* Petőfi Sándor. Budapest. Szemle 136. köt. 1—25. l.
- Herczeg Ferencz.* Beöthy Zsolt. Az Ujság 238. sz.
- Herczeg Ferencz.* Kaland. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz. — Io. Hét 33. sz.
- Hevesi, Ludwig.* Max Falk. Pester Lloyd 206. reg. sz.
- Horváth Cyrill dr.* A »Margit-legenda« forrásai. Bdp. IV. ker. főreálisk. értes. 907/8. 1—85. l.
- h—r.* »Batthány és Károlyi grófnék«. Petőfi költeményének története. Bud. Hirl. 200. sz.
- Huszár György.* Arany János költészetének pädagógiai jelentősége. Nagykőrösi Hir. 37—38. sz.
- i. p.* Dichter-Denkmal. Neues Pest. Journ. 224. sz. (Gyöngyössi és Vajda. J.)
- Ihász Aladár.* Ujabb versek. Ism. K. D. Hét 30. sz. — Vasár. Ujs. 29. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Felvinczi György kurucz énekei. Erd. Muz. 173—175. l.
- Kapi Béla.* Ad Astra. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz. — Hét 31. sz.
- Korcsmáros Nándor.* Az örök ifjú. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz.
- Lévay Gyula.* Csupa materializmus és egy csöpp kegyelet. (Madách-tanulmány. Az ember tragédiája XI. színéről. Bácska) 26—28. sz.
- Lovik Károly.* Arany polgár. 1908. Ism. Sigma. Új Idők 28. sz.
- Lux Terka.* Budapest. Ism. Vasár. Ujs. 35. sz.
- Malomhegyi István.* Poémák. 1908. Ism. Neues Pest. Journ. 165. sz.
- Mazuch Ede.* Emlékezés Gyöngyösy Istvánra. Ung. 38. sz.
- Mezei Ernő.* A vaáli erdő költője. Egyetértés 226. sz. (Vajda János).
- Molnár László.* Egressy, Bajza és Radnótfáy. Budapest. Hirl. 262. sz.
- Nagy Nep. János.* Vörösmarty Mihály és Röck Szilárd. Felvidék (Verebély) 19. sz.
- Négyesy László dr.* Volf György szülőházánál. (— ünnepi beszéde). Bdp. gyakorló főgim. 1907/8. értes. 55—61. l.
- Oláh Gábor.* Vajda János. Budapest. Hirl. 226. sz.
- p. i.* Petőfi 's Familie. Neues Pest. Journ. 254. sz.
- P. J. Graf Aurel Dessewffy.* (Zu seinem 100-sten Geburtstag.) Neues Pest. Journ. 178. sz.
- Pakols József.* Egy karrier története. Ism. Hét 31. sz.
- Palóczy L.* Zsolt Beöthy. Neues Pest. Journ. 211. sz.
- Pap Mariska.* A rög. 1908. Ism. Baburin. Hét 1. sz. — a. a. Pesti Napló 67. sz. — (d) Új idők 15. sz.
- Réger Béla dr.* Mikszáth. Szent Gotthárd 20—23. sz.
- Schill Fülöp.* Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője. Temesvári főreálisk. 1907/8. értes. 12—21. l.
- Schöpfli Aladár.* A két Vörösmarty. Nyugat 577—584. l.
- Sebestyén Dávid.* Tarczy Lajos életrajza. Pápai ref. főisk. 1907/8. értes. 26—68. l.
- Sróff Gábor.* A színpadi Peleskei Nótárius forrása. Szobrot Gaal Józsefnek. Szatmár megy. Közl. 31—33. sz.
- Sróff Gábor.* Ki fedezte föl az igazi magyar költészet forrását? Szobrot Gaal Józsefnek. Nagykároly és Vid. 15—17. sz.
- Szabó István.* Pirkadatkor. Versek. Ism. Marjay Géza. Debrecz. Főisk. Lap 50. évf. 14—15. sz.
- Szász Károly.* Álmok és emlékek 1908. Ism. K. D. Hét 30.
- Szenlirmay Elemér.* (Nekr.) Budapest. Hirl. 238. sz.
- Szlávik Ferencz.* Egy csiksomlyói iskoladráma. Közli —. Csiksomlyói főgimn. 1907/8. értes. 3—49. l. — Alsóeghy Dezső. Egy iskola dráma czímmel ismerteti. Nagyszombati Hetilap 30. sz.
- Szöts Farkas.* Ballagi Mór emlékezete. Bdp. reform. főgimn. 1907/8. értes. 28—40. l.
- Toldy Ferencz.* Gyászbeszéd Péczely József felett. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 500—503. l.

Tompa Mihály levele Kiss Áronhoz. Beje. 1848. márcz. 18. Közlí H. Kiss Kálmán. Nagykőrösi Hirl. 35. sz.

Tordai Ányos dr. A modern magyar irodalom. Egri Híradó 68—70. 72. 74. 76. 78. sz.

Tullio Dandoló. Találkozásom Széchenyi István gróffal (Pest, 1840). Alkotmány 225. sz.

Vadász Norbert. Tompa Mihály letéte a premonstreieknél. Budap. Hirl. 182. sz.

Vadász Norbert. Vasvármegye a magyar irodalomban. Szombathelyi főgimn. 1907/8. értes. 3—73. l.

Váradi Antal. Petőfi színész versei. Orsz. Világ 19. sz.

Váradi Antal. Vajda János. Egyetértés 226. sz.

Váradi Antal. Vörösmarty végnapjaiból. Persián Gerő dr. közlése nyomán Az Ujság 203. sz.

Várdai Béla. Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez. Philol. Közl. 657—663. l.

Vértesy Jenő dr. A Fánchy-féle színlapgyűjtemény a M. N. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 206—222. l.

Widder Salamon Csokonai mint nyelvújító. Nyelvőr 345—349. l.

Zamaróczy Berla. Bús accordok. Illava. Ism. Bánfi János. Vágvölgyi Lap 37. sz.

Zsoldos László. Barátom a huszárfőnadnagy. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Ábel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill.
- Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arcképével. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv,** Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

- Költők tára**, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet; (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.
- Szász Károly.** A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Buda pesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Buda pest, 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.